III. Fundamente conceptual-teoretice

1. 'Hipercorectitudine'. Datorită caracterului ei salient şi oarecum spectaculos, chestiunea hipercorectitudinii a fost abordată într-un mod mai mult sau mai puțin tangențial, în cadrul unor studii în care i s-au acordat diferite grade de atenție. Unii cercetători au acordat însă spații destul de ample prezentării de exemple de forme hipercorecte, precum şi comentării acestora[16]. Esența fenomenului este observată de către G. Ibrăileanu, care – cu referire la C. Negruzzi – arată: „cu timpul ajunge să scrie *ripitor* în loc de *răpitor*, adică aşa de mult se ținea să nu schimbe pe *i* în *î*, încît prefăcea pe *î* în *i*"[17].

Studiind în mod aplicat acest aspect, cu referire specială la perioada literară modernă, G. Istrate prezintă[18] exemple relevante în ceea ce priveşte esența fenomenului. Lingvistul ieşean nu se referă doar la vorbitorii de grai, aflați în contact cu utilizatorii normei literare, ci şi la aceştia din urmă. Identificînd şi discutînd preocupările pentru literarizare, prezente la mai mulți scriitori de prestigiu ai secolului XIX[19], el analizează un material bogat şi arată că formele hiperliterare apar ca urmare a existenței şi manifestării de tendințe către corectitudine – în viziunea vorbitorilor şi autorilor de la care preia acele forme – şi se conformează tendințelor manifeste în norma literară: vocale palatale nu velare. După ce stabileşte că respectivii autori au fost influențați de texte vechi cu care se aflau în contact permanent, viu şi modelator –, studiul concluzionează că acei autori respectau anumite norme la care consimțeau liber. Astfel autorul subliniază că apariția unor astfel de forme în texte nu constituie un simplu fapt grafic, chiar cînd reflectă rostiri exagerate, ceea ce concordă – după cum se va putea constata – cu realitatea reflectată de numeroase situații.

Constant s-a ocupat cu urmărirea şi reliefarea acestor forme V. Arvinte, care prezintă procesele fonetice şi mentale ce au loc în aceste

---

[16] O bibliografie se află în Hristea 1962, p. 171-180, iar Hristea 1968, p. 277-315, constituie un studiu amplu asupra acestui fenomen, care discută chestiunea plecînd de la exemple – de regulă referitoare la stadii mai noi ale limbii române.

[17] Istrate 1956, p. 10.

[18] În Istrate 1956.

[19] Tot de norma literară este interesat şi I. Iordan, în *Limba romînă actuală. O gramatică a „greşelilor"*, Iaşi, 1943. În mod inevitabil, lucrarea tratează chestiunea hipercorectitudinii la nivelul tuturor compartimentelor limbii şi foloseşte multe exemple. Datorită faptului că acestea sînt în general lipsite de atestări, ne-a fost greu să le întrebuințăm.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

situații, arătînd că „variantele hiperliterarizate sau hipercorecte atestă conştiința caracterului neliterar al fenomenului palatalizării labialelor. Ele aparțin unor vorbitori în al căror grai popular palatalizarea era prezentă”[20].

Reliefînd ponderea fenomenului, St. Dumistrăcel utilizează conceptul spre a explica apariția mai multor clase de forme. Operate pe baza a numeroase exemple, considerațiile acestui dialectolog experimentat în practica anchetelor dialectale sînt pertinente şi încearcă să evidențieze mecanismele fenomenului şi felul în care funcționează acestea[21]. Referirile se fac mai cu seamă la situația graiurilor, cu evidențierea implicațiilor de ordin sociolingvistic.

Deja cu privire la schimbări pe care alții le consideră a avea natură pur fonetică, E. Petrovici arată că în cazurile pe care le discută am avea a face cu „un fel de «false regresii» datorate străduinței de a evita forma cu *u* care ar fi putut fi considerată ca avînd un fonetism străin, pe timpul cît slavii din Banat erau pe cale de a se româniza”[22].

2. Termenii conceptului. Fenomenul analizat este destul de complex ca geneză, modalități de producere, forme de manifestare şi efecte. La un capăt al său se află reacții psiho-sociale diferențiate ca pondere, iar la celălalt, felurite consecințe sociolingvistice, ceea ce a condus la mai multe modalități de perspectivare, cei care au avut în vedere fenomenul denumindu-l în conformitate cu rezultatele analizelor referitoare la cauze, manifestări şi efecte.

În felul acesta a apărut în lingvistica românească o varietate de termeni prin care se încerca surprinderea unui fenomen care, deşi aparent decurge dintr-o varietate de cauze, se exprimă în forme proteice, este poliedric şi generează o multitudine de efecte, în esență este identic cu sine.

Hiperurbanism este termenul care apare cu consecvență destul de ridicată în prima jumătate a secolului XX, mai cu seamă la S. Puşcariu[23]. Perspectiva acestui termen este bine circuscrisă întrucît

[20] Arvinte 1991, p. 6.

[21] Dumistrăcel 1978 şi Dumistrăcel *et al*. 1997.

[22] În *Băn. u > w, v, b, p*, publicat în Petrovici 1970, p. 37.

[23] Puşcariu 1976a,b, p. 178, 237; Puşcariu II, p. 711-712, 716; Puşcariu 1927-1928, p. 776-777; Puşcariu 1937, p. 59, 84, 445; Puşcariu 1994, p. 239, 320, 370.

Acest lingvist a folosit gama cea mai largă de termeni pentru a denumi fenomenul în discuție, fiecare termen utilizat încercînd să-l denumească în conformitate cu mediul în care apare, cu relațiile la intersecția cărora se manifestă, cu tendințele care l-au generat, cu trăsăturile sale lingvistice sau în funcție de modalitățile de producere (motiv pentru care vorbeşte despre „false regresiuni” şi „hiperregresiuni”) (Puşcariu 1976b, 1994).

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

se raportează la relația urban / rural, cuprinzînd implicit şi explicit doar situațiile rezultate în urma mişcărilor de natură socială care au purtat către oraşe diferite categorii de populație, încă nedeprinse cu normele locale de acolo. În felul acesta, fenomenului i se trasează limite de natură să sugereze că alte categorii de vorbitori nu ar fi supuse aceluiaşi fenomen[24].

Hiperliterarizare este termenul folosit de către G. Ivănescu, V. Arvinte, St. Dumistrăcel şi S. Puşcariu[25]. Cel dintîi foloseşte ambii termeni, dar îl preferă pe acesta, cel de-al doilea vorbeşte despre „hiperliterarizare sau hipercorectitudine", iar cel de-al treilea îl preferă pe următorul. Acest termen mută accentul pe încercarea de adoptare a normei literare (a elementelor acesteia sau doar de modulare a propriei norme în acest chip), de către un individ care nu o stăpîneşte.

Hipercorectitudine[26] este termenul pe care îl promovează mai ales Th. Hristea[27], autorul primei scrieri monografice asupra chestiunii şi cel care acordă un spațiu amplu discutării chestiunilor de terminologie privitoare la acest concept, dar şi definirii sale. Cercetătorul bucureştean consideră 'hipercorectitudinea' ca „abatere generată de teama de a nu greşi, rezultînd dintr-un efort conştient de conformare a vorbitorului la norma literară". Acelaşi autor vorbeşte despre o „hipercorectitudine latentă", definind-o ca situație în care vorbitorul are de ales „între două pronunțări, ambele etimologice, sau una originară şi alta explicabilă, la rigoare, pe cale pur fonetică" (p. 285), aşadar ambele justificate.

Analiza exemplelor oferite de către Th. Hristea ar putea arăta că nu există temeiuri pentru a opera o astfel de diviziune. Acesta dă forma *jecmăni*, pe care o consideră rezultat al hiperregresiunii operate asupra

---

Acelaşi termen apare în Iordan 1943, p. 18, 30, 32, 40, 135-136; Istrate 1937, 1939; Nandriş 1963, p. 226, 228, precum şi la cercetători ca N. Drăganu sau V. Bogrea (în articole din DR).

[24] În Mounin 1974, termenul este conceput ca referindu-se la rezultatul adaptării la vorbirea orăşenească, prin aplicarea abuzivă a unor reguli de corespondență (p. 166), iar în Hagège 1968, p. 120, rezultatele sînt privite ca „les usages appartenant à un niveau de style plus soutenu que celui de la conversation courante, sans que le locuteur ait connaissance de cette rupture".

[25] Ivănescu 1944-1945, p. 62, 212-213; Arvinte 1988, p. 55 şi 64-65; 1991, p. 6 şi 13; 1993, p. 6; 1995, p. 3 şi 5; 1997, p. 4, 8; Dumistrăcel 1978, *passim*; Puşcariu 1994, p. 371.

[26] În Mounin 1974 se consideră că *hipercorectitudinea* este fenomenul prin care apare o formă fonică sau grafică în încercarea de restituire „par erreur" a unui element considerat ca dispărut ca urmare a evoluției limbii (p. 165).

[27] Hristea 1968, în special p. 281, 190.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

lui *jăcmăni* (< magh. *zsákmány*). Desigur, prima este neîntemeiată din punct de vedere etimologic şi poate fi explicată pe cale pur fonetică în sensul că „soluția" se datorează sistemul fonetic muntenesc, care se află în consecința unei evoluții fonetice locale, fiind o schimbare adaptativă. Dar în cazul *hipercorectitudinii* nu se poate vorbi despre schimbări fonetice inconştiente. Esența fenomenului se află tocmai în schimbarea operată conştient, în relație cu starea sistemului fonetic de referință. Alegerea conştientă între două forme îndreptățite nu constituie un caz tipic de hipercorectitudine, aceasta fiind însăşi modalitatea prin care norma îşi fixează formele în sincronie.

În urma contactului dintre vorbitori ai aceleiaşi limbi, dar aparținînd unor norme diferite, fenomenul examinat produce fonetisme şi forme prin care se manifestă analogia la nivel fonetico-fonologic (cel asupra căruia se poartă discuția în lucrarea de față).

Denumiri precum *hiperzel*, *hiperdialectalism*[28], *formă arhiliterară*[29] apar mai rar şi prezintă urme evidente ale încercării de a denumi fenomenul în modalități precise, care să indice clar rețeaua de relații (cauzale, modale, finale) în care se plasează actul care generează forma *hiper-*.

E. Petrovici utilizează termenul *hiperdialectalism*, ilustrînd fenomenul printr-un exemplu precum *smeu* < *zmeu* < sl. *změj*[30]. Tot acolo (p. 30), discutînd despre *-nt-* > *-mt-* (*sentio* la *simt*, *ventus* la ar. *vimtu*) el arată că „il faut donc ranger ce phénomène parmi les faits d'hyperdialectalisme"[31].

În contextul unei discuții asupra factorilor ce contracarează evoluția fonetică şi acționează ca un element perturbator, în raport cu acțiunea legilor fonetice, W. von Wartburg argumentează cu exemple de hipersicilianisme, caz în care vorbitorii „se sont défaits de leurs propres habitudes phonétiques dans une proportion qui depasse le but", loc în care este citat Th. Gartner, cu termenul *Überentäusserung*[32].

J. Vendryes consideră că fenomenul ar avea la bază un exces care „entraîne la souci de la correction, quand on se pique de beau langage" şi oferă ca exemplu o situație în care un țăran italic, vrînd să vorbească

[28] Puşcariu 1994.

[29] Istrate 1956, p. 25, şi nota 147; termenul apare la G. Ibrăileanu.

[30] Petrovici 1930, p. 21.

[31] Sub titlul *Hyperdialectyque*, Marouzeau 1933, p. 94-95, oferă o definiție precum: „des formes dialectales qui comportent l'application d'une régle de correspondence à des cas pour lesquels elle n'est pas valable".

[32] Wartburg 1962, p. 29.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

întocmai ca la Roma şi ştiind că al său *ō* are acolo drept corespondent un *au* va rosti *plaustrum* pentru *plostrum* sau *cauda* pentru *coda*[33].

Sintagma *formă hiperdialectală* apare la St. Dumistrăcel, dar cu referire la reacţii pe care vorbitorul le poate avea în cadrul unei anchete, şi anume de îngroşare a unor particularităţi dialectale, regionale sau populare, chiar furnizînd fonetisme ce nu apar – cel puţin în acea zonă şi în contextul respectiv[34].

Această pluralitate de termeni, nesusţinută de analize detaliate, care să încerce a da seamă de întreaga reţea cauzală, modală, finală şi de expresie a fenomenului, are drept consecinţă faptul că, pentru diferiţii autori, termenii menţionaţi nu vehiculează mereu acelaşi concept. S. Puşcariu, de pildă, încadrează sub *hiperurbanism* „cazurile de exces de zel în prefacerea rostirii ţărăneşti în rostire orăşenească”[35], în vreme ce, pentru I. Iordan, acesta este mai degrabă termenul generic. Alţi lingvişti echivalează *hipercorectitudine* cu *hiperliteraritate* sau / şi cu *hiperurbanism*.

> *Hipercorectitudine* şi *hiperliteraritate* sînt termeni cuprinzători, care permit distincţii importante.
>
> Orice vorbitor tinde să utilizeze limba *corect*, spre a obţine comunicări reuşite. Vorbitorul de grai recunoaşte caracterul cult şi elevat al normei literare – chiar dacă o face mai degrabă forţat de cauze de ordin social, decît de unele de ordin pur lingvistic. Cu toate acestea, pentru el, *literar* nu se identifică neapărat şi exclusiv şi mai ales nu se confundă cu *corect*. El îşi poate asuma fără pierderi propria normă, materialul pe care i-l oferă aceasta fiind corect în raport cu consecinţele evoluţiei istorice pe care a parcurs-o, integrat în raport cu propria coerenţă internă, în conformitate cu sistemul şi mai ales suficient pentru nevoile sale de comunicare. Întrucît evoluţia fonetică este singurul reper de încredere – datorită caracterului său natural, care dă seamă de şi decurge din modalitatea în care se petrece evoluţia lingvistică esenţială –, orice normă lingvistică este *corectă*. De altfel, reperul este indiferent la produsele normelor, cu condiţia ca acestea să fie conforme sistemului.
>
> Sub acest aspect, incorectitudinea nu poate apărea decît ca urmare a încălcării rezultatelor proceselor evolutive. Prin urmare, autenticitatea atributului *corect* nu poate fi căutată în relaţiile dintre norme, acestea avînd a se supune sistemului, nu a-l verifica. Mai mult, întrucît norma lingvistică este supraordonată şi precedentă celei literare – pe care

[33] Vendryes 1921, p. 59.
[34] Dumistrăcel 1982, p. 385.
[35] Puşcariu 1976b, p. 178; Iordan 1943.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

o generează, de altfel –, caracterul *corect* al unei norme lingvistice nu poate fi nicicum evaluat sau validat în funcție de ori măcar în relație cu un subprodus al ei. În consecință, o ierarhizare a normelor lingvistice locale, prin raportare la cea literară ar fi aberantă în primul rînd pentru că ar constitui o tulburare a ordinii ierarhice, apoi întrucît cele dintîi decurg în mod natural din evoluția firească a sistemului diferențiat spațial (cu toate consecințele implicite ce decurg de aici), în vreme ce a doua este rezultatul imperfect al acțiunii de selecție artificială, exercitate deliberat şi cu consecvență variabilă.

Avînd a servi unor scopuri precise – misiune pe care o îndeplineşte foarte bine – norma literară este un construct rezultat din îngustări exercitate prin felurite tipuri de selecție, regularizare, modulare, determinate de anumite concepții şi orientate către exprimarea unor concepte cugetate şi culturale superioare, în modalități de exprimare rafinate. De aici nu decurge pierderea autonomiei celorlalte norme şi nici superioritatea unui subprodus artificial asupra genitorului apărut pe cale naturală.

La rîndul său, vorbitorul normei literare de asemenea poate observa că, din perspectiva graiurilor – grefată pe cea a evoluției limbii –, formele curente acolo sînt corecte. Cu toate acestea, preocupat fiind de utilizarea unei norme lingvistice supradialectale, selectate, ordonate şi orientate prin instrumente raționate, el se va raporta mereu la norma „literară" şi va încerca să o folosească doar pe aceasta, căutînd corectitudinea în literaritate.

Teoretic, nici unul dintre ei nu poate greşi atunci cînd se află pe terenul propriei norme (desigur, dacă o cunoaşte foarte bine, ceea ce este mereu cazul pentru vorbitorul de grai, dar nu neapărat obligatoriu pentru celălalt – cu excepția situației în care a deprins şi exersat limba prin intermediul acesteia). Atunci cînd se avîntă pe terenul celeilalte, fiecare dintre ei devine un bun candidat la a greşi. De aceea, în uzul curent al normei literare, vorbitorul ei este pîndit de greşeală, nu precum un novice în contact cu o normă neexersată, ci ca un utilizator experimentat, care foloseşte un construct pe care l-a deprins după ce deprinsese sistemul prin intermediul normei lingvistice.

Situația devine încă şi mai complexă dacă ne raportăm la perioadele în care aspectul literar se află în curs de edificare. Dacă vorbitorul zilelor noastre are a deprinde doar trăsăturile şi uzurile unei norme deja stabilizate, cel din perioada vechii române literare se confrunta cu încercarea de a utiliza un instrument încă incomplet, ale cărui posibilități se actualizau coocurent şi concurențial, iar elementele de normare şi de control încă nu se exprimaseră suficient încît să genereze forme fixate. În vreme ce unul are de deprins utilizarea unui sistem deja constituit, celălalt trebuia să deprindă utilizarea unei entități care încă se afla în construcție şi care se putea dezvolta în mai multe direcții.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

> Dar faptul care deosebeşte cel mai profund cele două situaţii este că respectivul instrument se afla într-o astfel de stare de vagă şi incompletă definire, exersare şi validare, încît, prin chiar actul său curent, utilizatorul novice putea exercita (in)voluntar influenţe considerabile şi definitorii asupra instrumentului. De aceea, în lucrarea de faţă vom urmări situaţii în care, deopotrivă, utilizatorii de grai şi de normă literară (în curs de constituire, dar şi stabilizată) operează raţionamente eronate şi acţionează în consecinţă.

În acest context, înţelegem şi acceptăm caracterul îndreptăţit al tendinţelor de rafinare exprimate prin atitudinile şi acţiunile lingviştilor, dar considerăm că nuanţele existente nu impun cu necesitate marcarea terminologică. Un astfel de marcaj al nuanţelor – care ar viza conceptul din cîte o perspectivă unică – ar aduce cu sine necesitatea de a folosi numeroşi alţi termeni care să acopere împreună întregul evantai de categorii cauzale, modale, finale şi expresive. Cîştigul unei clasificări ce-ar rezulta în mod inerent de aici ar fi aproape anulat prin pierderea posibilităţii de a evidenţia zonele de suprapunere dintre cauze, modalităţi, scopuri şi efecte. Dar mai ales, în felul acesta s-ar crea cele mai bune premise de a pierde înţelegerea complexului biosocial comun tuturor claselor de astfel de situaţii, precum şi al mecanismelor care se pun în mişcare şi conduc către efecte de acest fel.

De aceea, încercînd să operăm analize care să precizeze întregul set de circumstanţe ce generează cazurile concrete, vom folosi un termen existent, *hipercorectitudine*, deşi mai potrivit ar putea fi *hiperconformitate*, întrucît redă esenţa socială a fenomenului lingvistic – adevăratul motor al fenomenului. Toate cele lingvistice îi sînt neclare sau slab cunoscute vorbitorului: starea normei către care tinde, paradigmele, formele şi fonetismele caracteristice ei, principiile călăuzitoare şi modalităţile de acţiune concretă. Un singur lucru îi este clar, iar acela este de natură socială: ce anume vrea să obţină de pe urma actului său. De fapt, componenta lingvistică a actului său este dată doar de mijlocul folosit – limba –, însă procesul este orientat de obiective sociale.

Totuşi, folosim *hipercorectitudine* întrucît exprimă în chip comprehensiv – chiar dacă nu şi acurat – intenţia de conformare a vorbitorului, la ceva destul de clar şi aflat în plan social, pe o cale care nu-i este lămurită şi care este cea a comportamentului lingvistic. Considerînd că, în comparaţie cu ceilalţi, gradul de potrivire la concept al acestui termen este superior, credem că el îşi poate îndeplini rostul metalingvistic. Corect definit, prezentat şi ilustrat, el poate fi, mai mult decît ceilalţi, un purtător eficient al conceptului în discuţie.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

Precum alte asemenea concepte (‘etimologie populară’, ‘asteroid’, ‘sarcină de culoare la quarci’, ‘complex Oedip’ etc.), în care termenii şi sintagmele purtătoare sînt defectuoase din construcție [întrucît: a) hipertrofiază o anumită perspectivă şi igonoră altele, b) metafora vehiculantă trădează înțelegerea aproximativă a conceptului şi permite sau chiar stimulează abuzul interpretativ ori neînțelegerea], şi acesta a fost denumit înainte de a fi temeinic cercetată şi definită realitatea pe care o avea de exprimat.

Pe de o parte, „corectitudinea” nu constituie un rezultat obiectiv, o emanație a realității, ci una a judecăților perspectivate, care decurg din stările şi dinamicile grupurilor, în cel mai cuprinzător sens; ea este antropologică şi protagoreică, nu fizică şi kantiană. Ca atare, corectitudinea este relativă, nu absolută, ținînd de referențial, iar în acest cadru domină majoritățile, care se constituie în baza feluritelor temeiuri.

De altă parte, încercarea de a afla temeiuri obiective şi măsurabile, la interiorul unui referențial, face să iasă la iveală faptul că pînă şi singurul reper ce poate fi dotat cu temeinicie, fiind de încredere şi neatins de sfera în care se află cele obiectiv contestabile – şi anume cel evolutiv –, poate fi ignorat şi nesocotit în chiar norma care se recomandă a fi cea mai raționată şi echilibrată – şi anume cea literară –, multe forme ale acesteia datorîndu-se tocmai acțiunii factorilor naturali (idiosincretici / propensivi), iar nu celor culturali (raționali şi obiectivi).

În acest cadru, corectitudinea îşi pierde reperul obiectiv – care nu poate fi decît extern – şi ajunge să exprime simpla stare de conformitate cu comportamentele (sociale şi lingvistice) majoritare sau recomandate de o minoritate dominantă, mai mult sau mai puțin calificată.

Din motivele arătate, pentru a vehicula numele fenomenului vom folosi termenul *hipercorectitudine*, iar pentru a ne referi la mijlocul prin care acționează astfel de analogii vom renunța la termenul (*hiper*) *regresiune*, preferînd *substituire* sau *modificare*, ambele oarecum neutre şi lipsite de caracterul acroşant al lui *regresiune*, dar mai acurate în a reda ceea ce se petrece în realitate.

Termenul *regresiune* nu acoperă întreaga realitate şi nici nu o redă corect. Fie cazurile *riu* pentru *rîu* (< *rivus*) şi *singe* pentru *sînge* (< *sanguen*). În primul dintre acestea, avem a face cu o formă a cărei vocală palatală coincide cu vocala din etimon. Într-un anumit moment al evoluției limbii române, romanicul *riu* a trecut la românescul *rîu*. Într-un moment ulterior, vorbitorul a acționat asupra formei, „refăcînd” revoluta vocală palatală. Într-o astfel de situație, lingvistul diacronist nu ar avea prea mari obiecții față de o convenție care ar propune termenul *regresiune*. În cel de-al doilea, deşi comportamentul vorbitorului şi perspectiva din care acționează el sînt aceleaşi, *singe* nu poate fi

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

considerat precum *riu*, de data aceasta vorbitorul ne„refăcînd” o formă revolută, ci construind una aberantă din punctul de vedere al evoluției reale a etimonului.

Acesta este motivul pentru care S. Pop[36] referindu-se la forme precum *madzîne*, *luciafăn*, *luna lu cenuşeriu*, foloseşte sintagma „fausse-régression”. Desigur, prin determinantul *fausse*, dialectologul român vrea să semnifice că, din punct de vedere etimologic, „regresiunea” aplicată situațiilor cu care exemplifică este nejustificată. „Regresiunea” poate fi justificată sau nejustificată sub aspect evolutiv (al foneticii, gramaticii sau semanticii istorice), adică *i* din *riu* ar putea constitui rezultatul regresiunii petrecute cu *î* din *rîu*, ceea ce nu se poate afirma cu nici un chip pentru *i* din *singe*.

În acest cadru se cuvin făcute o observație şi o subliniere. Vorbitorul nu cunoaşte etimologia cuvintelor şi evoluția istorică a contextelor fonetice şi a formelor, astfel încît nu poate reveni conştient la o stare revolută, de a cărei existență nu are ştiință ori pe care nu a cunoscut-o. Dacă operațiunea pe care o face se petrece în mod inconştient, fenomenul nu ar trebui să intre în discuția de față (însă o astfel de acțiune ar avea importanță revoluționară pentru disciplina istoriei limbii, întrucît ar însemna că legile fonetice sînt reversibile de la sine). Dacă operațiunea este conştientă şi aparține unui vorbitor care nu cunoaşte evoluția etimonului, înseamnă că el nu mai acționează în virtutea funcționării structurii audio-articulatorii determinate de factori naturali, ci sub impulsul compartimentului volitiv călăuzit de raționamente analogice. Sub aspectul în discuție, sensul sau rezultatul analogiei este indiferent, deoarece vorbitorul nu are în vedere o „refacere”, o „revenire” la o stare anterioară, ci pur şi simplu el acționează în concesința unei analogii cu un alt cuvînt. Simpla întîmplare, dată de coincidența rezultatului cu o stare revolută, are tot atîta relevanță cît are întîmplarea în care rezultatul este aberant din punct de vedere etimologic. Nu avem a face nici cu o evoluție fonetică, nici cu un calcul pe baza cunoaşterii stărilor trecute ale etimonului, ci cu o simplă potrivire între reperul analogic utilizat şi rezultatul astfel obținut.

În ceea ce priveşte termenul *justificat*, valoarea lui de întrebuințare decurge strict din faptul că fonetismul rezultat în urma acțiunii vorbitorului este concordant cu evoluția firească a contextului fonetic respectiv (*i* este justificat atunci cînd înlocuieşte un *î* provenit din *i*, dar nu şi atunci cînd înlocuieşte un *î* evoluat din *á* + *n* + cons.). Distingem între etimologie şi evoluție fonetică deoarece, avînd în vedere modalitatea în care sînt tratate contextele de către vorbitor – în norma lingvistică, vie şi dinamică –, considerăm că mai important decît starea etimonului este procesul care se exercită asupra lui, adică evoluția fonetică, iar acest proces supune contextele unor rigori proprii, uneori descifrate de către lingvist, alteori nu. De aceea, reperul cel mai justificat nu este etimonul

[36] Pop 1966, p. 65.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

în sine, ci procesul evolutiv, „percepțiile” şi tratamentele sale fiind cele care contează, nu formele din dicționar. Sub acest ultim aspect, realitatea diferă adesea de forma de dicționar, comunitățile concrete împrumutînd cuvinte de la comunitățile concrete, formele dialectale de contact fiind punctele de plecare, asemănător chipului în care acuzativul prevalează asupra nominativului.

Altminteri, de la acest nivel încolo nici acest termen nu funcționează fără dificultăți şi convenții. Cel mai justificat lucru care poate exista pentru un istoric al limbii este un flux sonor sau o formă care decurge liber şi firesc din evoluția fonetică sau formală naturală a unui context. După ce respectivul stadiu evolutiv a ajuns la un rezultat viabil, nici măcar o formă anterioară nu mai poate fi justificată, ea fiind revolută. Pe de altă parte, din punctul de vedere al vorbitorului totul poate fi justificabil, mai ales întrucît, îndeobşte, el acționează în virtutea unor impulsuri de tot felul, adesea înmănuncheate, el folosind limba cu precădere în scopuri sociale, iar nu în sineşi pentru sine.

Din cele ce preced rezultă că, petrecută în mod natural şi inconştient, prin activitatea organelor articulatorii, evoluția fonetică deține gradul maxim posibil de îndreptățire. Atunci cînd vorbitorul încearcă să intervină, cu o doză oarecare de conştiență, el nu face decît acte ce contravin cursului liber al evoluției fireşti, cea care se împlineşte prin activitatea naturală a organelor sale articulatorii.

3. ‘Structură audio-articulatorie’ (SAA). Termenul *structură* se referă la un ansamblu de unități discrete (coexistente în cadrul unor opoziții), organic relaționate (funcționînd în virtutea proprietăților lor natural conjugate), care se dezvoltă şi evoluează în condiții colaborativ-concurențiale – în cadrul astfel constituit.

Limbajul vocal-articulat apare în urma unor evoluții genetice, anatomo-fiziologice şi sociale, petrecute în cadru spațio-temporal. Acest fapt înseamnă implicit că organele producătoare şi cele receptoare ale sunetelor vorbirii aveau pînă atunci alte întrebuințări, utilizarea lor în vederea comunicării vorbite constituind rezultatul unor procese de exaptare. Cu alte cuvinte: a) plămînii, laringele, dinții, limba, urechile, anumite elemente ale sistemului nervos etc. sînt componente anatomo-fiziologice ale unor sisteme diferite, cu funcții diferențiat dezvoltate în direcția satisfacerii unor nevoi; b) dezvoltarea unei noi capacități s-a petrecut concomitent cu exersarea – în direcția noii întrebuințări – a componentelor anatomo-fiziologice producătoare de sunete vocale, a analizatorilor auditiv şi vizual şi a elementelor de sistem nervos care interpretau şi decideau în legătură cu senzațiile auditive şi vizuale; c) fără a-şi pierde din atributele şi capacitățile pînă atunci dezvoltate, toate aceste componente au dezvoltat – treptat şi ca urmare a exercițiului

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

constant, intens şi direcţionat – aptitudinii în vederea satisfacerii funcţiei nou dobîndite; d) petrecută în virtutea eficientizării secvenţelor de proces şi a întregului proces, relaţionarea lor a condus la consolidarea funcţiei devenite comună, la a cărei îndeplinire au ajuns a concura.

Fără pierderea rosturilor iniţiale şi ca urmare a exerciţiului se va trece treptat de la starea în care producerea şi receptarea de sunete constituiau efecte secundare ale acţiunii unor elemente făcînd parte din structuri anatomo-fiziologice diferite, slab corelate – deci lipsite de acurateţe în rezultate –, la cea în care acele componente se agregă într-un ansamblu anatomo-fiziologic modular, prin care se produc şi receptează ca atare sunete ale limbajului vocal-articulat. A fost o etapă crucială, în urma căreia exerciţiul în această direcţie, al organelor, a orientat dezvoltarea lor către starea de aparate producătoare şi receptoare ale sunetelor limbajului vocal-articulat. La rîndul său, rezultatul a dezvoltat calitatea exerciţiului. Pe măsură ce organele reuşeau să producă rezultate tot mai acurate, funcţia le solicita tot mai mult(e) astfel de rezultate, această spirală stimulativă făcînd ca nişte componente autonome sub aspect funcţional – părţi ale unor structuri anatomice diferite – să se constituie într-o structură modulară, specializată şi autoreglată în sensul noii funcţii.

Ansamblul modular anatomo-fiziologic astfel apărut, prin care se produc şi sînt receptate sunetele limbajului vocal-articulat, constituie *structura audio-articulatorie* (SAA). Sunetele produse de aceasta nu mai sînt aleatorii, vag definite, infinite, perisabile, ci dimpotrivă, ele ajung să constituie sistemul fonetic întrebuinţat de către vorbitori, în vederea comunicării vorbite.

Întocmai precum materialul genetic, SAA se manifestă continuu, fie că este vorba de perioade în care mişcările din limbă sînt insesizabile, fie că se parcurg perioade în care contactele lingvistice şi schimbările consecvente sînt deosebit de intense. Starea şi activitatea SAA este cauza pentru care limba este stabilă structural şi funcţional, autoreproducîndu-se fidel, şi tot ea este cea care oferă cadrul şi resursele necesare procesului de adaptare la feluritele modificări biosociale din mediu.

Iniţial, SAA decurge din acţiunea factorilor genetici, dar ulterior aceasta începe a fi modelată ca urmare a activării şi funcţionării relativ îndelungate, în sînul unei comunităţi ai cărei vorbitori folosesc acelaşi idiom. În cadrul acestui proces, organele articulatorii şi componentele lor se acomodează reciproc, iar cele auditive deprind capacităţi discriminatorii ridicate, prin care identifică rapid şi lesne sunetele lingvistice ale acelui univers sonor şi semnificaţiile lor. Toate acestea modelează SAA şi îi conferă trăsături specifice, cu posibile consecinţe de ordin epigenetic.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

Nefiind un dat, ci un rezultat al devenirii, adică o structură care se dezvoltă şi evoluează adaptativ, SAA prezintă trăsături diferenţiate spaţio-temporal. Forţa ei gravitaţională scade pe măsură ce se trece de la comunităţile relativ închise la cele deschise şi apoi la cele lipsite de orice limite spaţiale şi sociale. În acest context, SAA permite (cu o uşurinţă mai mare sau mai mică) producerea anumitor coarticulaţii şi chiar fonematizarea anumitor sunete a căror contingenţă este frecventă în fluxul sonor şi care – în raport cu alte sunete şi foneme – ajung să-şi definească un rol în sistem. Toate acestea constituie indici ai faptului că SAA este rezultatul: a) unui complex de factori cu caracter procesual-istoric, care acţionează interrelaţionat; b) al stabilizării efectelor ce decurg de aici, datorită uzului frecvent şi intens al unor articulaţii, într-un mediu stabil, relativ închis sau avînd o mare capacitate de asimilare.

Constituită din monolingvi, majoritatea vorbitorilor îşi are organele articulatorii şi auditive fixate pe producerea şi decodarea anumitor sunete şi a unor anumite tipuri de combinaţii de sunete, adică trăieşte într-un anumit univers sonor. (Desigur, acest lucru nu implică incapacitatea de a rosti şi recepta sunete ale altor sisteme lingvistice, ci doar de faptul că exerciţiul intens şi îndelungat, orientat de cadrele unui sistem lingvistic dat, are un rezultat aproape identic la nivelul diferitelor comunităţi lingvistice în care s-a exersat acelaşi sistem lingvistic.)

Automatismul fonetic, care poate fi constatat în nenumărate cazuri de coarticulare[37], arată că SAA este deosebit de unitară în efecte, înţelegerea fiind condiţionată de relaţia genuină dintre conştiinţa faptului lingvistic şi nuanţa concretă produsă (aceasta din urmă putînd fi lipsită de valoare fonologică în sistemul receptorului, organele articulatorii putînd genera sunete lipsite de valoare fonologică. Cu alte cuvinte, exerciţiul constant al SAA face ca totul să se asimileze în unităţi tradiţionale, iar ceea ce se află deja în limbă poate fi supus reasimilării[38] organelor articulatorii, în cadrul unui proces complex de reconsiderare a materialului lingvistic. De aceea, orice încercare de reproducere de către vorbitorul din afara comunităţii a unui flux sonor va genera o abatere de la standardele caracteristice universului sonor al acelei comunităţi. Deformarea suferită va fi în sensul înlocuirii celor mai particulare trăsături ale sistemului comunităţii cu unele proprii

[37] Metral 1967, p. 41-42; Puşcariu 1994, p. 156-158; Sechehaye 1933, p. 60: „l'usage actif d'une langue consiste, par définition, à faire appel à des habitudes acquises, le réflexe joue donc ici un rôle prépondérent".

[38] *Reasimilare* se referă totodată la schimbările bazei articulatorii (cf. Buyssens 1965). Uguzzoni 1978, p. 128-129, are în vedere efectele reasimilării, precum *fonologizarea*, *defonologizarea*, *refonologizarea*, ca urmare a contactelor lingvistice.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

vorbitorului străin. Faptul este valabil nu doar de la o limbă la alta, dar şi de la un dialect sau grai la altul. (De aici decurge una dintre cauzele majore ale schimbărilor din limbă.)

În acest context, schimbarea fonetică reprezintă o consecinţă a manifestării unor tendinţe ce au la bază principiul autoreglării funcţiei biologice – prezentă în orice organism viu. Astfel de tendinţe se activează, în principal, ca urmare a unor agresiuni din afara sau din interiorul structurii, deci constituie reacţii. Prin urmare, situîndu-se între funcţiile biologice, schimbarea fonetică poate fi efect al acomodării la o agresiune asupra SAA – constituite şi fixate în consecinţa deprinderilor articulatorii dobîndite în timpul învăţării şi practicării limbii, apoi al adecvării la mediul lingvistic al vorbitorului, şi ulterior transmisă pe cale ereditară[39].

> Urmărirea unei evoluţii precum cea a lat. *vetula*, pe teren românesc, ar putea fi revelatoare. Plecînd de la etimon, se pot presupune următoarele transformări ale acestuia.
>
> - ca urmare a unor tendinţe de la nivelul organelor articulatorii ale vorbitorilor latinei populare, *u* posttonic, situat între oclusivă şi lichidă, slăbeşte şi este sincopat, astfel încît se ajunge la **vetla*, care trece destul de repede la **vecla*. (Evoluţia *tl* > *cl* pare a fi una organică în limba română. Încă de la începuturi, româna nu a agreat această succesiune, fapt neschimbat apoi: *clacă* < sl. *tlaka*, *hiclean* / *viclean* < magh. *hitlen*. Sub presiunea împrumutării unor termeni neologici precum *atlas*, *atlant*, *atlet*, în secolul XX modificarea nu s-a mai produs, dar fără ca succesiunea *tl* să devină firească ori să se răspîndească în limba română.);
> - în urma unor evoluţii (*-a* > *-ă*, *cl* > *cl'*) **vecla* devine *vecl'ă*;
> - în acest moment sînt îndeplinite ambele condiţii pentru ca diftongarea lui *é* să se petreacă (*e* sub accent şi urmat de o silabă a cărei vocală este *ă* sau *e*), fapt care se declanşează automat (*veacl'ă*);
> - poziţia lui *ă* este solidă, însă la nivelului elementului palatal al articulaţiei *cl'* se continuă procesul de muiere. Rezultatul (un apendice palatal) se grefează pe consoana rămasă, i se integrează asimilîndu-i modul de articulare şi o integrează asimilînd-o sub aspectul locului de articulare. Astfel că fosta consoană velară devine palatală, adică rezultă o ocluzivă palatală (*k'*), întreaga formă ajungînd la starea *veak'ă*;

[39] OR II, §268, nota; Ivănescu 1983, p. 172-176, 1980, p. 4-15; E.H. Lennenberg, *Fondamente biologici del linguaggio*, Torino, 1971; W. Dressler, *Fonologia naturale e cambio linguistico*, în *Studi di fonetica e fonologia. Atti del convegno internazionale di studi*, Padova 1 e 2 ottobre, 1973, Roma 1976, p. 273-283; G. Drachman, *Phonology and the basis of articulation*, în „Sprache" 19 (1973), p. 1-19; R.A. Hinde, *Le basi biologiche del comportamento sociale umano*, Bologna, 1977; Kuhl 1987; Kuhl & Meltzoff 1996; Kuhl *et al*. 1992.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

- starea era favorabilă menţinerii diftongului, însă la finala contextului, succesiunea dintre elementul palatal al consoanei şi vocala *ă* (*iă*) constituia un punct de dezechilibru (efortul articulator fiind mare). Caracterul instabil al articulaţiei finale impunea o nouă confruntare, spre a se ajunge la o soluţie de stabilitate. Lupta pentru existenţă va fi tranşată prin asimilaţie şi fireşte că va fi cîştigată de articulaţia cea mai adaptată contextual, adică cea mai potrivită pentru a răspunde cerinţelor de economie, de stabilitate şi funcţionare eficientă. Asimilaţia prin acomodare va face ca *ă* să-şi schimbe parametrul cel mai incomod – locul de articulare – fiind atras către *i*, cu păstrarea gradului de deschidere; astfel apare finala -*ie*;

- trecerea lui *iă* la *ie* a rezolvat problema locală, dar începînd cu o anumită epocă (pe alocuri poate chiar cu secolul XV), diftongul *ea* ajunge să nu mai reziste în poziţie *e*, dezechilibru care face ca soluţia de stabilizare a contextului să fie monoftongarea, astfel că se ajunge la *veche*.

În momentul de faţă aceasta este forma de echilibru, dar stă în firea funcţionării sistemelor să producă sau să sufere întîmplări biolingvistice care declanşează factori ce determină sistemele înseşi să reacţioneze stabilizator, spre a-şi dobîndi echilibrele.

*

Întregul parcurs aici înşirat este ilustrativ pentru felul în care sînt afectate şi se reorganizează echilibrele din cadrul fluxului sonor, şi pentru a înţelege chipul în care se autoreglează sistemul şi mecanismele care îl funcţionalizează. Modularitatea organelor articulatorii şi modalitatea concretă în care se realizează actul vorbirii conduc destul de des organele articulatorii la producerea unor rezultate incompatibile cu starea lor de echilibru şi de eficienţă. Adică, uneori, rezultatele acţiunii organelor articulatorii pot fi stînjenitoare pentru ele însele. Faptul le solicită să rezolve incompatibilităţile, acţionînd în orice direcţie le-ar putea duce exerciţiul dobîndit, dar către soluţionarea dezechilibrului.

De aceea, întreaga evoluţie de mai sus poate fi privită ca o continuă adaptare la efectele acţiunii independente şi relaţionate ale cuplului constituit de: a) modificările articulatorii (-*ă* > -*ă*; *e* - *ă* > *ea* - *ă*; *cl'* > *k'*) şi b) „repararea" unui şir succesiv de dezechilibre locale (sincoparea lui *u*; succesiunile *tl*; *cl*; *iă*, *ea* - *e*). Acestea sînt soluţionate pe măsură ce apar, în modalităţi ce modifică atît elementele fluxului sonor, cît şi starea microcontextelor şi a contextului general, dar care pot ameliora existenţa întregului flux sonor. Faptul că astfel se poate ajunge la dezechilibre în alte puncte sau chiar la incapacitatea de asigurare a echilibrelor locale necesare existenţei eficiente a întregului arată că evoluţia nu funcţionează planificat, nu reîncepe cu mai mult discernămînt

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

spre a construi produse mai coerente şi mai eficiente. Ea se petrece *ad hoc*, operațiunile au loc *in vivo* şi nu folosesc „învățămintele" extrase din experiența anterioară. Fiecare etapă parcursă pune organismul în imposibilitatea de a adopta anumite soluții, îl determină să aleagă dintr-o gamă oarecare (a cărei amplitudine este invers proporțională cu gradul de specializare), opțiunea fiind adesea mai degrabă permanent economică decît eficientă pe termen lung.

Din toate acestea se înțelege că evoluțiile fonetice decurg din reacții ale organelor articulatorii la nevoile propriilor stări modificate, mai puțin plecînd din sine şi mai mult în raport cu conjuncția dintre dinamica întregului complex audio-articulator şi produsele sale, şi constituie efecte ale funcționării în mediul social în care şi pentru care se desfăşoară comunicarea. În felul acesta, SAA devine totodată mecanism de autoreglare a sistemului.

Atunci cînd viteza evenimentelor care exercită consecințe asupra limbii este crescută, SAA poate ajunge la o stare de neaşezare, în care tendința de a-şi produce sunetele obişnuite este obstrucționată de cea de a se conforma cerințelor de articulare necesare producerii altor varietăți de sunete. În acelaşi timp însă, faptul o împiedică să permită ca schimbările prin care trece să se consolideze. De aceea, indiferent de forța efectelor unor evenimente lingvistice de acest soi, imediat ce astfel de cauze încetează, SAA existentă şi dotată cu plasticitate tinde să revină la starea anterioară superficialei agresiuni[40].

În perioade liniştite, de evoluție la o rată curentă, ea tinde să prezerve starea de fapt, fixînd ceea ce există şi asigurînd reproducerea fidelă. În perioade în care feluriți factori exprimă felurite solicitări, ea este capabilă să producă şi să recepteze acurat noi variante de sunete, să decanteze, să selecteze, desfăşurînd un întreg proces de acomodare a organelor articulatorii la realitatea concretă la care acestea trebuie să se adapteze, şi pe care o au de redat în chipul lor. Intensificarea contactelor lingvistice poate genera o anumită concurență lingvistică, fapt al cărui efect este amorsarea deopotrivă a unui proces de uniformizare şi de diferențiere, în puncte precise ale sistemului. În acest stadiu, solicitările pot fi atît de mari încît contactul şi comparația involuntară să declanşeze intrarea în acțiune a factorului conştient şi a compartimentului volitiv. Este momentul în care analogia devine un proces conştient, orientat, a cărui finalitate este scăderea forțelor entropice. Lucrurile sînt cît se

[40] Reliefarea faptului că manifestările SAA nu au consecințe însemnate decît în anumite epoci istorice determinate, sub mai multe aspecte ale vieții socio-economice favorabile înnoirilor, apare în Ivănescu 1980, p. 11 şi urm., 183-186.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

poate de complicate aici[41] întrucît, dacă se pleacă de la situații concrete se pot constata diferențe între evoluțiile comunităților lingvistice avute în vedere.

> Luînd ca exemplu cazul părții de populație norddunăreană cucerită de către romani se poate considera că abandonîndu-şi treptat propria limbă şi adoptînd în acelaşi fel latina, ea nu a putut vorbi limba învingătorului fără a introduce aici în mod continuu – de la o generație la alta cu frecvență tot mai scăzută – deprinderi articulatorii proprii – iarăşi, la început tot mai puternice, apoi slăbind. Este posibil ca, în primele sale etape, procesul să fi avut aparența unui caz de coexistență a două limbi aflate în concurență. Treptat însă, el a devenit şi s-a vădit a fi unul de impunere a unei limbi asupra alteia, act care urma să se exercite pînă la adoptarea limbii cuceritorilor, cu înlocuirea celeilalte. Astfel de procese nu duc niciodată la aneantizarea învinsului (limba cuceriților), fapt evident la nivelul elementelor care subzistă vizibil sau doar latent şi manifest mai cu seamă prin efectele acțiunii deprinderilor şi modalităților de producere a acelor elemente. În adevăr, asemănător cazului recombinării cromozomiale, astfel de contacte au ca efect contopirea şi acomodarea entităților în contact, cu apariția unei noi realități la care acestea participă cu ponderi diferențiate, iar nu eliminarea completă a uneia şi proliferarea celeilalte.
>
> La rîndul lor, vorbitorii de latină veniți din Imperiu în Dacia nu au acționat neapărat ca un factor care îngrădea sau oprea manifestarea SAA a băştinaşilor – sau, cel puțin, nu s-au putut manifesta astfel față de segmentul cel mai numeros al aborigenilor. Atunci cînd sunetele produse de către cuceriți nu corespundeau întocmai sistemului fonetico-fonologic latin, dar comunicarea nu avea de suferit, ei le-au ignorat în mod firesc[42]. Deformările băştinaşilor erau anulate, neutralizate sau

[41] După ce distinsese factorii care limitează acțiunea legilor fonetice (factori pur fonetici, morfologici şi analogici, etimologia populară, împrumutul) (p. 79), Schogt 1961, p. 83, arată că este dificil să se facă ordine sub acest aspect. De aceea va propune: „de classer les changements d'après des principes qui n'aient rien en commun avec les causes des changements", ceea ce nu era decît o amînare a procesului de căutare a soluțiilor.

[42] Astăzi, de pildă, cînd un polonez vorbitor de limba germană rosteşte [eʃ´t], [minʃ´en], el este înțeles de către germanul din nord, care va face o mică substituție după ce s-a plictisit să tot încerce a-l corecta pe incorigibil, înțelegînd că acela a vrut să rostească germ. *echt*, *München* (cum de altfel, procedează şi cu conaționalul său din sud).

La fel se va întîmpla cu un francez care rosteşte [aisəs vasər] vrînd să redea germ. *heißes Wasser*. În primele momente, această SAA, care solicită sistemul fonetic al limbii germane, nu determină modificări din punctul de vedere al limbii, deoarece schimbarea se referă la sunete şi nu la foneme, deformîndu-le doar pe primele. Cu timpul însă, contactul ar putea avea consecințe însemnate. De fapt, confruntarea celor două sisteme nu rămîne fără consecințe, căci străinii introduc

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

estompate prin substituții operate de receptorul care restabilea forma corectă, după ce observase caracteristica acelui tip de greşeală. Prin numărul lor, cuceriții, care comiteau în majoritatea lor aceleaşi greşeli induse de SAA, au putut se impună formele reziliente şi care au scăpat corecțiilor abia după ce au ajuns să utilizeze noua limbă, mai ales între ei. Aceste situații sînt caracteristice actelor constitutive ale procesului de învățare, eventual cu adoptare, a unei limbi.

După o perioadă de convieţuire, probabil că latina dunăreană a început să înregistreze o serie de progrese în ceea ce priveşte calitatea ei. Totuşi, creşterea ariei de răspîndire geografică şi contactele romanicilor de la nordul Dunării cu dacii liberi de la nordul Dunării trebuie să-i fi zdruncinat întrucîtva unele dintre elementele de stabilitate pe care uzul timp de cîteva generații al latinei le fixase, punîndu-i la încercare plasticitatea şi capacitatea de a se impune cu suplețe (una dintre trăsăturile determinante ale limbilor indoeuropene, în general). Trăsăturile SAA trebuie să fi devenit iarăşi vizibile, de data aceasta cei care ajunseseră să joace rolul de reper fiind dacii deja romanizați. După ce SAA a acestora suferise diferite adaptări, reuşind să producă la un anumit nivel coarticulațiile latinei, noua luptă punea la încercare acele rezultate. Cu toate acestea, tocmai SAA comună trebuie să fi facilitat integrarea lingvistică a dacilor liberi, asimilarea lor lingvistică de către

---

sunete care nu doar că în limbile lor sînt foneme, dar vor putea deveni acelaşi lucru şi în limba germană – aceea vorbită de ei şi între ei. În mod cert, o germană vorbită de marea masă a polonezilor va prezenta o serie de modificări în toate compartimentele limbii, modificări ce se vor impune şi păstra în acea comunitate. Cît timp însă vor vorbi cu germani sau cu buni cunoscători şi vorbitori ai germanei, cît timp reperul şi corectorul este prezent, astfel de modificări sînt mereu anulate de acesta, şansele lor de a se impune fiind doar teoretice. Apoi, atît timp cît SAA a polonului şi a francezului, de pildă, nu-şi corespund – adică între ele nu apar coincidențe sau convergențe –, vorbitorii se vor corecta reciproc pe porțiunile diferite care se abat de la germană, dar vor fi în acord pe porțiunile în care nici unul, nici celălalt nu lezează germana. Din punctul de vedere al unora însă, substituțiile nu vor putea avea darul de a şterge complet modificările introduse de ceilalți, dacă aceştia sînt incapabili să articuleze şi să gîndească în germană. În acest domeniu, rezultatele nu se obțin într-o singură generație, ci în mai multe.

Abia în cazul abandonării limbii poloneze şi al adoptării celei germane vor apărea premise ca – după utilizarea intensă şi mai ales sub permanentul control al modelului – exercițiul limbii germane să elimine deprinderile date de folosirea limbii poloneze şi să ducă la constituirea unui sistem aproape identic cu cel al germanei – iarăşi, la capătul cîtorva generații, în funcție de intensitatea exercițiului şi de corectitudinea rezultatelor, fapt ce depinde de rigurozitatea presiunilor aplicate şi de plasticitatea SAA a străinilor. Cel mai interesant însă este că dacă după cîteva generații, germana este abandonată, în locul ei fiind adoptată engleza, de pildă, aceasta din urmă va cunoaşte mai degrabă articulații caracteristice SAA a dispărutei poloneze şi unele deprinderi datorate exercițiului de cîteva generații al germanei; iar dacă se revine la polonă, acomodarea va fi mai rapidă decît fusese în cazul părăsirii germanei şi preluării limbii engleze.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

romanicii de la nordul Dunării, astfel încît aceştia nu au revenit la limba strămoşilor, dacii liberi fiind cei care au adoptat acea latină. Limba va evolua în continuare liber, dar sub o condiţie nouă, din care lipseşte vorbitorul etalon, cel care ,chiar dacă nu îl corecta la tot pasul pe băştinaş, îi oferea o anumită imagine acustică, stînjenindu-l în procesul de a-şi cristaliza una prea îndepărtată de model. Acum, modelul devenise dacul romanizat.

În mod obişnuit, în astfel de situaţii lupta cu SAA este relativ continuă, întrucît rezultatul stabilizat e o medie alcătuită din elementele puternice ale SAA şi din cele puternice ale articulaţiilor străine – acolo unde nici de o parte, nici de cealaltă nu apărea ceva destul de puternic încît să genereze compromisuri deformante, totul în contextul lipsei termenului de comparaţie.

Observarea modalităţilor în care se petrec contactele dintre limbi şi efectele acestora – fie că una o elimină şi înlocuieşte pe cealaltă (caz ideal), fie că, în diferite proporţii şi chipuri, ambele convieţuiesc în vorbitorii lor (cazul real) – duce la înţelegerea faptului că trăsăturile articulatorii ale limbii, statornicite prin uz continuu, îndelungat şi intens, subzistă şi sînt reziliente. Dacă astfel de vorbitori vor adopta cealaltă limbă şi vor fi copleşitori prin frecvenţa şi intensitatea ocurenţelor sunetelor generate de SAA, ei îşi vor putea asuma sistemul generat de utilizarea sistemului fonetic străin în chipul impus de organele lor articulatorii şi de întreaga SAA. Chiar astfel însă, în funcţie de situaţia concretă, sistemul străin va suferi multă vreme şi va fi puternic amprentat de chipul în care SAA a vorbitorilor săi poate reda şi percepe acele sunete – adesea operînd analize ale fluxului sonor, fonematizînd conform structurii lor audio-articulatorii.

În cazul unor presiuni constante şi puternice, care duc la transformări ale SAA, se poate ajunge la mutaţii paradigmatice[43], iniţial ca reacţii la

[43] În cazul materiei fundamentale sau a celei biologice, forma de manifestare fizică, ipostaza structurală şi configuraţia sistemică sînt relaţionate cu funcţia. Cu alte cuvinte, în concordanţă cu forţa solicitărilor, în funcţie de disponibilul energetic şi de relaţia lor eficientă, un atom sau organ, de pildă, pot îndeplini ca atare şi concomitent mai multe funcţii, exprimarea unora noi neavînd neapărată nevoie de structuri proprii. Structurile constituite mai degrabă se adaptează şi exaptează decît se multiplică.

Tot astfel, fonemele pot apărea fie prin fonologizare paradigmatică – atunci cînd o variantă combinatorie cu statut de contingenţă devine fonem –, fie prin reinterpretarea unui fonem deja existent – care suferă mutaţii ce-i afectează trăsăturile articulatorii. Fonemele pot dispărea prin neutralizarea opoziţiei distinctive faţă de un altul (o sincreză, de fapt). Astfel de schimbări pot avea succes dacă, în urma segmentării fluxului sonor, un act de memorie identifică elementele segmentate în unităţi ale SAA.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

stimuli externi, apoi ca procese de adaptare interne ale componentelor SAA (oarecum asemănător cu ceea ce se petrece în cazul lat. *vetula* > rom. *veche*).

Cu toate că la contactul cu o limba de suprastrat sau de adstrat se pot instala modalități de articulare dinspre aceea, în cazul în care presiunile nu depășesc un anumit prag critic – destul de ridicat încît să afecteze structurile limbii şi să determine vorbitorii la a-şi părăsi limba, adoptînd-o pe cea străină –, ele nu vor afecta esența sistemului de bază şi nu-l vor modifica.

> Între perioada în care neamurile slave sînt semnalate într-o zonă în care se poate presupune că au putut intra în contact cu romanicii de la nordul Dunării şi cea în care primii slavi se creştinează sînt aproximativ trei secole. Fără a nega că înaintea creştinării slavilor între cele două neamuri au existat contacte lingvistice cu oarecari urmări, se cuvine observat că abia după creştinarea alogenilor au putut căpăta acestea dimensiuni de natură să genereze consecințe consistente şi să se stabilizeze. Cu alte cuvinte, contactele româno-slave de pînă atunci dobîndesc profunzime şi durabilitate abia după secolul IX[44].
>
> Acum, dacă plasăm constituirea noului sistem lingvistic, a limbii române, aproximativ în perioada secolelor V – VII, VIII[45] şi dacă admitem că factorii de natură socio-economică şi politică au reprezentat impulsul esențial al unor schimbări ce-au permis şi favorizat apariția unor noi condiții de dezvoltare a limbii, putem accepta că aceste contacte cu slavii numeroşi au condus la desăvîrşirea unui proces ce se manifestase cu intensitate scăzută după treptata rupere a legăturilor cu Imperiul, între secolele III şi V.
>
> Totodată, contactele cu limbile slave au pus față în față două sisteme lingvistice diferite, ceea ce a putut conduce la observarea şi la decantarea instantanee şi inconştientă a rezultatelor evoluției de pînă atunci – de la nivelul sistemului lingvistic neolatin dunărean, în toate compartimentele sale –, determinînd individualizarea acestuia şi delimitarea clară de sistemul lingvistic străin cu care intrase în contact. Cuvintele pe care le va împrumuta româna din limbile slave

[44] Este greu de acceptat opinia care susține că: „majoritatea elementelor slave au pătruns în română în secolul V, VI şi VII. Ele formează stratul cel mai vechi şi cel mai important" (Densusianu 1961 I, p. 161). Deşi s-a scris mult pe această temă, probabil că o primă şi corectă rezolvare a acestei chestiuni se află în Bărbulescu 1929, p. 7-125, unde se reliefează faptul rezonabil că simpla prezență a slavilor, chiar în poziția de superioritate politică, economică etc., nu ar fi putut avea consecințe notabile dacă aceştia nu s-ar fi creştinat, adică dacă nu ar fi apărut bazele ideologice ale acceptării acestora de către români. Simpla co-prezență nu implică o convieţuire reală şi generatoare a unui set coerent de consecințe profunde.

[45] Ivănescu 1980, p. 177-201.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

vor trece într-un alt sistem lingvistic, dar nu curgînd liber, ci suferind modificări, adică supunîndu-se cenzurii sistemului, iar nu distrugîndu-l şi remodelîndu-l.

Dezvoltat istoric în urma fonologizării mai multor variante ale unui sunet articulat – a căror realizare este condiționată de organele articulatorii, de trăsăturile fluxului sonor, în cadrul social şi spațio-temporal (factori diastratici, diatopici şi diacronici) –, fonemul reprezintă un produs al SAA. În mod natural, el prezintă limitări de contingență date de constrîngeri ce decurg din natura lui biosocială (SAA şi normele sociale) şi lingvistică (reguli distribuționale ce rezultă din evoluția diacronică a limbii şi care fixează condițiile de admitere şi excludere în şi din lanțul fonetic, la nivelul normei lingvistice şi al subdiviziunilor ei sociale).

Se înțelege că eul lingvistic astfel constituit – in-format prin experiență lingvistică – îşi caută permanent echilibrul, ca răspuns adaptativ la condițiile stărilor şi dinamicilor organelor articulatorii şi la cerințele comunicării lingvistice. Cu toate că manifestările acestuia sînt subordonate anumitor mecanisme biologice[46], există situații (mai ales cele de contrast) în care vorbitorul se poate întoarce introspectiv (sau ludic) către actul care se petrece prin el, intervenind şi încercînd a-l controla conştient şi voit.

Întemeiat în principal pe structurile biologice, nivelul fonetic poate ieşi uneori din zona de automatism a acestora, intrînd în cea dominată de observație, comparație şi intervenție în rezultate. În felul acesta, ființa vorbitoare are posibilitatea de a lua decizii în funcție de anumite considerente, orientînd procesul de producere a unora dintre secvențele fluxului sonor. Astfel de modificări sînt permise tocmai de felul în care se defineşte fonemul în raport cu sunetul – rezultat al combinării factorilor anatomo-fiziologici şi psihici în cadrul organizării biolingvistice şi sociale. În aceste situații nu mai avem a face cu fenomene automatizate, ci cu unele intrate sub controlul conştienței, adică deliberate. Chiar astfel însă, realizările aflate sub imperiul factorului conştient rămîn încadrate de hotarele şi modalitățile în care organele producătoare de sunete lingvistice s-au fixat ca urmare a exercițiului şi a automatismelor dobîndite.

Luînd drept exemplu cazul copiilor[47], se observă că, în mod normal, aceştia deprind limba mai degrabă fără implicarea factorului conştient.

[46] Cf. Blondin 1975.

[47] Kuhl 1979, 1985, 1987; St. Dumistrăcel, *Limbă literară şi dialect în mediul şcolar*, în LR XXX (1981), p. 261-279; Kuhl & Meltzoff 1996.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

Pe măsură ce acest lucru se va petrece, copilul va deveni tot mai receptiv la trăsăturile şi la comportamentul acelui material lingvistic, concomitent cu reducerea sensibilităţii la alte tipuri de sunete lingvistice (aparţinînd altor limbi)[48]. Pe fondul unei mari capacităţi de percepţie auditivă, mai dezvoltate decît cea fonatoare, el se va putea strădui să rostească în mod controlat anumite sunete, va acţiona sub impulsul voinţei, întrucît nu are exerciţiul acelor sunete – adică nu le cunoaşte – şi întrucît voinţa nu-i este orientată de cunoaştere, ci de simpla voinţă de conformare prin imitaţie. Dar chiar şi în acest caz este problematic să se considere că acel act de voinţă este unul deplin.

În ciuda acestei realităţi şi numai aparent paradoxal – adică în virtutea altei realităţi mai puternice –, capacităţile sale de a sesiza diferenţele din vorbirea adulţilor (modelele lor) sînt superioare celor întîlnite la aceştia din urmă. (Ceea ce este firesc dacă observăm că aceia care stăpînesc instrumentul de comunicare şi norma sînt actanţi care au comunicarea la îndemînă, în vreme ce copiii, aflaţi în situaţia de a dobîndi acces la instrumentul de comunicare, au a fi mult mai concentraţi în această direcţie, altminteri fiind ameninţaţi de neajunsurile incomunicării.) Întrucît copiii încă nu stăpînesc norma, ca urmare a contactelor şi, eventual, din necesităţi de integrare, ei pot adopta forme care nu se află în interiorul normei adulţilor-model sau învăţate „acasă”. Adică, în ciuda marilor capacităţi discriminatorii, copiii pot adopta forme plecate de la un adult care nu face parte dintre purtătorii normei pe care o deprind acei copii de la cercul lor de adulţi.

> În procesul de deprindere a vorbirii, copiii nu sînt dependenţi doar de adulţii din cercul lor, contactele cu alţi copii – în special mai mari – lăsînd adesea urme consistente. Pentru discuţia noastră însă, nu este necesar un grad de nuanţare mai mare, cu atît mai mult o pătrundere în detaliile unui proces destul de nuanţat, de altminteri cît se poate de fascinant.

Faptul se petrece nu doar întrucît norma însăşi nu prezintă coerenţa, uniformitatea şi regularitatea la care s-ar aştepta în mod firesc orice individ care a deprins o parte a ei şi care deja poate opera analogii şi generalizări. El este mai ales consecinţa caracteristicilor etapei în care se află copilul, care încă nu a luat contact cu suficient de mult material lingvistic încît să aibă o imagine intens exersată a multitudinii de elemente şi posibilităţi ale acelei norme.

[48] Kuhl *et al*. 1992.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

Atît adultul, cît şi copilul vizează comunicarea. Ajuns deja la o deprindere cel puţin rezonabilă a normei sale, adultul va sesiza mai lesne deosebirile de contact. El va putea trece cu vederea formele deosebite, nefiind în pericol real de contaminare. Toate acestea deoarece se află în situaţia de a stăpîni norma, nu de a o deprinde. Cu alte cuvinte, exerciţiul îndelungat l-a făcut deja capabil să echivaleze fluxurile sonore, în termenii săi, deci funcţia de comunicare nu este afectată.

Chiar dacă obiectivul său este, de asemenea, comunicarea, copilul se concentrează mai puţin direct asupra ei. Acesta observă şi reacţionează deocamdată la faptul că, dacă organele sale articulatorii nu reproduc acurat „ritualul", este foarte probabil să nu obţină comunicarea. Cît de important este acest lucru îl pot arăta reacţiile nervoase petrecute atunci cînd are impresia că a comunicat, dar ceilalţi se manifestă ca şi cum nu ar fi priceput nimic (efect de care nu este cruţat nici adultul) sau atunci cînd devin conştienţi că organele lor articulatorii nu pot reproduce sunetul întocmai, deşi mintea lor stăpîneşte fonemul, iar adultul rosteşte sunetul produs de organele articulatorii ale copilului, nu pe cel imaginat şi a cărei imagine mentală copilul o are tocmai de la acel adult. De aceea, datorită diferenţelor de exerciţiu şi de stăpînire a procesului de comunicare lingvistică, între adulţi şi copii există diferenţe sensibile în ceea ce priveşte modul în care se percep excepţiile, diferenţierea formelor, regulile de adaptare la nivelele fonetico-fonologic şi morfologic.

Cu toate acestea, indiferent de stratul din care provine, vorbitorul adult se află într-o situaţie relativ asemănătoare atunci cînd învaţă o limbă străină, dar şi cînd achiziţionează o normă pe care nu o deţine (cea literară, de pildă). Atunci cînd aparţine altui grai decît cel de la baza normei literare şi vrea să deprindă norma literară, nimic nu-l va putea împiedica să ia drept literară o formă care lipseşte din graiul său, dar aparţine graiului de la baza normei literare, fiind produsă de vorbitorii în mediul cărora achiziţionează norma literară. Dacă acea formă nu este marcată cumva ca fiind una de grai, acest tip vorbitor o poate asimila normei literare.

Deşi limba poate fi privită ca sistem, iar norma se constituie din norme orînduite în seturi, care se orînduiesc în seturi tot mai mari, precum firele care alcătuiesc o frînghie, nivelul de maximă concreteţe a comunicării lingvistice este cel al vorbirii. De aceea, cel mai natural şi mai firesc mod de achiziţie a comportamentului lingvistic îl constituie contactul repetat cu formele concrete în sine. Abia acumularea acestora generează intuiţia normei şi înţelegerea sistemului.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

4. Evoluții fonetice şi schimbări fonologice. Ideea centrală a prezentului studiu are la bază distincția teoretizată de către S. Puşcariu între *legi fonetice* şi *legi fonologice*[49].

La capătul unui lanț destul de complex, dotat deopotrivă cu stabilitate şi cu suplețe, din care fac parte în principal materialul genetic care controlează existența şi funcționarea complexului anatomo-fiziologic, structurile modulare şi organele articulatorii, sunetele limbii şi sistemul fonetic sînt supuse jocului dintre stabilitatea identitară şi variabilitatea adaptativă.

Sub acest aspect, universul fonetico-fonologic al unei limbi este expresia exersării şi funcționării organelor articulatorii, aşa cum s-au constituit ele ca organe ale vorbirii, generînd o SAA. Această expresie însă nu se constituie şi nu este determinată în mod simplist şi direct de configurația anatomo-fiziologică a aparatului fonator, ci este produsul de natură biosocială al funcționării lingvistice a SAA. Compartimentul

---

[49] Distincția *lege fonetică / lege fonologică*, definirea şi prezentarea acestor concepte apar în Puşcariu 1937, apoi în Puşcariu 1929-1930, unde se face distincția *fonetic / fonologic* (*Phonetik / Lautlehre*), nota 1, p. 211-212, dar a se vedea şi *Dări de seamă*, în GS I (1923-1924), p. 157 (şi nota 4) şi p. 158 (şi nota 1), unde O. Densusianu ironizează pe S. Puşcariu pentru preocuparea privitoare la distincția *lege fonetică* / *lege fonologică* şi pentru observațiile sale asupra factorului conştient în schimbarea lingvistică. Totuşi, ca un bun neogramatic, O. Densusianu dă semne clare că recunoaşte existența factorului conştient în limbă, precum şi rolul pe care individul îl are în modelarea limbii. În mod explicit însă, de fiecare dată, acest savant se referă la formarea şi dezvoltarea normei literare, la „evoluțiile lingvistice superioare" orientate, în diferite epoci, cu diferite intensități, de „spiritul critic, aflat mereu în conflict cu formele primitive şi spontane de manifestare lingvistică". Chiar astfel, nu este mereu clar dacă el se referă global la vorbitori, avînd în vedere categoria celor cu mai puțină instrucție – masa vorbitorilor –, sau se referă la o subcategorie, mai largă, din rîndul celor instruiți. Deşi nu rafinează la interiorul acestei din urmă categorii, atunci cînd are în vedere contactele ei cu normele dialectale sau cu o altă limbă, învățatul bucureştean acceptă posibilitatea producerii unor reacții conştiente [O. Densusianu, *Orientări nouă în cercetările filologice*, în GS I (1923-1924), p. 16-17].

Distincția *schimbări fonetice / schimbări fonologice*, prezentă la R. Jakobson, este discutată – dintr-o perspectivă strict fonologică – în Uguzzoni 1978, p. 107: „Sono puramente fonetici quei processi che modificano le realizzazioni dei fonemi, senza alterare né il loro inventario né il sistema delle opposizioni a cui essi parte […] Sono invece fonologici quei processi evolutivi che portano alla nascita di nuove unità distintive o alla scomparsa di unità distintive preesistenti: nell'uno e nell'altro caso è tutto il sistema fonologico che subisce un cambiamento; nelle sue dimensioni e nelle sue relazioni interne". A se vedea şi Sturtevant 1961; Aitchinson 1993; Kroch *et al*. 1999.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

fonetico-fonologic se iniţiază în consecinţa tensiunii dintre stabilitate şi variabilitate, de la nivelul organelor articulatorii şi al produselor acestora. După cum s-a arătat, pe măsura funcţionarii structurii anatomo-fiziologice şi a obţinerii unor rezultate eficiente, elementele structurii biologice şi rezultatele funcţionării ei încep să se acomodeze reciproc, ajungînd să constituie o SAA. Funcţionarea acesteia are printre efecte menţinerea acordului atît cu complexul structural-funcţional care o constituie (infrastructura), cît şi cu cel generat de efectele propriei funcţionări (suprastructura), în concordie cu solicitările sferei sociale în care funcţionează, adică cu nevoile de comunicare ale comunităţii concrete de vorbitori.

În felul acesta, sistemul fonetic este expresia comportamentului complex şi întreţesut al vorbitorilor comunităţii, permanent supuşi mişcărilor de la nivelul propriilor SAA, determinate de conjuncţia dintre starea organelor articulatorii şi rezultatele funcţionării lor, la nivel individual şi colectiv. Este rodul unei nesfîrşite negocieri adaptative, constante ca existenţă, dar nu mereu ca intensitate şi amploare.

În general, în condiţii social-lingvistice stabile SAA poate rămîne relativ neschimbată sau poate suferi ajustări de stare[50], lipsite de consecinţe evidente, în planul producerii şi receptării sunetelor limbajului vocal-articulat, cu efecte asupra sistemului fonetico-fonologic. În condiţii schimbătoare ea se modifică relativ treptat (dar nu neapărat, ci în funcţie de amplitudinea, frecvenţa şi direcţia presiunilor ori a şocurilor pe care le suferă), ceea ce duce la modificarea trăsăturilor articulatorii, cu posibilitatea apariţiei de noi coarticulaţii – ceea ce nu înseamnă mereu 'sunet nou'. În felul acesta se poate stabili o relaţie genetică de tipul: din A, prin A'… în B.

Din cele ce preced reiese că evoluţia sunetelor este un fenomen care se petrece în chip natural, inconştient, independent de voinţa vorbitorului, o consecinţă firească a componentei biologice a comportamentului lingvistic, ea determinînd sistemul limbii. Este o devenire relativ lentă, în cadrul căreia sunetele alunecă.

Vorbind despre alunecarea sunetului, A. Philippide arată că fenomenul se produce lent, de regulă într-o singură direcţie, cu constanţă

[50] Sintagma se referă la faptul că, de la nivel celular la nivel universal, dinamica este o constantă procesuală definitorie şi continuă, pentru orice entitate. Pînă şi în momentele sau etapele care percepţiei umane i se par a fi de stabilitate ori de neschimbare, realitatea continuă a fi supusă atributului fundamental al materiei-mişcare, fiind într-o continuă ajustare, căutîndu-şi echilibrul identitar, în stare să asigure supravieţuirea şi apoi reproducerea.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

„şi atunci se produce de la o vreme numaidecît o ruptură între sunetul ocazional şi uzul de mai înainte şi omul se trezeşte vorbind alt sunet, fără să ştie el singur cum a ajuns la dînsul" (Philippide 1984, p. 16).

Petrecut în baza unui tipar, ceea ce pare a fi o expansiune a legii fonetice constituie de fapt un efect al acțiunii organelor articulatorii, ale căror determinări şi acțiuni cuprind o gamă în general largă de articulații. De pildă, în limba română, vocalele semideschise *é* şi *ó*, în anumite condiții se închid sau se posteriorizează, devenind *i*, *u*; respectiv *ă*, *î* (*bene* > *bine*, *bona* > *bună*; *vena* > *vînă*, *fontana* > *fîntînă*). Faptul nu se datorează unui proces care s-ar referi la vreuna dintre aceste vocale ori la cuvinte. Nici vocala şi nici contextul în sine nu contează şi nu sînt vizate de schimbare. Ceea ce se petrece este consecința unor modificări ale SAA, astfel încît orice articulație ce cade sub incidența acelor modificări va avea de suferit în noua direcție. Precizia cu care se manifestă aceste efecte nu se datorează faptului că ar fi vizate anumite sunete şi contexte (acesta este doar nivelul aparent), ci aceluia că la nivelul SAA s-a produs o modificare oarecare, cu consecințe asupra rezultatelor lingvistice ale funcționării acesteia – ceea ce este de natură să ducă la producerea de fluxuri sonore consecvent modificate.

Generalizarea respectivei acțiuni este lucrul cel mai firesc, dat fiind că schimbările petrecute la nivelul organelor articulatorii (uneori, afectînd elementele lor de structură, alteori, raporturile în care se află) generează în mod spontan efecte la nivelul produselor lor, ceea ce, în continuare, solicită ajustări corespunzătoare la nivelul organelor receptoare. Faptul se petrece negreşit, cu condiția neintervenției unei forțe mai puternice, în măsură să blocheze sau să perturbe acțiunea către noua direcție, a organelor articulatorii. De aceea nu există „excepții", ci doar efecte ale unor forțe încă neştiute.

În cadrul prezentării conceptului 'lege fonetică' – în cea mai bună tradiție neogramatică –, M. Niederman arată că excepțiile au caracter aparent, fiind perturbări de la jocul firesc al legilor fonetice, datorate unor factori de ordin special, principalul dintre aceştia fiind analogia. Arătînd că forme precum *appeto*, *comedo* prezintă un *e* restabilit „par besoin de clarté étymologique, autrement dit pour faire mieux ressortir leur affinité avec *peto*, *edo* (…)", în comparație cu *e* > *i* din *contineo*, *eligo* etc., el afirmă posibilitatea ca principiul psihic – mult mai complex şi mai dificil de fixat prin scheme cu caracter legic – să se constituie în principiu creator de limbă, alături de incontestabilul principiu fiziologic[51]. Acest lingvist, aşadar, distinge între factorul

[51] Niederman 1985, p. 3.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

psihic (manifest prin analogie şi care acţionează în funcţie de sens şi de valoarea gramaticală) şi cel fizic (manifest prin acţiunea legilor fonetice şi care atinge imaginea acustică indiferent de orice considerent referitor la valoarea intrinsecă a cuvintelor).

Privind lucrurile astfel se observă mai lesne că hipercorectitudinea afectează sunetele (fonemele), dar poate viza „îndreptarea" fonetismelor şi a formelor gramaticale, în vederea „corectării" lor, sub anumite aspecte (paradigmatic, eufonic etc.). În esenţă, intervenţia factorului psihic în desfăşurarea sau corectarea efectelor evoluţiei fonetice petrecute inconştient şi după legi fiziologice, materiale ar reprezenta corecţia pe care spiritul încearcă să o aducă evoluţiei materiale – în funcţie de anumite criterii, animat de impulsul anumitor mobiluri sociale. O astfel de concepţie decurge direct din cea a neogramaticilor, conform cărora legile fonetice „strică", analogia „repară". Cu toate acestea, nu poate fi lăsat deoparte faptul că factorul fizic este natural – de aici decurge nemijlocit caracterul inexorabil al legilor fonetice şi faptul că acestea nu cunosc excepţii reale – iar cel conştient este artificial – de aici derivă în mod direct scăpările, inconsecvenţele, incapacitatea de a cuprinde şi generaliza întregul material, de a discerne cu obiectivitate asupra acestuia. De aceea o astfel de concepţie deţine întregul relativism al perspectivei unice şi anti-naturale.

O relaţie precum *idem* < **isdem*, dar *ejusdem* nu > **ejudem*, pentru care M. Niederman observă că „la tendance à resserrer le lien étymologique (...) dans le second cas, a suspendu ou plutôt éliminé après coup l'effet de l'évolution phonétique"[52], comparată cu faptul că *idem* şi *contineo* nu au fost atinse de analogie – deşi relaţia lor cu *is*, respectiv cu *teneo* era la fel de strînsă precum cea a formelor **ejudem* şi **comido* cu *ejus*, respectiv *edo* – permite autorului să concluzioneze că analogia „n'agit donc point avec la même fatalité aveugle que les lois phonétiques"[53].

Vorbitorul nu „ştie" că *é* - *ă*, *e* s-a diftongat, încît „trebuie" să articuleze *mească*, *leage*, lucru pe care „trebuie" să-l facă în toate

[52] În Puşcariu 1929-1930, p. 240, se exprimă convingerea în existenţa situaţiilor care – prin comportamentul lingvistic al vorbitorilor, atît instruiţi, cît şi neinstruiţi, ai normei literare, ori de grai – ar demonstra că limba deţine mecanisme ale căror legi sînt mai puţin rigide şi greu descifrabile, ce nu pot fi prinse în scheme ierarhizate şi stricte. Concomitent, vorbitorul ar deţine conştiinţa latentă a relaţiei etimologice dintre diferite cuvinte. Întemeiate pe observaţii intuitive şi pe generalizări lipsite de temeiuri empirice, aceste ipoteze sînt greu de probat.

[53] Niederman 1985, p. 2-4. Este de remarcat că, sub ultimul aspect relevat, M. Niederman pare să înţeleagă prin „fatalitatea legii fonetice" şi „legi fonetice oarbe" acelaşi lucru cu cel din Ivănescu 1980, p. 5, 12-14.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

situațiile corespunzătoare. Fiind efectul unei modificări de stare, schimbarea se petrece pe neştiute la nivelul organelor articulatorii, afectează toate articulațiile produse în respectivul chip, iar stabilizarea acelei stări aduce cu sine generalizarea de noi articulații. În felul acesta toate contextele care conțin acea secvență vor cunoaşte schimbarea respectivă. În toată complexitatea lui, fenomenul se petrece – de la un capăt la celălalt – fără implicarea conştientă a ființei vorbitoare.

> În ceea ce priveşte implicarea factorului conştient, acelaşi învățat ieşean consideră că „Transformările unei limbi se fac de obicei inconscient" (…) „Această inconscientă operație că are loc, nu este de mirare, căci cele mai multe acte sufleteşti inconscient au loc – şi vorbirea este şi ea un asemenea act, cel puțin pe jumătate –, decît nu trebuie exagerată. Un fenomen limbistic, ori cît ar fi el de mic, întru cît este act sufletesc poate ave cîteodată norocul de a trece şi prin cadrul consciinții, iar nu de a rămîne numai ascuns în înfundăturile inconscientului. Apoi la transformări psihicul şi fizicul contribuie deopotrivă (…) Noi vom renunța la a mai desface zadarnic firul în patru, de a desface lucruri atît de intim legate unele de altele şi de a căuta cu microscopul la fiecare principiu de schimbare al vorbirii conscientul şi inconscientul, psihicul şi fizicul" (Philippide 1984, p. 12).
>
> În lingvistica românească, nimeni nu reliefează mai corect şi mai limpede relația dintre factorul conştient şi cel inconştient, ca A. Philippide. Atît pentru concepția evoluționistă pe care o conține, cît şi pentru expresia cristalină şi construcția diamantină, acest fragment se cuvine a fi redat:
>
> „Omul, cu toată parada pe care o face despre puterea de hotărîre a voinții sale, lucrează mai mult orbeşte, împins pe de o parte de obiceiuri moştenite, iar de pe de alta de acțiunea mediului înconjurător, şi manifestările vieții sale sînt în mare parte productul fatal al unor tendințe oarbe, despre care el nu-ş dă socoteală. Cîteodată însă aceste tendințe se opresc mai mult în evoluția lor către realizare, nu trec fără să dea minții vreme a se gîndi asupra lor, se expun oarecum privirii judecății omului şi aşteaptă pare că de la aceasta hotărîrea realizării ori nerealizării lor. Dar este numai o înşălare, un joc făcut de natura cea nesfîrşită şi neînduplecată în scopurile sale cu slăbiciunea ființii noastre. În realitate se cumpănesc în de ele tendințile, pînă cînd *cea mai puternică* dovideşte, în aparență noi credem că am ales şi numim acest miraj voință. Omului îi este dat să întrevadă o parte din natură, dar cît despre puterea lui de a contribui la mersul aceşteia prin liberă hotărîre, ea este numai închipuirea unei ființe prea încrezătoare în ea însăş. (…) Dar asemenea închipuiri au fost şi sînt trecătoare. Numai de un prejudițiu nu vrea omul să se dezbere cu orice preț, de acel anume al libertății voinții sale" (Philippide 1984, p. 171-172).

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

Ceea ce numim *lege fonetică* este expresia simplificată a unei concordanţe sonore regulate, dintre un context fonetic antecesor şi a succesorului său, avînd curs într-o comunitate dată. Respectivul context este bine definit sub aspect articulator, [*á* + *n* (≠ *nn*) + voc., cons., de pildă]) şi spaţio-temporal (pe teritoriul dacoromân al secolelor V-VII, de pildă). Acesta este nivelul aparent al unui proces profund care constă într-o modificare petrecută în orînduirea şi funcţionarea organelor articulatorii. Lucrurile se petrec oarecum asemănător chipului în care organismul – determinat şi călăuzit de modalitatea particulară de existenţă şi funcţionare a genelor în conjuncţie cu solicitările concrete ale mediului concret în care există acel organism şi ale activităţilor sale – îşi produce şirul succesiv de celule. Acestea sînt aproape identice de la o generaţie la alta, pînă în momentul în care un şoc, o solicitare sau orice fel de agresiune induce modificări destul de puternice (la nivel genetic, de mediu sau funcţional) încît celulele produse ajung să difere sensibil de generaţia anterioară, cu posibile consecinţe structural-funcţionale şi relaţionale. Legile fonetice, aşadar, exprimă la nivel lingvistic şi sesizabil schimbări petrecute în SAA şi, în consecinţă, se referă atît la momentul de stabilitate, cît şi la cel de schimbare.

În perioadele de stabilitate SAA are o acţiune constantă, în sensul că un flux sonor dat este reprodus întocmai, de fiecare dată fiind (cvasi) identic cu sine. Adică orînduirea şi funcţionarea într-un anumit fel a organelor articulatorii generează acelaşi rezultat, fapt perceptibil prin constanţa acţiunii legilor fonetice.

În perioadele de schimbare, modificările de la nivelul organelor audio-articulatorii afectează unii parametri ai procesului de producere a fluxului sonor. Feluritele ajustări şi acomodări care apar în consecinţă conduc la oscilaţii ale fluxului sonor dat, ceea ce subminează reproducerea întocmai, generînd fluxuri sonore aparent concurente. Colaborarea şi concurenţa dintre factorii implicaţi vor genera în cele din urmă o nouă stare de echilibru, materializată printr-o nouă orînduire funcţională a organelor audio-articulatorii, cu apariţia unui nou produs (cvasi)identic cu sine şi reproductibil întocmai. În acest caz, iarăşi, ceea ce se poate constata este că vechea lege fonetică nu mai are curs, o alta nouă luîndu-i locul. Acest nivel superficial este accesibil cunoaşterii, în sensul că putem percepe şi măsura efectele, fără a ajunge la cauzele prime sau secunde ale modificărilor anatomo-fiziologice şi fără a putea măsura acele modificări.

Definind legile fonologice ca pe nişte procese ce trec prin sfera conştiinţei – spre deosebire de legile fonetice, petrecute pe neobser-

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

vate[54] –, S. Puşcariu afirmă că cele dintîi sînt regulate, constante „et embrassent tout le «materiel linguistique», c'est-à-dire dans les cas de même structure"[55], ceea ce înseamnă şi că vorbitorul este capabil să opereze generalizări şi să aplice apoi analogic o schimbare, după ce conştientizează esenţa acesteia şi identifică cuvintele în care apare respectivul context[56].

Schimbarea fonologică, aşadar, se petrece în mod conştient, orientat, ca reacţie a vorbitorului fie la evoluţia fonetică, fie la diferenţele (produse ale acţiunii acesteia) dintre norme paralele, fie la orice altceva ce poate determina un astfel de consum de energie. În cazul intervenţiei factorului conştient nu mai avem a face cu o alunecare, ci cu o înlocuire[57]. Vorbitorul nu se mai află pe nesimţite în faţa unei realităţi fonetice noi despre al cărei proces de apariţie nu a fost conştient, ci el însuşi este cel care, în mod deliberat, aşează sunetul respectiv într-un context, alegînd în funcţie de anumite criterii determinate sociolingvistic. Astfel se vădeşte componenta socială a comportamentului lingvistic, motorul acestui tip de schimbare fiind volitiv, combustibilul fiind tendinţa de a vorbi îngrijit sau conform unei anumite norme, iar destinaţia – o altă treaptă socială, prestigiul etc.

Prin intermediul indivizilor, grupuri diferite – care îşi au normele lor mai mult sau mai puţin diferenţiate unele de altele – pot prezenta

[54] În Puşcariu 1929-1930, p. 236, se arată că „*nu orice alternare de sunete* în diferite forme scrise sau în familia unui cuvînt *ajunge să fie observată de subiectele vorbitoare*" (s.a.). Poate şi întrucît vorbitorul, chiar observînd alternanţa, nu reacţionează, compartimentul psihic avînd tipare şi modele naturale, de succesiuni variabile.

[55] Puşcariu 1937, p. 145.

[56] Relaţia aceasta poate fi deosebit de strînsă, termenii distincţiei putînd ajunge să desemneze aspecte ale aceleiaşi realităţi. De altfel, savantul român tinde regulat să confunde cei doi termeni ai distincţiei. Plecînd de la ideea că geneza este fonetică, iar aplicarea fonemică – cea de-a doua fiind rezultantă a alegerii conştiente, a observării, comparării şi apoi generalizării deliberate (cf. Puşcariu 1994, p. 350-352) –, S. Puşcariu ajunge să afirme că legile fonetice nu sînt, în majoritatea cazurilor, decît legi fonologice. Şi tot astfel în Puşcariu 1994, p. 129 şi urm., p. 348, şi mai ales în Puşcariu 1929-1930, unde la tot pasul prezintă evoluţii fonetice caracteristice românei comune şi pe care le numeşte „fonemice".

[57] Puşcariu 1994, p. 269. De asemenea, în *Phonétique et phonologie* (Puşcariu 1937, p. 129) se spune „*Quand une loi phonétique entre dans la conscience des sujets parlants, et qu'elle est généralisée par eux, nous avons alors à faire a une* ***loi phonologique***"(s.a.). Din această perspectivă, sistemul fonologic (sau fonemic) ar reprezenta reflexia sistemului fonetic, în conştiinţa subiectului vorbitor.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

deopotrivă tendințe şi comportamente contrare şi concordante. Limbile şi evoluțiile lor au caracater eminamente biologic, însă inovațiile lingvistice nu decurg exclusiv din fapte anatomo-fiziologice şi psihologice, fixarea formelor şi direcționarea evoluției lingvistice fiind adesea determinate de condițiile sociale în care trăiesc vorbitorii. Cu alte cuvinte, alături de un principiu al eredității, acționează şi unul al permeabilității.

Deşi factorul biologic – manifest la nivelul organelor articulatorii şi exprimat prin legea fonetică – este şi rămîne esențial pentru schimbarea lingvistică, atît analogia, cît şi prestigiul pot acționa cu putere, prestigiul unei norme avînd darul de a face ca o alta să devină permeabilă, astfel utilizînd şi integrînd unități aparținînd celei dintîi[58]. În acest sens, A. Meillet arată că „toutes les langues connues, populaires ou savantes, trahissent la préoccupation d'un mieux dire qui partout conduit les sujets parlants à emprunter le langage de ceux qui sont censées parler mieux. Chaque différenciation est tôt ou tard, et parfois immédiatement, suivie d'une réaction qui tend à rétablir ou à instaurer l'unité de la langue là où il y a unité de civilisation"[59].

După sesizarea discriminatorie a rostirilor (sau a setului de norme) către care tinde, exercițiul pe care îl are vorbitorul îi permite să construiască raționamente întemeiate pe analogii, pentru contextele cu care se confruntă însă, libertățile sale nu sînt nelimitate – nu atît datorită funcției de comunicare, cît datorită factorilor de ordin fono-morfologic. Înlocuirea sunetelor este un proces îngrădit de aceşti factori, adică vorbitorul nu poate schimba orice sunet cu orice sunet (după cum nici evoluția fonetică nu se petrece astfel). După ce a ales să opereze schimbarea, posibilitățile sale reale de a alege sunetul înlocuitor sînt aproape nule. Alegerea acestuia se face, în primul rînd, în cadrul permis de organele sale articulatorii, ale căror abilități s-au specializat şi implicit limitat prin exercițiul acestora, în universul sonor concret al vorbitorului. Experiența lui lingvistică i-a impus (adesea inconştient) anumite corelații curente în norma sa, prin raportare la alte posibilități de sistem (*bine* nu poate deveni **bino*, **bina*, **binu* etc., ci *bini*, aşa cum *sîn* nu poate deveni **san*, **son*, **sun*, ci doar *sin* sau **sen*). Între diferitele sunete ale normei sale şi alte sunete din norma către care tinde s-au stabilit relații de corespondență / non-corespondență, care acum sînt puse în act. Apoi, tendința sa firească este de a „aplica" acea substituție tuturor cuvintelor pe care le încadrează în respectivul context. În acest caz, relația nu mai este în mod direct genetică, ci se conturează pe baza unei analogii de tipul: în loc de A se rosteşte B.

[58] Zamboni 1976, p. 81.
[59] Meillet 1926, p. 129.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

Forme precum *curechi*, *ochi*, *urechi*, *vechi*, *gheață*, *unghie* provin din vrom. *colecl'u*, *ocl'u*, *ureacl'ă*, *vecl'u*, *gl'iață*, *ungl'ă*, ca urmare a evoluției grupurilor *cl'*, *gl'* (< lat. *cl*, *gl*) apărînd *k'*, *g'*. Deşi amorsarea fenomenului se anunță încă din latina populară, în limba română acesta pare a trena destul de mult, vechile texte româneşti încă prezentînd forme cu *cl'*, *gl'* (cu excepția semnificativă a celor moldoveneşti, unde fenomenul s-a petrecut mai repede). Una dintre zonele în care fenomenul a trenat este cea bănățeană – în general mai conservatoare –, unde rostirea *cl'*, *gl'* s-a păstrat multă vreme, formele rezultate din lat. *clamo* ori *glacia*, de pildă, încă fiind rostite, în secolele XVII – XVIII *cl'ăm*, *gl'ață*[60], față de *k'ăm* şi *g'iață*, în graiurile din jur.

Privitor la acest fenomen, O. Densusianu observă că asimilarea grupurilor *cl*, *gl*, din cuvintele de origine slavă, la grupurile analoage provenite din latină, s-a produs mai greu, după ce muierea lichidei avusese loc în elementele latine[61]. Acelaşi învățat arată că între secolele IX şi XIII se împrumută din maghiară majoritatea elementelor pe care le găsim la nordul Dunării[62]. În cazul în care aceste elemente prezintă

[60] Cf. Puşcariu 1994, p. 219, 364, de asemenea, D. Moldovanu, *Completări la REW³: Lat.* ***clivus*** *în română şi în graiurile ucrainene carpatice*, în „Studii şi cercetări de onomastică" 1, anul II (1996), p. 105-111.

[61] Densusianu 1961 I, p. 188. A se vedea şi Neiescu 1963, p. 45-78.

[62] Nu putem crede în nici una dintre aceste limite şi nici în ideea că între acestea s-ar fi împrumutat „majoritatea" elementelor lexicale pe care le-a luat româna din limba maghiară, ambele afirmații fiind lipsite de suportul faptelor şi nedemonstrabile. În primul rînd, cronologia relativă (principalul criteriu de încredere cu care putem opera) nu poate furniza o astfel de informație, nici în sine, nici în relație cu o cîtățime a împrumuturilor dinspre maghiară ori dispre limbile slave. În al doilea rînd, precum în cazul contactelor cu slavii, este greu de acceptat ca, încă de la primele contacte cu cineva perceput ca agresor şi aflat în incompatibilitate socială, culturală etc., să se împrumute masiv de la acesta, iar după acomodarea reciprocă trecerile şi schimburile să scadă sever.

De altfel, influența maghiară asupra limbii române încă nu a încetat. Indiferent de amploarea, intensitatea şi nivelul la care se desfăşoară, ea constituie unul dintre efectele fireşti ale oricărui contact îndelungat, larg, complex şi în desfăşurare. Cînd se foloseşte sintagma *limba română*, este necesar să se precizeze la ce anume se referă. Dacă se trimite astfel la norma literară actuală, acolo pot fi găsite, poate, mai puțin de cincizeci de cuvinte de origine maghiară. Dacă este vorba despre un grai din sud-estul Munteniei, de pildă, poate că acolo sînt încă şi mai puține cuvinte, dacă este vorba despre nordul Moldovei situația este alta, iar dacă este vorba despre unele graiuri transilvane situația este cu totul alta. Influența maghiară asupra limbii române s-a exercitat diferențiat ca forță (în unele zone contactul a fost direct şi slab sau intens, în altele indirect şi slab sau intens) şi caracter (ea s-a exercitat direct, dinspre populația maghiară, dar şi indirect, dinspre românii care deja intraseră în contact cu maghiarii, suferiseră influența şi, apoi, s-au răspîndit pe teritoriul dacoromân) (pentru acest ultim aspect, a se vedea Şt. Meteş, *Emigrări româneşti din Transilvania în secolele XIII-XX*, Bucureşti, 1977).

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

grupurile *cl'*, *gl'*, ele nu sînt forme adaptate la limba română, adică nu prezintă fonetismele *k'*, *g'*[63].

Observarea băn. *clientuş* < *chientuş* (< magh. *köntös*)[64] arată că aici s-a petrecut o substituție, prin care *k'* a fost trecut la *cl'*. Cazul este interesant întrucît arată reacția vorbitorilor unei arii lingvistice. Cei care rosteau *cl'*, *gl'* erau înconjurați de cei care rosteau *k'*, *g'*, deci cu toții erau conştienți nu doar de propriile forme, dar şi de ale celorlalți, insularii voind pesemne să-şi păstreze rostirile. După ce au observat relația („unde eu rostesc *cl'*, *gl'*, ceilalți rostesc *k'*, *g'*") au operat o analogie şi o deducție, tratînd forma nediscriminat şi aplicînd *cl'* pentru *k'*. Întrucît *k'* din *ureche* provine din *cl'*, cel din *chiatră* din *pi*, cel din *chior* din *kör* etc., se înțelege că nu orice *k'* are același antecedent, deci nu orice *k'* ar trebui tratat la fel. Atent doar la atingerea scopului său păstrător de identitate, respectivul vorbitor nu ştia şi nici nu era interesat de altceva, motiv pentru care emite o formă hipercorectă, ca reacție interdialectală, a cuiva care nu înțelege să renunțe la rostirile propriei norme[65].

Cu toate că nu aceasta este preocuparea sa de căpătîi, atunci cînd ajunge să fie motivat în această direcție vorbitorul are posibilitatea de a dezvolta observații asupra limbii, de a opera analize şi a clasifica materialul lingvistic. De aici pot decurge analogii, căi de acțiune consecvente şi chiar modificări de paradigme[66]. Acest sistem se activează, funcționează şi se exersează la contact, permițîndu-i vorbitorului să-şi controleze întrucîtva şi sporadic fluxurile sonore, să fie consecvent sau să se corecteze, în raport cu sine şi cu ceilalți. Acest sistem este eficient în procesul de adaptare a împrumuturilor din alte limbi, funcționează la contactele dintre norme, dialecte etc. şi este responsabil de desfăşurarea proceselor de omogenizare şi dezvoltare a normelor lingvistice locale, din interiorul comunității.

Vorbitorul – nu neapărat şi exclusiv cel de grai – nu are conştiința acută a paradigmei. El achiziționează, foloseşte şi transmite limba prin intermediul unei puzderii de forme concrete, aflate în planul sintagmatic, asociabile contextual. Cu toate că în mintea lui acestea se pot orîndui

[63] Densusianu 1961 I, p. 198-199.

[64] Kiraly 1990, p. 176, oferă sensul 'sorte de pelisse des boyards'. Tot acolo se dau formele *clentuş*, *clintuş* şi se explică: „este evident că magh. *k* + *e*, *i* (din magh. dial. *kentös*, *kintes*) a fost apropiat de *k'* din cuvintele vechi româneşti şi s-a parcurs drumul în sens invers *k'* > *cl'* > *cl*".

[65] Conceptul 'solidaritate regională' apare în Puşcariu 1994, p. 310-311.

[66] Jocul succesiv fonetic – fonologic este o cale de evoluție şi de inițiere a unei schimbări. Aceasta se amorsează în etapa fonetică, după care, în etapa fonologică are loc fixarea, prima fiind dominată de creație, cealaltă, de selecție.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

întrucîtva pe baze analogice[67] – avînd în vedere asemănarea formală, sensul, datele contextuale de utilizare etc. –, în fapt ele există acolo doar ca elemente dotate cu identitate proprie, nefiind tipologizate după principii categoriale, de clasă etc.

Adesea, nici vorbitorul instruit nu ajunge la paradigmele unei clasificări relativ riguroase. Atenţi la formele concrete produse în cadrul procesului de comunicare, abia lingviştii reuşesc să le ordoneze arătînd posibilitatea existenţei acestora în cadrul unor paradigme, iar gramaticii îşi consumă energiile în dispute privind posibilele criterii şi ierarhizarea lor, uneori potrivind realitatea la teoriile pe care le-au construit, alteori reuşind să extragă teorii din starea concretă a realităţii.

Acesta este unul dintre motivele pentru care analogia nu se manifestă în toate situaţiile formal posibile şi unul dintre motivele pentru care acţiunea legilor fonetice şi rezultatele ei prezintă regularitate şi previzibilitate ridicate, în vreme ce schimbarea fonologică poate surprinde adesea, deşi poate fi înţeleasă şi explicată ulterior.

Diferenţa dintre acţiunea celor doi factori decurge din diferenţa de variabilitate dintre factorul fiziologic şi cel psihic. Cu alte cuvinte, procesele autonome şi automatizate prezintă un grad crescut de garanţie a repetabilităţii întrucît se manifestă în baza unor seturi ierarhizate de principii exprimate prin nişte organe anatomo-fiziologice, în vreme ce acelea în care intervine factorul conştient pot fi împiedicate de feluriţi factori, majoritatea declanşaţi chiar de către factorul conştient care, odată intrat în acţiune poate interveni în funcţie de criterii unilaterale, aleatorii, contradictorii, uneori supraevaluînd anumiţi factori sau anumite mize, alteori subminîndu-şi ori blocîndu-şi propriile decizii.

Din această perspectivă, pe lîngă acţiunea firească şi definitorie a unui principiu *fonetic*, funcţionarea limbii cunoaşte activitatea unui principiu secundar şi derivat ce-ar putea fi numit *fonologic*[68].

Momentul fonetic este natural, comunicarea petrecîndu-se prin intermediul unor forme ce prezintă variaţii şi variante fonetice. Rezultatele producţiei sînt limitate de principiile economiei şi eficienţei, care acţionează în direcţia stabilizării numărului de fonetisme şi forme la o gamă optimă de variante.

Momentul fonologic se caracterizează prin selecţii şi modificări operate conştient, în funcţie de anumite criterii deduse ori elaborate.

[67] Cf. Paulus 1969, nota 2, p. 32: „l'analogie n'est consciente qu'en un sens rélatif, n'excluant pas la pénombre de la conscience et s'opposant seulement au caractère psychologique des lois phonétiques".

[68] Distincţia *fonetic* / *fonologic* apare, de pildă, în Weinrich 1965; Heikke 1972; Turculeţ 1999.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

El nu ține de tipul normei, vorbirea populară, cea neîngrijită şi cea cultă putînd cunoaşte deopotrivă momente fonologice. În cadrul acestora, schimbările se petrec orientat – nu neapărat în funcție de norma literară ori supradialectală, dar prin raportări la un reper –, întrucît anumite presiuni nu mai permit ignorarea a ceea ce se întîmplă în norma de referință sau de influență, cu care respectivul vorbitor se află în contact[69]. Odată însuşit modelul de schimbare, el poate fi aplicat relativ constant, cu o mare consecvență, nediscriminatoriu, în mod obişnuit fără a se distinge cu acuratețe între contexte – sau, mai exact, făcînd distincții fie grosiere, fie exagerate, de regulă extrapolante. În adevăr, aceasta este o chestiune de cunoaştere, iar nu una de esență, astfel încît vorbitorul creditat ca instruit poate proceda în exact acelaşi mod precum celelalte categorii de vorbitori.

> Mai mult decît la vorbitorul de grai, la cel cu instrucție slabă anumite anomalii sînt mai sesizabile, însă acest fapt nu constituie o trăsătură caracteristică şi particularizantă. Pe fondul necunoaşterii, orice vorbitor mînat de anumite mize socio-lingvistice poate ajunge la confuzii. Alături de cazurile: a) de față cu preoteasa din localitatea anchetată – care în ochii sătenilor se bucura de prestigiul unei persoane instruite – o săteancă rostea *b'ine*, *bine*, iar în lipsa preotesei îşi producea forma uzuală, *g'ine*[70]; b) *arhambil* pentru *arhanghel*, *libian* pentru *lighean*, *ierarfi* pentru *ierarhi*[71]; c) o persoană numită *Ghiță*, pe care cei din jur o numeau, ironic, *Biță*, deoarece cîndva se prezentase astfel, încercînd să se adapteze la norma receptorului[72], se află numeroase situații (cîteva prezentate în cercetarea de față) în care protagoniştii sînt persoane creditate ca fiind instruite şi vorbitoare ale normei literare.

În momentul fonologic se pot activa simpla observare şi analogia spontană, după care se poate contura un raționament analogic şi un tipar de schimbare substitutivă, conducînd la şi dirijînd aplicarea schimbării fonologice. Desigur: a) modelul poate fi nepotrivit din punctul de vedere al contextului lingvistic, al etimologiei (etimon şi evoluția sa), al normei, al aplicării etc.; b) vorbitorul care interpretează materialul

---

[69] Această orientare ține de o serie de factori, mai ales de prestigiul şi gradul de difuzare a normei; cf. Dumistrăcel 1978. Privitor la evoluția şi răspîndirea fenomenelor fonetice şi fonemice în spațiu, a se vedea Puşcariu 1994, p. 299-303.

[70] T. Papahagi, într-un răspuns la răspuns, sub titlul *Încheierea unei discuții*, publicat în GS III (1927-1928), p. 434-439.

[71] Dumistrăcel 1978, p. 176; ALR, II, MN [2803], pct. 728 (*trei ierarf*$^{h\,rl}$).

[72] Al. Cristureanu, *Raportul dintre dialectologie şi antroponimie reflectat în domeniul poreclelor*, în ALIL, t. XXX (1985), 333-340, 338; a se vedea şi Nandriş 1963, p. 227.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

lingvistic poate face ca legea fonetică să sufere reduceri ori amplificări datorate tocmai reinterpretării[73]; c) pe cît de atentă pare să fie analiza vorbitorului în unele situații – chiar dacă acesta se dovedeşte lipsit de cunoştințele lingvistului – în multe altele lipsa datelor (provenind mai ales din identificarea corectă a contextului fonetic şi din cunoaşterea etimologiei) îl duce la ignorarea unor cazuri ce-ar putea forma obiectul schimbărilor pe care le operează în mod obişnuit; d) intervențiile acestuia pot constitui stîngăcii la nivelul „terapiei" aplicate[74].

În general, rezultatele acceptabile ale unui astfel de proces se datorează faptului că activarea analogiei nu poate forța cadrul admis de organele articulatorii. Cu toate acestea, uneori asimilația se manifestă în chip evident ca extindere a unor mişcări articulatorii dincolo de domeniul lor originar.

Fără a fi o constantă, sub imperiul secvenței inductoare se poate aplica unui context fonetic un tratament care poate să nu fie efectul funcționării sale şi să constituie rezultatul produs ori avînd curs în alt context. La aceasta se alătură tendința naturală a vorbitorului de a regulariza paradigmele – pe care le observă nesistematic –, generalizînd anumite tipuri mai puternice şi care, astfel, devin modele. Cu alte cuvinte, odată deprins mecanismul de către vorbitor, acesta îl poate aplica tuturor contextelor ce-i par potrivite pentru a suporta acea încadrare şi tratamentul consecvent[75].

> Valorificînd teoria lui W. von Humboldt – conform căreia schimbarea fonetică este supusă unui principiu organic şi altuia intelectual –, D. Urițescu observă că schimbările de la nivel fonetico-fonologic impun intervenția a două tipuri de factori: naturali şi formali, factorul formal in-formîndu-l continuu pe cel natural (Urițescu 1997). Corespondente ale unor tendințe universale naturale, procesele fonetice reprezintă acte de natură să producă schimbări în limbă, mai ales cînd se suprapun

[73] Puşcariu 1929-1930.

[74] În acest sens în Puşcariu 1937 se vorbeşte despre o relaxare a simțului gramatical, cu referire la forme precum *fețui*, *petat*, *mesuță*, care conțin un *e* datorat formelor de plural, căci obiectul este conceput cu fețe, pete, mai mic.

[75] Probabil că este cea mai potrivită explicație pentru unele cazuri care ar putea fi considerate extreme, precum cele din Neculce: *Costîn* (p. 49, 114, 137, 169, 213), „la *Golîe*" pentru „la *Golia*" (p. 131), *Rîga* pentru *Riga* (p. 215). Pe aceeaşi pantă se află cronicarul şi atunci cînd scrie *păscar* dar *peşte* (p. 360).

Este de asemenea sugestiv exemplul din Polivanov 1931, p. 70-96, în legătură cu un nativ japonez care nu reuşea să rostească decît *u* şi *i*, şi care, învățînd şi deprinzînd rostirea corectă, elimina apoi aceste două sunete chiar şi din cuvintele care trebuiau în mod normal să le conțină. Cf. comentariile şi interpretarea din Troubetzkoy 1957, p. 66.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

unor tendințe universale formale dar şi de natură să acționeze, pînă la un anumit punct, în mod coercitiv asupra acestor tendințe formale. Pe de altă parte însă, vorbitorul poate manifesta şi pune în act capacitatea de a selecta şi impune anumite tendințe naturale, dar şi „corecții" ale acestora, pe care le consideră adecvate cazurilor concrete, „regularizînd" forme şi paradigme sau aducîndu-le la conformitate cu unele principii cugetate.

În activitatea lor naturală şi în cadrul evoluțiilor fireşti şi inconştiente, organele articulatorii funcționează cu precizie şi acurațețe, produsele lor avînd gradul de rafinare pe care îl constată fonetica istorică. Lucrurile se schimbă atunci cînd intervine conştiința vorbitorului, aceasta nedeținînd organe articulatorii – de fapt, ea este supusă altui tip de paradigmă biologică. Discriminările fine pe care le fac organele de la sine sînt înlocuite cu analogiile cugetate, operate nu asupra coarticulațiilor, a contextelor fonetice, ori asupra fluxului sonor, ci asupra a ceea ce poate avea vorbitorul în vedere: sunetele izolate. Iar dacă organele articulatorii permit echivalările şi substituțiile operate de conştiință, atunci vorbitorul le va face. Produsele generate de activitatea lingvistică firească şi naturală sînt superioare prin acurațețe şi coerență celor generate de intervenția conştientă a vorbitorului.

Se înțelege din cele ce preced că *legea fonetică* reprezintă un raport natural care redă efectele acțiunii de la sine a organelor articulatorii, efecte determinate de organizarea şi funcționarea firească a acestora, fără implicarea factorului conştient, în vreme ce *schimbarea fonologică* se prezintă ca formulă dezvoltată în mintea vorbitorului, corespunzînd unui raport observat de acesta, adesea anulînd sau contrazicînd unele efecte ale celei dintîi, mereu acționînd sub impuls conştient şi deliberat[76]. Cea dintîi determină parametrii fluxului sonor şi concretizarea acestuia, cea de-a doua determină modificarea lor. În acest fel, procesul de comunicare lingvistică naturală este susținut de substanța sistemului fonetic rezultat nemijlocit în urma exersării organelor articulatorii, dar poate suferi ajustări ca urmare a intervenției factorului conştient, prin care se reacționează la unele produse naturale ale organelor articulatorii.

[76] Cf. Puşcariu 1929-1930, p. 221, unde se arată că „*morfonemul (...) este un produs al geniului limbei şi* de cele mai multe *ori nu este decît continuarea, în conştiința gramaticală a subiectelor vorbitoare a unei legi fonologice*" (s.a.) şi „*morfonemul este adesea inversarea legii fonologice, uneori inversarea greşită*" (s.a.) (p. 223).

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

5. Norma lingvistică şi norma literară. După ce distinge între graiurile populare şi norma literară, G. Ivănescu[77] evidenţiază ideea că primele sînt supuse unui determinism natural, de ordin material – evoluţia fonetică de aici fiind determinată de modificările şi adaptările SAA –, în vreme ce norma literară se supune unui determinism social, de ordin cultural-spiritual – ceea ce se petrece aici şi mai ales rînduiala de aici fiind supuse factorului conştient, care acţionează sub comanda raţiunii. În felul acesta rezultatele produse de activitatea naturală şi procesual-istorică a SAA sînt clasificate şi selectate astfel încît multitudinea lor este reorganizată ierarhic, sub aspectul frecvenţei şi al contextelor. Adică în graiuri se produc evoluţii fonetice care duc la transformări petrecute pe nesimţite (în urma acţiunii legilor fonetice), iar în norma literară – pe lîngă amplificarea fenomenului selecţiei – se produc modificări de tot felul, care conduc la reordonări conştiente (prin aplicarea unor raţionamente analogice şi tipologizante).

Observaţiile făcute de către G. Ivănescu sînt adoptate şi aprofundate de către I. Oprea, care arată că pentru vechea română literară nu se poate vorbi despre *normă*, ca rezultat al sancţionării într-un for cultural, ci doar ca produs al imitaţiei şi obişnuinţei, caz în care ar trebui să se vorbească de *model* sau de *cutumă*. Cercetătorul ieşean precizează că: „modelele fac parte din sistem şi pot crea în cadrul lui microsisteme ordonate; norma sancţionează un aspect din cadrul sistemului şi-l declară corect în mod unic (…). Modelul se bazează de obicei pe analogie (manifestată spontan), dar poate fi furnizat şi de o limbă străină, norma are în general în vedere corelarea unui număr foarte mare dintre elementele limbii”[78].

Privind la procesul de constituire a normei literare, în datele realităţii sale, se înţelege imediat că acesta nu se petrece pe calea observării, cuprinderii şi înţelegerii, din perspectivă evolutivă, a tuturor formelor şi a întregului sistem paradigmatic existent – manifest la nivel local[79]. Chiar imperfect desfăşurate, aceste procese nu sînt urmate de construirea raţionată a unor principii care să închege şi stabilizeze

[77] Ivănescu 1972 şi 1980, p. 13-15.

[78] Oprea 1996, p. 39-40.

[79] Cu toate că vechile aspecte literare cunosc o întindere regională, atunci cînd vorbim despre procesul de constituire preferăm termenul *local*, întrucît considerăm că întinderea regională este ulterioară, anterior existînd un punct de plecare, acesta fiind un centru (politic, economic şi cultural) de la care s-a produs apoi iradierea. Lucrurile nu stau altfel în cazul altor limbi – fie greaca ori latina, fie cele romanice ori germanice – un astfel de proces avînd nevoie de o anumită cantitate de energie, în măsură să se constituie în forţă gravitaţională generatoare a unui nivel critic de forţă care să producă o astfel de evoluţie.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

o configurație adecvată rosturilor unei norme culte eficiente. Mai mult, oricît de imperfect ar fi acest din urmă proces, nici el nu este urmat de aplicarea riguroasă a setului cugetat de principii, care să asigure negreşit constituirea tipurilor de paradigme, a inventarelor exclusive ale acestora şi a unor cadre (relativ suple), în stare să asigure călăuzele viitoarelor evoluții. Un astfel de proces complex este ideal. El nu este realmente posibil deoarece evoluțiile se petrec ca răspuns adaptat la nevoi presante. Prin caracterul lor, nevoile au viteze de dezvoltare superioare celor pe care le au metodele şi instrumentele de rezolvare a acestora. Metodele şi instrumentele se maturizează abia după ce nevoile au cunoscut împliniri succesive şi relativ rudimentare. Cu alte cuvinte, modificările de mediu solicită adaptarea organismelor, care resimt solicitarea ca pe o nevoie.

Procesele adaptative se petrec pe anumite căi şi cu ajutorul anumitor instrumente. Organismul poate răspunde adaptativ unor nevoi, prin intermediul unor căi şi instrumente deja existente, de oarecare eficiență. Parțial, aceste căi şi instrumente pot satisface într-o măsură acele solicitări, dar acestea din urmă pot fi inedite sau speciale, caz în care căile şi instrumentele au nevoie de evoluție adaptativă. Se observă că, după acțiunea factorului declanşator, toate elementele lanțului au nevoie de mişcări evolutive spre a dobîndi capacități adaptative în stare să satisfacă şirul de solicitări, fiecare element al lanțului fiind cerut de precedentul şi trebuind să se conformeze cerințelor aceluia. Deci toate au nevoie să evolueze, dar evoluția este un proces care se împlineşte prin exercițiu.

Apoi, procesele evoluției nu se petrec nici în baza unor planuri, nici în vederea atingerii unor scopuri, căci acțiunea evoluției nu este planificată ci bricolantă. La rîndul lor, nici acțiunile umane nu pot fi planificate decît ca urmare a învățăturilor dobîndite prin experiență şi exercițiu. Nivelul lor real şi eficient – în relație cu o solicitare nouă – se află mereu sub cel dat de cele două, deci este imprecis şi chiar vag. În sfîrşit, precum evoluția biologică, micul produs al acesteia – ființa umană – nu deține ştiința complexului de efecte pe care l-ar putea avea acțiunile sale. Urmînd cursul nevoilor care-l presează, omul poate obține rezultate a căror calitate şi eficiență țin de gradul de satisfacere a nevoilor. Aceasta derivă din eficacitatea metodelor şi instrumentelor, şi se raportează în cele din urmă la relația cu mediul. Atît timp cît acesta nu supune soluția vremelnică unei noi solicitări, care să impună înlocuirea soluției vechi şi aflarea alteia mai potrivite contextual, soluția îşi poate manifesta caracterul optim şi eficient. În fapt, fiecare stadiu în care există o stare de echilibru reprezintă o etapă de succes structural-

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

funcțional, iar fiecare nouă solicitare cere obținerea unei noi stări de succes. Sub acest aspect, se vădeşte încă o dată adevărul spuselor lui A. Philippide, conform căruia limba este formată şi funcțională totdeauna şi niciodată.

Dacă procesul nu poate fi ideal însă, nici autoritatea pe care o poate avea norma literară nu poate fi decît relativă la gradul de satisfacere a stării, adică necesarmente mai mică decît cea cu care este învestită de către reprezentanții ei, care încearcă să o extindă la masa vorbitorilor. Acest produs istoric, grevat de toate neajunsurile imperfecțiunii de proces, ar putea urca pînă la nivelul maxim al valorilor sale de funcționare şi autoreproducere. Dar acestea decurg din modalitățile şi procesele constitutive, şi se reflectă prin utilitatea funcțională, în cadrul sistemului în act şi pentru vorbitor. Adică o entitate nu poate pretinde cu vreo îndreptățire un statut superior celui care derivă firesc din: a) calitatea concretă a actului facerii ei, b) valoarea ei reală de întrebuințare, c) din potențialul actualizat al dezvoltării ei şi d) eficiența modalităților în care evoluează. Însăşi valoarea simbolică a unui astfel de produs poate fi grav minată de defectele din desfăşurarea proceselor constitutive, de funcționare şi dezvoltare.

În esență, poate că cea mai bună definiție a normei literare, în spațiul cultural-ştiințific românesc, se află în arhicunoscuta formulare a lui Ion Budai-Deleanu, care o concepe astfel: „Această limbă se află la toate neamurile politicite, la care floresc învățăturile, şi este în sine tot aceieşi limbă a norodului de obşte, numa cît este mai curată şi curățită de toate smintelile ce se află la limba de obşte a gloatei; cu un cuvînt, este limba lămurită şi adusă la regulile gramaticeşti, apoi şi înmulțită cu cuvinte obicinuite la învățături, care nu se află la vorba de obşte”.

Primul lucru pe care îl exprimă această definiție este că norma literară apare, începe şi se dezvoltă în consecința unei necesități apărute la capătul unor evoluții cultural-istorice şi mentalitare. Apoi se arată că ea se întemeiază pe norma lingvistică a respectivei comunități, însă asupra căreia s-au exercitat anumite procese selective, în baza unor principii raționate, impuse de nevoile de coerență internă ale unui instrument valoros prin calitatea şi eficiența construcției sale, precum şi prin capacitatea de a vehicula nuanțat sisteme conceptuale şi expresive complexe. Este o normă regularizată la nivel fonetic şi gramatical, îmbogățită la nivel lexical-semantic şi retorico-stilistic.

Totuşi, orice proces de normare şi apoi de consolidare a unei norme îşi are inerentul pandant în apariția şi adîncirea unor deosebiri – neesențiale din punct de vedere sistemic – dintre acea normă şi cea pe care se întemeiază ea (supraordonată). Aceasta întrucît, deşi sistemul este identic cu sine la nivelul întregii comunități şi cu toate că norma

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

(asemănător vorbirii) i se subordonează, ca modalitate de realizare concretă a acestuia, ea nu se identifică cu el (după cum nici vorbirea nu o face).

Urmînd această distincție se observă că procesele de selecție şi normare (în toate compartimentele), apoi de nuanțare lexical-semantică şi retorico-stilistică au în vedere formarea şi actualizarea normată a sistemului. Dar toate aceste procese exercitate asupra sistemului au nevoie de un punct de plecare – adică de un material concret pe care să se exercite –, apoi de un sistem procedural – adică de modalități şi instrumente de acțiune, conforme anumitor principii – şi de asumarea unor finalități eficiente – adică de repere valorice. Imaginarea întregului complex poate duce cu gîndul la tipul ideal de activitate. În realitate (şi acesta este faptul de importanță crucială), inițial (adică în punctul de plecare material şi uman), la exercițiu nu participă întreaga obşte, ci doar o mică parte a acesteia – singura realitate concretă, care poate fi efectiv modelată şi întrebuințată în acest cadru. În general, definițiile normei literare sînt lipsite de această triplă precizare fundamentală: a) care anume este varietatea-fundament, luată drept obiect pe care se construieşte, fiind supus proceselor de selecție; b) care anume sînt reperele pe bază cărora se judecă şi criteriile în baza cărora se operează; c) cine anume sînt cei ce decid ce fonetism şi ce formă sînt compatibile cu cerințele unei norme literare?

Dacă în sînul unei comunități-nucleu se manifestă mai devreme anumite nevoi, care declanşează aceste procese, atunci norma ei va deveni materialul de construcție, reperele şi criteriile ei vor deveni călăuzele formale şi eficiente, iar cei care vor orienta construcția vor fi inițiatorii şi continuatorii lor – reprezentanți de vîrf ai acelei norme locale. Cei ce vor urma într-o etapă ulterioară vor putea modula şi chiar modifica respectivul produs şi unele reguli ale edificării sale, însă caznele lor se vor desfăşura pe acest edificiu, pentru ei devenit dat.

Petrecîndu-se lucrurile în acest chip, o astfel de construcție supraviețuieşte şi se poate răspîndi dacă: a) răspunde adecvat şi eficient unor nevoi destul de mari încît să declanşeze un astfel de efort; b) deține capacitatea de a amorsa, la celelalte comunități-parte, nevoia de a o utiliza; c) nu prezintă incompatibilități majore în raport cu deprinderile acelor comunități.

Privind la chipul în care s-au format normele literare europene din mileniul trecut (situație care nu diferă esențial de ceea ce s-a petrecut în Antichitate) se înțelege repede că diversitatea de detaliu a realității a cerut soluții aparent diverse, dar şi că acestea apar ca atare numai întrucît condițiile generale şi, adesea, cele speciale au fost diferențiate. În general, procesul s-a petrecut cu plecare de la varietățile locale

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

(fie că, aparent, este vorba despre limba unui autor sau a unui grup de autori valoroşi, despre rezultatele locale ale unei activităţi culturale intense, despre limba sau graiul unor cuceritori care îşi impuneau cultura etc.). Acest lucru înseamnă că normele literare s-au creat mai lesne în spaţii privilegiate sub aspect extralingvistic, în cadrele create de activităţi cultural-lingvistice coerente, avînd o anumită intensitate şi o anumită valoare, în sînul unor grupe de populaţie relativ închegată la interior, adică al unor indivizi apropiaţi sau legaţi între ei în planurile social, lingvistic, cultural, mentalitar. Unui astfel de grup îi este mai uşor să accepte şi să respingă în chip firesc modalităţile de exprimare caracteristice, respectiv necaracteristice lui, iar constituirea unei astfel de comunităţi este lucrul cel mai firesc. În esenţă, uzul grupului este punctul de plecare optim şi eficient al normei literare.

Un grup minoritar, dar bine închegat în plan social, cultural, mentalitar şi lingvistic, unitar, coerent şi convergent în ceea ce priveşte interesele sale, poate constitui o forţă de neînvins dacă aceste atribute sînt potenţate de liantul organizării şi prezintă valori simbolice puternice (reale sau false). Un astfel de grup se poate impune pe sine şi valorile sale, oricărui alt grup şi oricărei comunitate-parte.

Prin urmare, norma literară decurge din idiomul unei categorii sociale de vorbitori şi se dezvoltă ca rezultat al unui tip de selecţie, orientat de deprinderile lingvistice ale grupului respectiv şi de nevoile sale sociale, limitat de jocul dintre idiosincrasiile şi propensiunile grupului. Apoi, acest rezultat este învestit cu o forţă dată preponderent de tăria socială a grupului, se răspîndeşte datorită forţei sale de atracţie, mai puţin şi abia în subsidiar datorită virtuţilor intrinseci ale normei (care, totuşi, nu pot fi nule), constînd în valoarea ei de întrebuinţare, dată de capacităţile expresive (sub toate aspectele, de la cel conceptual la cel estetic). Ulterior, poate fi posibilă ajustarea orientată de nevoi cultural-ştiinţifice şi de expresie, dar fără pierderea elementelor esenţei identitare.

Acesta este principalul motiv pentru care orice raportare la alte norme (inclusiv cele paralele şi echivalente social, ale altor „obşti”) nu prezintă baze obiective şi raţionale (orientate de dimensiunea evolutivă şi de posibilităţile reale de a atinge cele mai mari valori de întrebuinţare), ci subiective şi perceptuale. Cauza obiectivă a acestei stări de lucruri stă în aceea că primul tip de raportare necesită cunoaşterea concretă a capacităţilor reale şi potenţiale ale tuturor aspectelor literare regionale, în vreme ce al doilea ţine de cunoaşterea doar a propriului grai literar. Fiecare poate mai lesne cunoaşte moştenirea primită după constituirea, dinamizarea şi închegarea acesteia, în cadrele comunităţii de apartenenţă.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

Oricum, aceasta este perspectiva care orientează înțelegerea conjuncției dintre dezvoltările şi determinările ce decurg de aici şi cerințele realității concrete. Oricît de benefică sau de acomodată ar fi cunoaşterea produselor paralele, contactul strîns cu nucleul identitar local (sau regional) face ca tuturor să le vină la îndemînă perspectiva subiectivă, balanța nefiind înclinată de factori de natură lingvistică, ci preponderent de cei de natură extralingvistică (cu deosebire politici) – chiar dacă retorica argumentativă pare a supralicita virtuți de natură lingvistică. Nici vechiul aspect literar, nici cel modern nu se sustrag acestui tipar, fiind rezultanta conjuncției mai multor elemente, factori şi procese modelate şi determinate de astfel de actanți.

Referindu-ne la vechiul aspect literar[80] – cel de care se interesează cu deosebire cercetarea de față –, prima observație care decurge din cele precedente este că fundamentul substanțial îl constituie graiul local. Deşi aveau o identitate cu sine destul de ridicată, fiind unitare pe porțiuni ample, graiurile locale dezvoltaseră pe alocuri inerente diferențieri decurgînd din cele areale şi sociale. La nivel de ansamblu, ele se subsumau aceluiaşi sistem lingvistic şi constituiau variante spațiale şi sociale concrete ale acestuia. De aceea, ele prezentau numeroase suprafețe şi elemente de comunitate şi de identitate, dar fără a fi lipsite de felurite diferențieri. Unele dintre acestea din urmă decurgeau din exprimarea posibilităților de variație şi de dezvoltare permise de sistem, dar nesemnificative sub aspect sistemic (în ciuda chiar a salienței rezultatelor). Altele erau inerente exercițiului relativ segregat al limbii, în cadre sociale diferențiate, iar altele se datorau diverselor influențe străine – şi acestea diferențiate regional şi social. În esență, toate potențau posibilitățile multiple şi paralele oferite de sistem, ca urmare a acțiunii diferențiate a factorilor de ordin social şi spațial – la acest nivel fiind mult amplificați în comparație cu ceea ce se petrecea la nivel local şi apoi la cel regional.

Peste tot, vorbirea clasei dominante locale a constituit o formă de manifestare a graiului local şi care, în timp, dar cu o viteză mai mare decît cea de la nivelul întregii comunități locale, a suferit acțiunea proceselor caracteristice oricărei entități dezvoltate în cadre segregaționiste şi privilegiate. Astfel, circulația intensă, frecvența contactelor interne şi nevoile expresiei variate dar acurate au generat un grad destul de mare de stabilizare în limitele anumitor parametri cantitativi şi calitativi,

[80] Fundamentarea teoretică a conceptului 'dialect literar', explicarea şi prezentarea critică a teoriilor asupra vechii române literare îi aparțin lui G. Ivănescu (Ivănescu 1944-1945, p. 15-80). Precizări în legătură cu concepția lingvistului ieşean, în această chestiune, apar în Ivănescu 1989, p. 249-263.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

diferențiind idiomul relativ definit al acestui grup de cel relativ variabil al întregului local sau regional. Totodată, transplantarea spațială – cu păstrarea poziției ierarhice – a acestui grup sau doar a unei părți a lui (dar avînd destulă forță încît să conteze) a putut crea premisele ca vorbirea acestuia să devină reperul călăuzitor în constituirea aspectului literar al unei alte regiuni decît cea de proveniență[81].

În acest context, apariția vechilor aspecte literare româneşti se produce în principal în consecința organizării materialului prezent în graiul clasei dominante, aflate în capul ierarhiei sociale. Faptul nu implică excluderea completă a elementelor particulare altor clase. Din rîndul acestora unele au putut fi reținute întrucît erau comune, iar altele au putut supraviețui în măsura în care cei ce le purtau reuşiseră să pătrundă sau să aibă acces în cercul dominant, totodată avînd destulă forță şi autoritate încît să poată impune forme necontradictorii cu cele curente acolo.

Oricum, fie că este preponderent popular în conținut, fie că este îngrijit sau cult, aspectul vorbit al limbii are o largă bază în norma lingvistică şi este guvernat de un grad crescut de variabilitate naturală. Cu alte cuvinte, indiferent de calitatea materialului lingvistic asupra căruia se exercită selecția şi de trăsăturile de grup ale indivizilor care utilizează acel material, forțele variabilității şi stabilității intră în aproximativ acelaşi tip de conjuncție, în care primele au o proporție importantă, iar celelalte doar asigură un nivel rezonabil de continuitate.

În secolele XVI – XVII, vechiul aspect literar românesc era în curs de constituire şi se întemeia parțial pe vorbirea categoriilor sociale dominante sau doar influente (între care coincidența era destul de mare), parțial întemeiat pe modelele date de textele (mai cu seamă religioase) care constituiau obiectul traducerilor. În această perioadă, trăsătura caracteristică şi de constanță o constituie lipsa coerenței, chiar în interiorul aceluiaşi text, în care totul pare permis[82]. Cauza acestei

[81] În Ivănescu 1944-1945 se susține argumentat că dialectul literar moldovenesc este într-o anumită măsură rezultanta contribuției graiului clasei conducătoare de origine maramureşeană, arătînd astfel cum deosebirile diatopice pot deveni diastratice. Principala observație care decurge de aici este că acest fapt demonstrează încă o dată că, la nivelul întregii comunități (daco)româneşti, sistemul era identic cu sine.

[82] Coerența este un rezultat greu de obținut, în general. De aceea, situația nu poate fi judecată din perspectiva actuală. De altfel, chiar astăzi coerența este mult sub cea prezumată sau dorită. Acest fapt poate fi lesne constatat dacă se analizează produsele generate de soluțiile ultimilor 30 de ani, de pildă, sau dacă se observă dinamica tot mai accentuată a limbii, determinată mai degrabă de cauze extralingvistice decît lingvistice – cu deosebire sociale şi mentalitare.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

stări ține de: a) lipsa unor principii care să călăuzească actul constituirii, dezvoltării şi funcționării aspectului literar; b) lipsa continuității procesului[83], în conjuncție cu c) stadiul primitiv şi caracterul sporadic al imitației (mai mult sau mai puțin conştiente).

Apoi, diferitele regiuni culturale ale teritoriului dacoromân nu reuşesc să dezvolte un aspect literar unic datorită: a) forței normelor lingvistice de grai, pe care se grefau aspectele literare locale sau regionale; b) lipsei de intensitate şi viteză a circulației produselor aspectului literar (texte şi oameni care deținеau aspectele literare incipiente), poate şi a c) mentalității localiste sau regionale, neinteresate de un parcurs în această direcție, totodată lipsită fiind de criterii pe a căror bază să decidă asupra superiorității unui produs în raport cu altul.

> În cadrul procesului de edificare a vechiului aspect literar românesc, adică într-o perioadă în care limba vorbită ajunsese la nivelul de dezvoltare care îi permitea – cu ajutorul unui model străin şi datorită nevoilor care depăşiseră pragul critic – edificarea unei norme literare, observatorul asistă la manifestarea contradicțiilor dintre tendințele de ordonare şi regularizare a normei pe principii coerente şi evoluția firească a unei limbi vii, care se dezvoltă şi funcționează natural, nestingherită de reguli. (Pentru perioada dialectelor literare avem în vedere situația complexă pe care textele secolelor XVI-XVII o reflectă.)
>
> Prima componentă a acestui cuplu de forțe fireşti este însă împovărată de contradicțiile din sînul celor instruiți, care – dincolo de amploarea şi de intensitatea lor – s-au manifestat tot timpul (în momente aparent prielnice normării, dar pline de înşelătoare contradicții). Acestea încep cu diferențele implicite, manifestate în scrieri succesive – aparținînd unor autori care cunoşteau soluțiile antecesorilor ori ale contemporanilor lor sau unora care erau neinteresați de ele –, trec prin cele explicite, din cadrul prefețelor şi comentariilor, se continuă cu disputele dintre latinişti şi etimologişti, cu gramatici construite plecînd de la un model ideal, dar avînd o slabă relație cu realitatea limbii, hrănesc disensiunile secolului XX cu privire satisfacerea a fel de fel de nevoi (de la modalitatea de transcriere a textelor vechi la sistemul ortografic cu

[83] În momentul în care, în general, traducătorii şi scriptorii o luau de la capăt cu fiecare text, neținînd seama de micile găselnițe ale antecesorilor sau ale contemporanilor lor – uneori nici de cele proprii (cînd procedează astfel este vorba despre o formă familiară, aparținînd inițial normei lingvistice proprii, nu de una generată de rezultatele selecțiilor exercitate asupra produselor ansamblului) –, este limpede că procesul era mai degrabă circular decît linear. De aceea, sub forța conjunctă a prezenței unei puzderii de posibilități oferite de sistem, a lipsei unor principii deja stabilite şi a situației generale în care totul putea fi pus în discuție, procesele de selecție şi construcție aveau mari dificultăți în a apărea şi a se manifesta eficient.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

litere latine), şi ajung la disputele actuale, ortografice, ortoepice şi chiar semantice, toate nutrite de raționamente care mai degrabă neglijează perspectiva evolutivă asupra sistemului în ansamblu.

Numai remarcabila unitate şi coerență de sistem a făcut ca normele lingvistice locale şi regionale să nu prezinte nici diferențieri insurmontabile, nici carențe ori discontinuități, referitoare la corespondențele dintre produsele lor. Privind situația la nivelul întregului ansamblu, formele şi modalitățile sub care s-a concretizat şi manifestat sistemul în diferitele arii lingvistice româneşti arată lipsa rupturilor sau a faliilor. Fărîmițările existente au absorbit o mare parte a tensiunilor, existența lor împiedicînd apariția unor zone prea diferențiate, iar caracterul lor minor în fond a favorizat circulația produselor vorbirii. Acest joc dialectic a contribuit la remarcabila unitate a limbii române, de pe teritoriul dacoromân.

Cu toate acestea, deşi o normă literară se poate mai lesne edifica pe o bază cît mai puțin diferențiată, cerințele unui astfel de proces nu se opresc la cele legate de starea fundamentului. Norma literară se deosebeşte de cea lingvistică atît cantitativ, cît şi calitativ, adică este rezultatul unei selecții de forme capabile să ofere – prin sine, dar şi ca urmare a combinațiilor la care participă – modalități nuanțate, neechivoce şi eficiente de cuprindere, înțelegere şi exprimare a realității. Selecția are în vedere tocmai degajarea acelor forme care, capabile să constituie împreună un sistem paradigmatic coerent, sînt dotate cu cele trei atribute.

În general, alegerile sînt mai uşor de făcut atunci cînd diferențierile dintre elementele masei supuse selecției sînt mai evidente, mai mari şi îndeajuns de relevante încît să reliefeze eventualele virtuți ale elementelor. De aceea, dezideratele unei norme literare par mai uşor de obținut atunci cînd normele lingvistice de la baza celei literare prezintă o mai mare diferențiere. Româna nu se afla în această situație. Din cauzele mai sus arătate, precum şi dintr-unele de natură extralingvistică, diferitele regiuni româneşti au cunoscut un anumit paralelism, care a favorizat constituirea de aspecte literare locale sau regionale. Pe acest fond potențator, unitatea de sistem şi slaba diferențiere dintre normele lingvistice locale au făcut ca procesul de constituire a aspectelor literare să se petreacă în relativă independență. Chiar astfel însă, marea apropiere a formelor a împiedicat exercițiul unui proces de alegere, de sortare şi selectare a formelor. Fiind mai degrabă congruente, chiar puse laolaltă acestea nu-şi puteau arăta superioritatea valorică şi de întrebuințare, unele față de altele, trăsăturile diferențiatoare pentru care ar fi meritat să fie selectate unele, iar nu altele.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

Principala forță care determină procesul este rezultanta relației dintre natura în sine a procesului şi modalitatea concretă în care se dezvoltă acesta. Cea dintîi acționează în direcția restrîngerii variabilității formelor, însă nu poate avea tărie în momentele incipiente ale înfiripării unui aspect cultivat. În acele momente domină cea de-a doua, direcțiile către care îndeamnă fiind redarea vorbirii, cu toate variațiile ei, apoi reproducerea modelelor, cu multe dintre trăsăturile acestora, şi înşiruirea pe hîrtie a bogăției de forme, adică mult mai multe decît necesită un sistem coerent, unitar şi eficient. Foarte curînd însă, începe să prevaleze prima forță, încît se instalează procesul selecției formelor. Precum în cazul limbii vorbite – însă mult mai mult decît acolo şi mult mai conştient –, actul se petrece pe un fond complex, principala activitate a scriptorilor centrîndu-se asupra conjuncției dintre notarea vorbirii şi „literarizarea" formelor acesteia, regularizarea ei, în conformitate cu felurite raționamente generate de variate considerații.

Aparent paradoxal, ceea ce, totuşi, rămîne să caracterizeze procesele unor astfel de perioade este forța de conservare şi consolidare a limbii[84].

În perioade mai recente, în care aspectul literar a devenit normă literară – procesul găsindu-şi nu doar făgaşul pe care să se dezvolte, dar şi modalitatea de a intra într-o relație armonioasă, productivă şi eficientă cu norma lingvistică –, vorbitorul instruit acționează diferit de cel neinstruit. Cel dintîi îşi asumă conştient şi deliberat norma pe care o adoptă, fiind mai mult un imitator al modelului oferit de norma literară. Cel de-al doilea este supus variabilității de tot felul şi evoluțiilor, acționînd în virtutea cerințelor naturale ale normei lingvistice. În cazul în care acesta va avea în vedere felurite mize sociale ce pot fi atinse cu sprijinul componentei lingvistice, acțiunile şi reacțiile sale – atunci cînd vor fi determinate de diferențele dintre norme şi cînd va vrea să imite norma cultă – vor indica faptul că, în adevăr, el nu imită, ci recreează analogic[85]. Acest vorbitor, aşadar, are în vedere un model dintr-o altă

[84] Schick 1976, p. 294.

[85] În Puşcariu 1927-1928, p. 784-788, se consideră că cei instruiți „rezistă" analogiei, astfel că ei impun în limbă forme neasemănătoare, dar care sînt familiare simțului lor lingvistic. De unde se poate deduce că fiecare are deprinderea normei sale şi acționează conform unei logici interne a acesteia. În Puşcariu 1929-1930, p. 239, se arată că: „*simțul gramatical se manifestă la omul incult mai ales printr'o aplicare riguroasă şi o generalizare a morfonemului, pe cînd la omul cult mai ales printr'o trebuință de analiză precisă şi printr'o tendință de simetrie în interiorul categoriilor gramaticale*" (s.a.).

Aceste afirmații pot fi corelate cu opiniile lui Quintillian care, după ce stabileşte că principiul – unul dintre elementele pe care se bazează limbajul – este dat de analogie şi uneori de etimologie, atrage atenția că analogia nu reprezintă un

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

normă, însă chipul în care acționează şi operează transferurile rămîne orientat după norma sa şi după formele de aici – fapt care, de altfel, nu-i este caracteristic în sine, deoarece se întîlneşte şi la vorbitorii instruiți, în perioadele de formare a normei literare, dar nu exclusiv atunci.

Avînd vorbirea o pondere însemnată în constituirea modelului şi fiind totodată baza concretă pe care se structura acesta, într-o astfel de perioadă ea devine spațiul în care rezultatele activității fonetice se confruntă cu generalizările uniformizante – mai cu seamă analogice –, ca urmare a încercărilor de regularizare paradigmatică şi a aplicării modelelor considerate de încredere, la forme şi paradigme rare sau incomplete. Întrucît vorbirea este un act prin excelență dinamic şi evanescent, toate acestea încep să apară şi să se manifeste în scris.

În urma evoluțiilor fonetice, cuvintele suferă modificări la nivelul complexului sonor, conservatorismul idiomurilor fiind în permanență concurat de tendința naturală către diferențiere, manifestă în graiuri. La rîndul ei, norma literară conservă, sub acest aspect, fonetismele şi formele pe care le acceptă şi promovează, creînd premisele dezvoltării unor forțe centripete în compartimentele fonetic şi morfologic. Forța aceasta coexistă cu tendințele evidente ale unor reprezentanți de a păstra caracteristicile (nu doar semantice, ci şi fonetice) ale unor cuvinte împrumutate. Cu toate acestea, ultimul element nu este un factor de mişcare în norma literară, dar caracterizează graiurile şi acționează în momentul în care echilibrul dintre tendințele naturale de diferențiere ale limbii şi forțele conservatoare ale graiului – care îi asigură continuitatea şi identitatea cu sine – sînt tulburate de nevoile de ascensiune socială ale indivizilor vorbitori de grai. În aceste momente se pot declanşa toate mecanismele de apărare. Ambele norme, atît cea literară, cît şi cea a respectivului grai, se apără – prin ceilalți reprezentanți – de intruziune, între ele rămînînd singur, cu competențele sale, individul aspirant. Sub acest aspect, se poate considera, de pildă, că rostiri de tip *antíc*, *butélie* etc., care aparțin reprezentanților normei literare – este vorba despre indivizii realmente instruiți, iar nu despre imitatorii acestora, pentru care singura explicație şi rațiune a eventualei adoptări a acestor rostiri este imitația şi apelul la autoritate – constituie un amestec între un tip

element aplicabil în orice situație, deoarece de multe ori se află în contradicție cu sine (Quintillian, I, p. 74). De aceea este fundamentală precizarea autorului latin: „Într-adevăr, cînd oamenii au fost creați, analogia nu a căzut din cer să dea formă vorbirii, ci ea a fost descoperită după ce oamenii au început să vorbească și după ce s-a observat în limbă în ce fel se termină cuvintele. Aşadar ea nu se sprijină pe reguli, ci pe exemple; şi nu este o regulă a vorbirii, ci un rezultat al observării ei; astfel încît însăşi analogia îşi are originea în uz” (Quintillian, vol. I, p. 75).

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

de concepție lingvistică şi un tip de reacție retractilă față de adoptarea, însoțită de adaptarea de către ceilalți, a acestor cuvinte, rostite *ántic*, *butelíe*.

6. Grafie. Accesul la situația lingvistică a românei dintr-o perioadă revolută cum este cea a secolelor XVI – XVII se obține prin intermediul unor texte scrise. Acest lucru înseamnă că, dincolo de conjecturile – întemeiate cumva, logic sau aparent – ce se pot face pe baza probelor de limbă extrase din diverse tipuri de anchete dialectale (nedepăşind cinci generații antropologice), singurul material care poate constitui un sprijin real şi cu care se poate realmente opera în vederea obținerii de rezultate de încredere îl constituie textele scrise. Iar acestea trebuie judecate în cadrul deja conturat şi învestite cu încrederea impusă de acest cadru procesual.

Exersate prin intermediul diferitelor tradiții grafice slave, centrele de cultură românească încep să-şi închege relativ independent rudimente de norme grafice proprii. Privind la starea unui text, în general, se poate constata coprezența formelor şi modalităților de expresie paralele, la interiorul unuia şi aceluiaşi text putînd apărea felurite variante formale (fonetice, morfologice, sintactice şi lexicale). În principal, doi sînt factorii care generează această stare. În primul rînd, variantele decurg din variațiile şi oscilațiile din graiul de la baza aspectului literar regional în curs de constituire, cauză amplificată de lipsa unor călăuze care să guverneze procesul de edificare a unui aspect literar. În al doilea rînd, a acționat influența diferitelor modele străine. La nivelul textelor dintr-o regiune dată, precum şi la cel al întregului corpus de texte româneşti, situația este aceeaşi sub aspectul menționat, dar amplificată şi modulată, pe de o parte proporțional cu numărul de texte care intră în joc – adunarea lor laolaltă amplificînd gama de variații şi varietăți –, pe de altă parte datorită interferențelor şi ciocnirilor diferitelor aspecte astfel create.

În felul acesta, scrierea ajunge să scoată la iveală: a) diferențele dintre graiurile de la baza dialectelor literare incipiente; b) trăsăturile de dinamică a acestora şi rezultatele diferitelor dinamici; c) contradicțiile dintre elementele încercărilor şi practicilor succesive – care nu reuşeau să se impună ca unități coerente, ci doar ca soluții vremelnice sau conjuncturale. Pentru destulă vreme, această stare de lucruri va întări tendințele de definire identitară a dialectelor literare, aducînd cu sine mai degrabă consolidarea celor cîteva variante rămase decît omogenizarea şi contopirea lor.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

Întregul proces se petrece pe calea cuplului încercare / eroare, uneori fiind reuşit, alteori nereuşit, mereu grevat de faptul că lipseau condițiile care să fi generat repere de indicare a ce înseamnă 'eroare' ori 'reuşită'. De aceea notațiile puteau reține: a) cîteodată unele forme de grai, altădată altele; b) forme rezultate, o dată dintr-un tip de „prelucrare", altă dată dintr-altul; c) forme influențate de un model sau de altul (nici ele mereu uniforme). Toate acestea puteau fi rezultatele diferitelor raționamente şi influențe cărora le era supus un scriptor necălăuzit de un corp de principii măcar întrucîtva unitare şi stabilizate. Starea este favorizată de faptul că frecvența şi circulația textelor nu atinseseră pragul critic necesar confruntării şi acomodării reciproce a produselor, care ar fi putut amorsa un proces de evidențiere a tiparelor paradigmatice viabile, conducînd apoi către un proces de selecție.

Privind întregul proces dintr-o perspectivă amplă, observînd modul de acțiune al cutărui scriptor, apoi pe cele manifeste într-o zonă dată şi apoi setul de practici şi rezultatele de la nivelul întregului teritoriu dacoromân, plecînd de la particular şi ajungînd la general, observînd asemănările fundamentale şi detaliile de suprafață, se confirmă două lucruri pe care deja le-am observat mai sus, dar într-un alt cadru.

Primul este că identitatea cu sine a sistemului era remarcabilă, acelaşi flux sistematic hrănind toate regiunile şi deopotrivă dobîndind vitalitate prin exercițiul său unitar. Cu alte cuvinte, datul lingvistic constitutiv era unul şi acelaşi pentru toți, adică în planul realității profunde vorbitorii dialectului dacoromân constituiau o comunitate unitară, coerentă, dotată cu stabilitate şi avînd aceleaşi premise de dezvoltare. Al doilea este că diversificarea realizărilor concrete existențiale ale sistemului, rodnicia sa plurivalentă au dus în mod firesc şi inevitabil la graiuri uşor diferențiate, ale căror aspecte literare nu puteau fi decît consecvente cu respectivele diferențieri. Cu alte cuvinte, rezultatul exercițiului lingvistic concret era diferențiat, adică în planul realității aparente manifestările diferențiate ale aceleiaşi esențe – dezvoltate în cadrul diferitelor comunități – duseseră la rezultate diferențiate proporțional cu condițiile concrete. Jocul dintre stabilitate şi variabilitate făcuse ca o aceeaşi materie să capete trăsături substanțiale uşor diferențiate.

Idiolectul, apoi normele lingvistice ale grupului-parte, cele regionale şi cele ale întregii comunități sînt deopotrivă rezultate stabile şi variabile, individuale şi colective. Generat de necesitatea entităților de a convieţui spre a supravieţui, factorul social este singurul în măsură să determine coerența unui ansamblu biologic individual sau de indivizi. Prin urmare, normele lingvistice de la nivel individual, de la cel al diferitelor categorii de grupuri şi de la nivelul întregii comunități se

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

subsumează sistemului, participînd la stabilitatea şi la unitatea acestuia. Totodată însă, în cadrele fiecărui nivel acestea prezintă variabilitate şi diferenţiere, în conformitate cu modalităţile concrete în care tind să se manifeste vorbitorii, prin actele lor lingvistice concrete. Pe de o parte, comunitatea de sistem şi relaţionarea implicată de comunicare generează şi îndeamnă către unitate şi stabilitate, de cealaltă, starea privată a individului şi procesul de actualizare sînt guvernate de variabilitatea naturală. În consecinţă, sistemul se realizează la nivel concret prin varietăţile diferenţiate ale normelor care îl compun, de regulă diferenţiate pe criterii spaţial-culturale. Oricum, aparţinînd aceleiaşi limbi şi aceluiaşi dialect, normele ce decurg din graiuri nu se puteau fixa la stadii de evoluţie şi la rezultate prea deosebite, evoluţiile constatate acolo fiind mai degrabă variaţiile decît divergenţele din sînul aceluiaşi trunchi comun.

> Realitatea se constituie din entităţi concrete, îndeajuns de asemănătoare încît să prezinte structuri şi funcţii comune, să-şi împlinească optim şi eficient tendinţele de coeziune şi agregare, să deţină potenţial evolutiv, în cadrele sistemului şi în beneficiul acestuia. Pentru a putea fi astfel însă, entităţile trebuie să fie suficient de diferenţiate încît să prezinte identitate proprie, destul de compatibile între ele încît să poată constitui un sistem la care să participe în mod eficient.

Diferenţele create social şi statornicite prin exerciţiu devin sesizabile atunci cînd apar situaţii de contact (plecînd de la individ în raport cu grupul restrîns, trecînd prin cel al individului apartenent la un grup, cu alte grupuri şi cu grupuri mai mari, şi ajungînd la cel dintre diferite grupuri, echivalente sau nu). Totuşi, atît timp cît procesele se petrec în interiorul sistemului, respectivele diferenţe – prezente, în diferite grade, la toate nivelurile limbii, totodată reperabile de către vorbitor, care nu le minimalizează – nu constituie bariere de netrecut în calea contactelor dintre normele individuale, locale sau regionale. Faptul este valabil atît în planul vorbit al limbii, cît şi în cel scris, dar e mult mai evident în epocile în care nu există un exerciţiu statornicit al scrisului şi în care acesta începe a fi practicat – desigur, prin încercarea de a nota vorbirea, ceea ce duce la apariţia în scris a stărilor curente, care cuprind şi reflectă variabilitatea naturală şi inerentele diferenţe.

Avînd în vedere cele de mai sus devine evident că abundenţa şi coocurenţa de forme, precum şi multe dintre „contradicţiile" manifeste în textele vechi pleacă de la situaţia în care se află normele lingvistice locale, se amplifică odată cu încercarea – în acel context slab orînduit –

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

de notare în scris a vorbirii şi se dezvoltă datorită modalității în care se înfiripă procesul de notare pe hîrtie a vorbirii. În acest cadru nenormat şi de necorelat, majoritatea deosebirilor pe care le reflectă vechile texte – constatabile la interiorul unui text, la cel al textelor produse într-o arie lingvistică şi la nivel de ansamblu – sînt amplificate de chiar acțiunea scriptorilor (uneori mai degrabă fonetică decît fonematică).

Pe de o parte, aceştia notează realitatea vorbirii, în toată concretețea ei fonetico-fonologică. Avînd rolul de a vehicula nişte conținuturi către persoane absente din spațiul (eventual, şi din timpul) în care se afla vorbitorul, scrisul ajunge să capete – ca efect secundar – sarcina de a stopa tendințele diferențiatoare, fapt care se petrece pe calea neglijării anumitor deosebiri subînțelese contemporanilor (cel puțin celor locali şi regionali). De aceea, limitele pînă la care ajung deosebirile dintre scrieri sînt mult mai restrînse, în ansamblu, decît cele din vorbire. Cu toate acestea, o privire superficială sau doar minată de mize poate dobîndi impresia ori convingerea că, în secolul XVI, s-ar petrece enorm de multe fenomene fonetice[86], care parcă stagnaseră de o mie de ani sau că pluralitatea de forme şi de variante reflectă ciocnirile diatopice şi diastratice, ori chiar diacronice. În realitate, hîrtia doar scotea la iveală şi evidența rezultatele diferențiate ale evoluțiilor fonetice, care se luptau firesc între ele, scrisul tolerîndu-le întrucîtva coexistența. Practic, atunci apăreau pe hîrtie, deodată, rezultatele vorbirii vii, aşa cum se stabilizase ea la nivelul diferitelor categorii sociale, cu toate elementele ei de variabilitate – perfect tolerabile în exprimarea orală.

Fără un proces prealabil de raționalizare a situației, a materialului, a posibilelor căi de soluționare, a naturii procesului şi a rezultatului către care se tindea, asupra acestor rezultate se încerca – „din mers" – să se exercite anumite tendințe de normare. Trecerea de la manifestarea lingvistică vorbită la cea scrisă face ca fluxul sonor să-şi păstreze atributele, dar totodată să devină un material asupra căruia să se exercite anumite procese modificatoare, ce duc la un soi de replicare, în sensul că aspectul vorbit îşi păstrează trăsăturile, dar totodată oferă baza pe care se constituie aspectul scris. Hîrtia îndemna la reflecție, la antrenarea factorului conştient în procesul lingvistic, iar pentru ca o selecție să se petreacă necesitatea implicită era manifestarea concretă a varietății de forme pe care vorbirea unei părți a populației o produsese.

Pe de altă parte, scriptorii intervin în texte, fapt evident pentru oricine a cercetat cu atenție textele vechi. Surprinzător ar fi fost să nu

[86] Pe baza datărilor, perioada poate fi plasată între jumătatea secolului XVI şi sfîrşitul secolului următor, cînd circulația textelor, cu alte cuvinte contactele dintre normele locale, se amplifică.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

fi intervenit. Deosebirile care apar astfel se localizează la nivelul formelor frecvente şi paralele, acceptabile şi concurente, uneori marcate temporal, spaţial sau social, dar mereu greu de selectat în defavoarea altora, datorită slabelor diferenţe dintre ele. În ansamblul lor, starea şi dinamica vechilor texte româneşti se află în aceeaşi situaţie de căutare precum procesul de constituire a vechiului aspect literar şi cel de scriere – pe care le reflectă, de altfel. De aceea nu se poate constata sau demonstra existenţa unui comportament unitar sau măcar evident gradat. Consecvenţa se manifestă fie printr-un comportament repetitiv în limite înguste – cînd scriptorul aplică la nesfîrşit cele cîteva mecanisme pe care le cunoaşte –, fie printr-unul de căutare sistematică – prin care scriptorul încearcă mai multe posibilităţi evident valide.

Chiar astfel, în general se poate observa că, la un moment dat, la unii scriptori şi în unele texte, soluţia se arată a fi fost coocurenţa fonetismelor şi formelor, în alte momente, la alţi scriptori şi în alte texte s-a recurs la cea mai la îndemînă soluţie, şi anume utilizarea fonetismelor şi formelor curente în aspectul literar incipient de care ţinea scriptorul. De aceea, analiza atentă a textelor scoate la iveală cîte un scriptor care în mod vădit opera modificări introducînd forme care-l trădează ca vorbitor arhaizant, ori al unei alte arii geografice decît cea de care pare a aparţine textul, ori ca individ mai puţin familiarizat cu aspectul literar în constituire. Coocurenţa formelor arhaice şi curente, ale aspectului literar respectiv şi ale altuia, ale aspectului literar şi ale graiului, ale graiului local şi ale altuia nu constituie nici un fapt rar, nici unul nefiresc. Aflaţi în plin proces de căutare a unor soluţii care să ducă la edificarea unui întreg coerent (aspectul literar), alcătuit din elemente ale unui întreg coerent mult mai mare (norma lingvistică), ambele supuse unui întreg infinit mai mare (sistemul limbii române), cel mai raţional lucru pentru scriptorul învăţat şi exersat ca vorbitor al aspectului literar oral nu era eliminarea dintru început a produselor paralele, ci tocmai aşezarea lor într-o poziţie concurenţială, care să vădească elementele cele mai utile şi eficiente, din perspectiva aspectului pe care îl construia astfel. Selecţia nu poate fi decît ulterioară producţiei, iar produsele nu pot fi selectate decît după parcurgerea unei etape interconcurenţiale.

Din această cauză, starea textelor aparţinînd unei anumite arii geografice şi culturale poate prezenta în componenţa lor deopotrivă elemente concurente în propriul grai şi elemente ce pot fi întîlnite preferenţial în textele altei arii geografice şi culturale.

Astfel, majoritatea vechilor texte româneşti prezintă forme alternante precum: *Dumnezeu* / *Dumnezău* / *Dumnedzeu* / *Dumnădzău*; *ziseşi* / *dziseşi*; *vădzu* / *văzu*; *pîne* / *pîine*; *beseadă* / *besadă*; *muiare*

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

/ *muiere*; forme cu vocală palatală (*e*, *i*) sau cu vocală velară (*ă*, *î*), precum morfemul de conjunctiv şi pronumele reflexiv *să* şi *se*, sau în *cătră* şi *către*; plurale diferite: *năpăsti* / *năpăste*; *năpaste* / *năpăşti*; vocative diferite: *fraților!* / *frați!*; viitorul cu *veri* şi cu *vei*, antepus sau postpus, imperativul negativ cu -*reți* şi fără etc.

Unele texte ilustrează modest această situație, în altele ea este curentă, iar în altele apare din plin. Adesea alternanțele sînt răspîndite în text, însă uneori ele apar pe aceeaşi pagină şi chiar pe acelaşi rînd.

Comportamentul acesta nu este şi nu poate fi determinat ori măcar îngăduit de o stare normată. El este tipic unei perioade cutumiare, în care habitudinile lingvistice coexistau şi se tolerau reciproc, întrucît varietatea posibilităților oferite de sistem era limitată doar de principiile de ordin economic, a căror acțiune a dus la ierarhizarea statistică a modalităților de exprimare, dar nu într-atît încît să se instituie norme prin care să se elimine pînă la una modalitățile paralele.

Deşi exprimate grafic (întrucît aparțin unor texte scrise), situațiile precum cele de mai sus nu pot fi considerate ca generate de aspectul scris şi blocate acolo, adică simple grafii fără corespondent în realitate. Dimpotrivă, spre deosebire de epocile în care exercițiul, frecvența şi circulația au reuşit să statornicească un sistem (orto)grafic, în perioadele inițiatice ale redării grafice a vorbirii şi apoi de formare a normelor grafice – care nu pot pleca decît de la actul concret al vorbirii, act prin care scrierea se străduie din răsputeri să noteze şi să redea vorbirea –, scrierea reda mai degrabă nivelul fonetic, decît pe cel fonologic, adică o realitate cît se poate de vie şi de concretă.

Coprezența în texte a fonetismelor şi formelor marcate diatopic, diastratic şi chiar diacronic (marcajul diacronic nu este absolut, ci relativ, întrucît ceea ce este revolut într-un grai poate fi actual într-altul) indică o trăsătură importantă a procesului de constituire a vechiului aspect literar românesc. Cel ce deținea aceste forme – oferite de contactul cu alte graiuri şi girate de sistem – le putea accepta numai şi numai dacă era lipsit de un reper ferm, de acțiunea unor filtre constituite pe anumite criterii şi într-un anumit chip, îndeajuns de puternice încît să acționeze selectiv.

Dacă ar fi avut o normă reală, eficient operațională, scriptorii aceia nu ar fi putut accepta în textele lor două sau mai multe tipuri de fonetisme şi de forme. Întrucît o normă reală rezultă de pe urma unei acțiuni constante de selecție, operate asupra unui material cu elemente aflate în concurență şi selectate pe baza anumitor criterii operaționale, ulterior selecției ea nu poate îngădui ori tolera fonetisme şi forme concurente. Aceasta întrucît constituirea, existența şi funcționarea normelor sînt

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

expresia unei discriminări operate în vederea facilitării proceselor pe care le reglementează acele norme (de pildă: nuanțare, univocitate, limpezime şi eleganță conceptuală şi de expresie, deopotrivă şi laolaltă).

O astfel de toleranță indică mai degrabă faptul că „norma" era nu doar nefixată, dar nenormată, astfel de coocurențe fiind indicele şi efectul cel mai pregnant şi mai firesc al acestei etape aurorale. Cu alte cuvinte, norma literară era în curs de constituire, iar acesta era primul mare pas pe această cale.

Chiar în condițiile existenței anumitor constante ale graiurilor şi aspectelor literare incipiente, starea acelei etape era favorabilă acceptării într-un text a unor elemente care nu erau curente în „norma" scriptorului. Aceasta întrucît ceea ce pentru un anumit grai putea să constituie forma cea mai frecventă, „norma" acestuia, pentru un altul putea constitui o varietate reperabilă şi acceptabilă, eventual cu o frecvență mai scăzută comparativ cu aceea a elementelor care constituiau „norma" sa.

Luînd cazul unui scriptor (copist sau revizor) care lucra cu un text generat de o normă diferită de a sa, acesta nu poate fi considerat ca fiind insensibil la fonetisme diferite de cele caracteristice normei sale. În ciuda contradicției dintre acestea şi norma sa, copistul ar fi trebuit să le respecte, în virtutea anumitor principii – deşi, dacă ar fi fost prea discrepante, le-ar fi înlocuit. La rîndul său, revizorul ar fi fost obligat să opereze modificările impuse de acea normă a sa. De altfel, existența modificărilor față de original sau față de copia anterioară, apoi a versiunilor revăzute (uşor de constatat în cazul tipăriturilor, dar şi al anumitor manuscrise) demonstrează că scriptorii nu erau obedienți față de textul copiat, astfel de modificări fiind o practică frecventă.

Cu toate acestea, realitatea constituită de texte arată că în majoritatea copleşitoare a situațiilor cel care scrie aceste texte acționează inconsecvent: uneori pare a opera selecții, alteori se arată extrem de tolerant cu varietățile fonetice şi formale. Acest comportament inconsecvent ar fi inexplicabil în condițiile în care el ar fi avut o normă fermă. De fapt, acțiunile sale arată că, în condițiile unității ridicate a sistemului şi a diferențierilor diatopice lejere, perspectiva sa nu putea fi exclusivistă. În plus, el era lipsit de reperele pe care i le-ar fi oferit şi la care l-ar fi obligat o normă stabilizată.

Coabitări precum cele de mai sus nu pot indica decît că în acea perioadă – şi pe calea concretă a acelor texte – se exersa prima etapă de constituire a aspectului literar. Este etapa în care vorbirea începe a fi notată în scris – o scriere care tindea către exprimarea „solemnă", caracteristică normei literare – şi în care materialul lingvistic se afla mai degrabă în stare de coocurență decît de concurență, pregătind lărgirea

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

bazei pînă la momentul în care procesul de selecție avea condiții adecvate pentru a se manifesta plenar şi eficient.

> De aceea, deşi se constituie într-o ademenitoare îmbinare de cuvinte care dă iluzia degajării şi înțelegerii unei realități, echivalența *amestec de forme – amestec de norme*[87] este lipsită de confirmarea realității. Amestecul de forme poate indica unul de norme numai şi numai sub condiția existenței unei norme, în stare consolidată. Paradoxul este că, atunci cînd o normă a dobîndit existență plenară, iar vorbitorul şi-a asumat-o, prin chiar acest act el nu mai poate tolera amestecul de forme. Unii dintre scriitorii secolului XIX – menționați în studiul de față – comit astfel de amestecuri, fapt care indică atît că norma pe care o stăpîneau nu se impusese tuturor ca una consolidată, cît şi pe acela că ei nu reuşeau să-şi abandoneze deprinderile propriei norme, operînd asupra formelor concrete ale acesteia cu metodele şi instrumentele propriei norme. Oscilațiile lor, prin care acceptau fonetisme diferite de cele cu care erau obişnuiți, indicau, încă o dată, că norma literară era „slabă" (sau că o stăpîneau insuficient). Oricum, cel care stăpîneşte o normă literară deplină nu poate decît să i se conformeze, neacceptînd şi eliminînd tot ceea ce este neconform cu aceasta, deoarece, în momentul în care se instituie ca atare norma literară se impune de la sine, dimpreună cu toate principiile ei – începînd cu cel al unicității şi al dominanței absolute –, marcînd deopotrivă ceea ce reține şi ceea ce evită.

Prin urmare, nu evoluțiile fonetice sînt cele care străbat textele scrise, diferențiindu-le în sine şi față de altele, ci starea de nenormare secondată de acțiunea conştientă, lentă şi slab orientată a scriptorilor, care rețin preferențial rezultatele evoluțiilor fonetice, iar uneori chiar le modifică, de fiecare dată în conformitate cu anumite raționamente, niciodată cu maximă consecvență.

Grevate pe necunoaşterea sau ignorarea etimologiilor şi a evoluției formelor, analizele operate asupra contextelor pot aduce cu sine confuzii, mai cu seamă întrucît trăsăturile graiurilor populare care tindeau să-şi dezvolte un aspect literar încă erau neordonate în paradigme a căror imagine globală să-şi fi constituit o reflexie în mintea scriptorilor. Neîndeplinirea acestei ultime condiții a făcut ca nici contactele cu alte graiuri şi aspecte literare să nu poată duce la reducerea probabilității confuziilor, dimpotrivă. Starea se datora mai cu seamă incompatibilităților ce decurgeau din adoptarea unor principii diferite, din aplicarea diferențiată a aceloraşi principii, din orientarea

[87] A se vedea, printre alții, Arvinte 1991, p. 7b-8a.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

variată către diverse modele, totul plecînd de la aparenta importanță a deosebirilor de grai[88].

7. Greşeli de grafie. Desigur, uneori, textele vechi prezintă grafii fără corespondent în realitatea fonetico-fonologică a limbii române, forme imposibile şi inexistente în limba română din orice timp şi spațiu. Ele nu intră în zona de interes sau de necesitate a studiului de față, însă trebuie definite spre a putea fi separate de materia discutată.

> În centrul acestei categorii stă ceea ce poate fi considerat ca greşeală şi nimic altceva, avînd cauze explicabile, dar lipsite de legătură cu tema studiului nostru: **ѧнцепчюнѣ** (CB, 19/24); **чѣрриѥте** (CV 58v/2); **сврьщаще** (CB, 325/13-14); **свфньтꙋлꙋи** (CB, 23/3); **фратсѧ** (CB, 21/13), pentru: *înțelepciunea*, *cerrcete*, *svîrşaşte*, *svîntului* (sau *sfîntului*) şi *frați*.
>
> Urmează cazurile dispuse către periferia conceptului. De pildă, CB, text intercalat, prezintă situații în care, în porțiunea de text românesc apar desinențe cazuale sau verbale slavone, adică grafii determinate probabil de exercițiul scrierii în slavonă sau de simpla prezență acolo a unor forme slavone. Astfel apar grafii precum: **Іаковль** pentru genitivul *al lui Iacov* (CB, 3/8) ori **іса**, pentru acuzativul *Isus* (CB, 54/20). Tot astfel se întîlnesc relativ frecvent forme verbale cu marca imperfectului slavon (- **аа**): **ѧблаа** (CB, 29/8; 170/1; 198/2), **минꙋнаасе** (CB, 84/20, **виндекаасе** (CB, 83/9), **ѧвѫцаа** (CB, 157/9), **даа** (CB, 170/2; 173/13; 206/13; 212/11) etc.
>
> Este mai mult decît rezonabil să credem că – deşi a urmat în mod automat grafiile din textul slavon – scriptorul nu a notat astfel o rostire (nici măcar pe a sa). Poate că ar fi hazardat şi să credem că a putut avea gîndul temerar de a institui o normă grafică (fapt care ar atesta – indirect dar sigur – o realitate: starea de neaşezare a normei grafice româneşti din acea vreme şi din acel spațiu). Deşi astfel de forme nu sînt imposibile în limba română, gradul de probabilitate al impunerii lor în vorbire este ca şi inexistent, iar cel al impunerii ca normă grafică trebuie să fi fost cu totul improbabil.

Alteori apar fapte permise de sistem, poate mai rare în norma lingvistică şi neselectate în cea literară. În mod firesc, ele alternează cu unele care au o frecvență ce le face să fie curente şi care, eventual, au putut fi selectate în norma literară. Din acest motiv au fost numite „alternanțe grafice”.

[88] În Meillet 1924, p. 9-10, se vorbeşte despre substituție prin împrumut şi aplicarea generalizatoare a unor forme ca despre căi de creare a unor principii. Tot acolo se arată că: „en fait, tous les parlers attéstés proviennent d'une série de généralisations et de différenciacions successives”.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

Eliminarea a tot ceea ce constituie în mod evident o *greşeală* de scriere (cazurile din centrul sferei conceptului), precum şi a ceea ce rezultă din respectarea unor convenţii grafice (mai cu seamă a celor induse ori propuse de modelul cultural), scoate în relief formele permise sistemic şi valide pentru orice analiză lingvistică.

> Grafii precum *svfîntului* (CB, 23/3) şi una precum *izsraililoru* (CB, 262/5) sînt în mod evident neacoperite de rostire. Totuşi, coocurenţa sonorei cu cea a surdei indică un soi de „nehotărîre" între fonetismul textului slavon şi fonetica vorbirii româneşti. Ambele perechi de fonetisme pot fi produse de către vorbitorul român, deşi *svînt* şi *israil* cer un anumit efort (primul mai mult decît al doilea, din cauza succesiunii consoană surdă + consoană sonoră, adică atac cu energie mai puţină, urmat imediat de un necesar mai mare de energie, faţă de vocală + consoană surdă, adică energie mai multă dintru început, apoi energie puţină, deci o risipă energetică). Deşi organele articulatorii ale românilor nu le interzic acestora să rostească într-un fel sau în altul (*sf*, *sv*; *iz*, *is*), organizarea – generată de exerciţiul îndelungat, într-un anume fel orientat – a sistemului lor fonetic cerea, întrucîtva imperios, labiodentala surdă după siflantă surdă şi, mai puţin imperios, siflanta sonoră după vocală.

Desigur, presupunerea că nu tot ceea ce este scris avea curs în rostire poate fi considerată de bun simţ. Greşelile demonstrează acest fapt. Tot bunul simţ însă – a cărui aplicare nediscriminată îngrădeşte şi obturează judecata ştiinţifică – este cel care nu ne permite să extrapolăm cazul greşelilor la cel al grafiilor din această categorie. Nu se poate argumenta ştiinţific că: a) a doua clasă de cazuri apare exclusiv în scriere (servind unor scopuri care la rîndul lor se cer lămurite); b) pleacă din vorbire; c) vorbirea le-a preluat sau nu.

De aceea, cazurile trebuie avute în vedere ca fiind posibile în vorbire, abia analiza lor oferind şansa de a lămuri întreaga situaţie. Faptul că unele produse ale limbii au fost selectate **ulterior**, nu dovedeşte şi nu înseamnă că cele cu frecvenţă scăzută, marginale, neselectate etc. nu puteau apărea în vorbire, fiind imposibile dintru început. Ceea ce contează cu adevărat este dacă erau permise de sistem, posibile în rostire, permise – fie şi marginal – de norma lingvistică. Situaţia lor poate fi analizată şi catalogată, dar nu ca nişte himere grafice, lipsite de orice relaţie cu realitatea lingvistică a vorbirii.

Construcţii sintagmatice (şi teoretice) precum *alternanţă grafică* şi *grafie hipercorectă* pot căpăta consistenţa realităţii şi pot deveni operaţionale numai dacă se poate demonstra în mod peremptoriu că

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

formele presupuse a fi astfel nu aveau nici o legătură cu vorbirea, că erau scrise, dar mute, vizuale, nu vocale, exclusiv nişte caligrame ce-ar fi ferit ochiul de unele forme generate de evoluția limbii şi repudiabile din cine ştie ce cauză – totul meritînd efortul de a face un astfel de joc, şi anume nenotarea unei realități lingvistice şi notarea unei ficțiuni plauzibile.

De aceea, nu vom putea nesocoti cu vreo îndreptățire anumite grafii, punînd preț doar pe altele. Observînd grafii precum *petriacerea*, *viiață*, *ia* (pron. pers., III, fem.) etc., nu se poate decide cu temei solid şi real că, întrucît norma fixată ulterior a ajuns la *petrecerea*, *viață*, *ea*, prima serie se impune a fi ignorată, transcrierea ei trebuind să fie conformă cu felul în care s-a fixat apoi. Tot astfel, nu se pot ignora grafiile referitoare la fonetisme şi forme perfect posibile şi ocurente în limba română, dar care nu se armonizează cu celelalte elemente ale normei în formare sau nu au fost selectate.

Toate acestea arată că nu se poate neglija realitatea pe care ne-o prezintă textele – singura pe care o deținem şi pe care se poate pune temei – aplicînd tuturor formelor ce ies din coerența unei teorii (care prin chiar acest act îşi trasează limite arbitrare) tratamentul ce trebuie aplicat doar greşelilor evidente. Procedeul este eronat chiar şi atunci cînd se aplică la textele din perioadele în care norma literară exista şi ajunsese la maturitate. Încercarea de a observa şi afla modul în care s-a constituit realitatea lingvistică reprezentată de aspectul literar, chipul pe care l-a luat aceasta treptat şi felul în care funcționa are nevoie vitală de analiza oricărui element pe care textele îl pot procura, nu de eliminarea a tot ceea ce nu corespunde unei construcții anterior imaginate ori rezultate din analiza parțială.

O grafie precum *svent* (relativ frecventă în vechile texte româneşti) n-ar putea fi considerată ca fiind hipercorectă, deci nici o alternanță *svent* / *sfînt* n-ar putea fi considerată ca fiind *grafică* (şi numai astfel). Poate că imaginea grafică (eventual şi cea acustică) a cuvîntului slav a exercitat o anumită influență asupra scriptorului – destul de mare încît să merite efortul de a o nota. Dincolo de acest fapt însă, doi sînt factorii care contează în astfel de situații. Primul este că forma străină nu era inaccesibilă deprinderilor articulatorii ale vorbitorilor români, deci ar fi greu de demonstrat că rostirea ei nu a fost încercată de către vorbitorii culți şi, eventual, de către imitatorii acestora. Al doilea este că perioada în care se petrec astfel de lucruri – care cu timpul vor deveni tot mai rare, pînă la dispariție – este cea în care încă nu exista o normă literară, adică un set stabilit de reguli clare, deduse din exercițiul intens şi frecvent al rostirii şi scrierii aspectului literar consolidat, care să reglementeze

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

notațiile şi rostirile. Acest exercițiu tocmai se petrecea pe calea unor încercări de tot felul – printre care şi cele de acest tip.

Fireşte, s-a arătat că forma în discuție nu putea rămîne decît o încercare, dar nu una în răspărul posibilităților de articulare sau al capacității ori permisivității normei lingvistice existente ori al aspectului literar incipient, ci al deprinderilor de coarticulare statornicite în istoria comunităților româneşti. Faptul că ea nu a fost selectată în norma literară şi a dispărut – aşa cum o alta s-a putut păstra în grai, de pildă – nu o face mai puțin reală sau neglijabilă.

Din acest motiv, urmele ei grafice nu pot fi considerate din perspectivă exclusivistă, care să elimine posibilitatea ca ea să fi constituit o rostire sporadică, afectată etc., o încercare de a exista şi o propunere de a pătrunde în norma în constituire. În fapt, abia ca urmare a încercării de a rosti astfel, a epuizării unei posibilități apărute şi la îndemînă, a putut înțelege vorbitorul că – cel puțin în acest punct – nu aceasta este calea pe care vorbirea sa se va putea dezvolta în chip eficient. Toate acestea deoarece nu nivelul general şi abstract dă naştere celui particular şi concret, ci invers, abia exercițiul în toate chipurile realmente posibile al acestuia din urmă generează existența celuilalt.

Pe de altă parte, deşi grafii precum *trebue*, *muere*, *voe* nu redau ceea ce se petrece la nivelul rostirii, fiind lipsite de acoperire în realitatea fonetică, ele pot fi transcrise ca atare dintr-un motiv cît se poate de simplu. O rostire întocmai – infirmată de întreaga evoluție a foneticii limbii române – ar fi foarte anevoioasă pentru vorbitorul român nativ. Ceea ce se petrece în aceste situații este urmarea aplicării unei norme ortografice slavone – întîmplător compatibile cu fonetica limbii române –, iar nu redarea unei rostiri. Citind respectivele secvențe, nimeni (cu posibila excepție a unui străin necunoscător al limbii române sau a cuiva care va citi în răspărul deprinderilor articulatorii) nu va rosti altfel decît *trebuie*, *muiere*, *voie*, deoarece, în limba română, la început de cuvînt sau de silabă, este cu neputință un *e* lipsit de preiotare.

În acest cadru se cuvine făcută distincția între ‘improbabil’ şi ‘imposibil’. Formele imposibile, nepermise de sistem, evident greşite pot fi studiate ca erori de diferite feluri, iar formele permise de sistem – uneori reperabile direct sau indirect chiar astăzi –, trebuie considerate ca atare. Acestea din urmă sînt cazuri de alternanță între două sau mai multe forme, deopotrivă permise de sistem, reperabile în diferite zone ale teritoriului dacoromânesc, avînd frecvențe diferențiate în texte şi zone, relevante sub diferite aspecte. Cel puțin unele dintre aceste forme dezvăluie manifestarea unui proces grevat de ezitări şi oscilații, dat de faptul că scriptorul fie era nesigur în privința lor, fie le simțea sau

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

considera nepotrivite pentru aspectul literar şi scriere, fie nu se putea hotărî pentru o formă unică etc.

Lucrurile stau diferit în cazul unor grafii precum *crepă*, *cuvente*, *riu*, *sin*, *tinăr* etc.[89]. Atestate astfel în cadrul anchetelor dialectale – desigur, începînd cu secolul XIX –, astfel de forme sînt reperabile în vorbire şi pot fi considerate ca reprezentînd o imagine cu corespondent – chiar dacă nu în toate situațiile – în limba vie. Pentru secolele XVI – XVII, apariția lor în texte aparținînd anumitor zone poate indica pătrunderea în texte a unor rostiri orientate în direcția promovării unui anumit fonetism şi a eliminării sau evitării altuia. În acest caz este relevantă observația lui A. Martinet, care arată că: „un déséquilibre qui se propage à travers un système le fait avec un lenteur qui laisse supposer une action retardatrice constante de l'imitation des prononciations les plus conservatrices"[90]. Deşi nu acesta este cazul cel mai obişnuit, observația are valoare de adevăr şi se verifică într-o serie de împrejurări.

De pildă, discutînd „fenomenul notării lui *e* în locul lui *î* sau *ă*" pe care îl constată ca fiind frecvent la Varlaam unde întîlneşte forme precum *nedejdui* (care apare exclusiv astfel), *pementesc*, *să spementeadze*, Frâncu 1974, p. 59[91], socoteşte că acest fenomen este mai mult de natură grafică decît unul de pronunție. Presupunînd că lucrurile stau într-adevăr astfel – deşi simpla îndoială nedovedită cu argumente ştiințifice rămîne o chestiune privată –, rămîne intenția (incontestabil conştientă) de a schimba ceea ce se considera a fi neconform cu o anumită normă asumată sau de a imita o anumită normă. Trebuie menționat că, în cazul formei împrumutate, vocala silabei inițiale (*ne-*) este nejustificată etimologic, întocmai precum în cazul formelor moştenite (*pe-*, *spe-*). La acestea două însă vocala celei de-a doua silabe (*-me-*) este etimologică, dar deja caducă.

I. Bărbulescu susține evoluția *en* > *in* > *în* şi arată că *în* apare din *in* prin evoluție, dar nu în funcție de contextul fonetic (poziție), argumentînd prin exemplul aromânei (chiar întrebîndu-se dacă au existat **aînte*, **demîneață*, **înel*, **înemos*, **neşcîțel*, **spînteca*, şi dacă nu cumva încă în latina populară avusese loc o asimilație **enel* etc.)[92].

Această poziție este respinsă de majoritatea istoricilor limbii. Ar fi doar de precizat că opinia pe care o are I.-A. Candrea (Ps.S., CXXXIV) asupra acestei chestiuni merită a fi reconsiderată. Acesta arată că în poziție implozivă sunetele slăbesc şi, pe de o parte, încep să apară

[89] Fireşte că mereu trebuie avută în vedere zona de proveniență a textelor şi a scriptorilor (traducător, copist-revizor).

[90] Martinet 1955, p. 41-42.

[91] În Lombard 1954-1955, p. 76, se discută *spementa* şi *speminta*.

[92] Bărbulescu 1929, p. 280, 321.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

silabe închise, de cealaltă, timbrul vocalei îşi pierde limpezimea şi devine difuz. Este probabil ca punctul de plecare să fi fost un fonetism comun *ə*. Ulterior, în funcție de situațiile în care a s-a petrecut evoluția fonetică, acesta s-a diferențiat şi s-a precizat, găsindu-şi două poziții în sistem. De aceea, forme precum *smъntirь-mѧ*, *smentirъ-sѧ* (Ps.H, 11^{v}, 11^{v}) sau *mъnte* (= *mentis*) (Ps. H, 107^{v})[93] nu pot fi considerate nişte simple grafii ori cazuri în care lecțiunea lui **ъ** ar trebui să fie *e*[94].

Precum în alte situații, şi aici rămîne lipsit de importanță faptul că o formă este sau nu justificată sub aspect etimologic, atît timp cît decurge dintr-un proces conştient, orientat, fiind hipercorectă. La fel de nerelevant este şi că astfel de forme intră şi se impun ori nu în norma lingvistică a graiului sau în aspectul literar. Ceea ce contează este mecanismul funcțional şi exersarea sa, participînd astfel la acțiunea altor factori din cadrul activității lingvistice. În consecință, referitor la astfel de situații se poate spune cu certitudine că, într-un anumit moment şi loc al evoluției, vorbitorul-scriptor deduce sau reface o formă corectă din punct de vedere etimologic, oricum caducă, „uitată" de către vorbitori, poate chiar pierdută de limbă. Pe acest model şi în urma unor analogii formale şi superficiale, el poate extinde apoi tratamentul respectiv la forme a căror etimologie nu-i mai îndreptățeşte acțiunea.

În sfîrşit, se poate discuta aici apariția unor forme precum *Pipru* pentru *Chipru*[95] sau *pili* pentru *chile* 'kilograme'[96]. Iarăşi, indiferent dacă aceste forme aparțin sau nu unor copişti, ori dacă nu s-au impus nicăieri, ceea ce interesează este apariția unui mecanism de reacție, atît de puternic încît să se manifeste şi, eventual, să devină model pentru alte situații. Alături de prima formă, este de observat că într-o situație similară din punct de vedere fonetic se afla cuvîntul *Eghipet*, care nu

[93] Cf. *mîntu* (ind. prez., 3 pl.), în CB (154/17).

[94] Bărbulescu 1904, p. 304.

[95] CV, 42^{v}/1-2.

[96] A se vedea şi Al. Andriescu, *Contribuția marilor cronicari moldoveni şi munteni la dezvoltarea limbii literare*, în AUI 1957, fasc. 1-2, p. 102. La I. Neculce apar: „2 *pile* de pîni" (p. 370), *pili* (p. 379), „di unghiu *pilă*" (p. 370), dar şi *chile* (p. 135, 141).

În articolul *Împila şi împili* de N. Drăganu, *Etimologii*, în DR VI (1929-1930), p. 286-291, prin exemplul de la I. Neculce *pile* (*chile*), etimonul avînd *k'*, autorul arată că forma a evoluat astfel şi pentru că *împila* a fost lipsit de relația cu *chilă* („cuvînt de circumstanță"), care ar fi orientat vorbitorul-scriptor îndrumîndu-l pe calea corectă din punct de vedere etimologic. DER derivă cuvîntul din lat. **impillare*, aşadar un etimon care exclude explicația prin hipercorectitudine, etimologie susținută în Frățilă 1999, p. 242-245.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

cunoaşte ipostaze precum **Ebipet* ori **Evipet*. Este greu de arătat dacă şi acesta a fost observat ca atare de cel ce a scris *Pipru* pentru *Chipru*, precum şi dacă lipsa de reacţie în acel caz poate fi pusă pe seama cunoaşterii mai bune a cuvîntului *Eghipet*, a frecvenţei şi circulaţiei sale – fiind un nume răspîndit în şi de către textul biblic.

Totuşi, nu poate fi pierdut din vedere faptul că individul este mai decis în ceea ce priveşte formele şi cuvintele a căror deprindere o are şi este mai sensibil la cele pe care nu le deţine în inventarul său mental ori al căror uz nu l-a exersat[97]. De altfel, trăsăturile 'unitate' şi 'îngrijire' nu caracterizează aspectul literar incipient, cum nu caracterizează nici graiurile.

8. Dimensiunea sociolingvistică. Dincolo de faptul că a doua dimensiune constitutivă a limbii este de natură socială, fenomenul pe care îl examinăm aici deţine particularităţi ce solicită imperios perspectivarea sociolingvistică.

Nefiind limba neutră, ci învestită cu valori sociale, buna ei funcţionare necesită acomodarea reciprocă a indivizilor participanţi la actul lingvistic şi ajustarea lor la cerinţele şi la situaţiile de comunicare, indiferent de mărimea grupului sau a comunităţii – al căror grad de închegare, de altfel, se află în relaţie cu unitatea lingvistică. Rostul acestei armonizări este obţinerea unui comportament comun, stabil atît cît să deţină şi să confere identitate şi continuitate, variabil atît cît să permită şi stimuleze adaptarea şi evoluţia.

Comportamentul biosocial constituit de activitatea lingvistică decurge din regulile sociale comune, pe care ulterior le determină, care ulterior o determină, şi tot astfel, într-o spirală coevolutivă. Totodată, avînd în vedere că procesul de negociere în vederea acomodării este mai lesnicios în cadrul grupurilor relativ mici – unde frecvenţa şi circulaţia formelor limbii, apoi intensitatea contactelor dintre indivizi sînt sporite, iar mărimea materialului lingvistic este mai mică decît în comunităţile mari –, valorile simbolice pe care le capătă limba devenită factor de identificare grupală fac ca, acolo, gradul de elaborare a normei lingvistice să nu fie foarte important.

[97] Aplicarea conceptului 'latotropism' – într-o analiză amănunţită şi pertinentă asupra unui material de limbă extras din rezultatele contactelor lingvistice româno-maghiare – apare în Kis 1975, lucrare ce a servit cercetării de faţă. Aici se ilustrează modalităţile de acţiune şi principiile prin intermediul cărora vorbitorul acţionează şi reacţionează lingvistic la contacte, totodată desprinzîndu-se limpede caracterul viu al limbii şi mecanismele de acţiune care guvernează activitatea sistemului morfologic în situaţii de contact, precum şi activarea sistemului fonetico-fonologic în astfel de situaţii.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

> Aceasta întrucît cea care contează este eficiența comunicării, iar atît timp cît ea se află la nivel optim, rafinarea instrumentelor și modalităților ei nu constituie decît o formă de risipă energetică. Desigur, în cazul normei literare lucrurile nu mai stau întocmai, însăși rostul existenței acesteia fiind depășirea *optimum*-ului natural.

În sfîrșit, întrucît ierarhizarea este un proces natural intrinsec, oricît de mici ar fi grupurile, ele sînt astfel spontan autoorganizate, între factorii structural-funcționali aflîndu-se și cei de referință – pozitivă sau negativă – în funcție de orînduirea, orientarea și funcționarea grupului.

Mai cu seamă în ipostaza de auditor, participantul la actul lingvistic deține capacitatea de a sesiza diferențele dintre norma sa și o alta[98]. Folosind acest atribut și păstrîndu-se pe poziția propriului grai sau a propriei norme el poate să nu prezinte dorința de a-și asuma norma celorlalți, eventual privind-o cu superioritate:

> Chiar (re)cunoscînd norma superioară – potențial unificatoare –, un individ o poate respinge (socotind-o prețioasă, caducă, lipsită de utilitate, defectuos concepută și dezvoltată etc. sau doar privind-o cu indiferență). De aceea, pe de o parte, vorbitorii ce țin de o aceeași normă lingvistică și aflați în contact pot evita apelul la o alta – este vorba cu deosebire despre cea literară –, întrucît actul ar putea fi considerat ca unul de agresiune; pe de altă parte, chiar în contact cu un vorbitor cult și cu actul lingvistic practicat de acesta, vorbitorii de grai se pot manifesta cu indiferență și / sau ironie[99]. Cu alte cuvinte, vorbitorul poate să nu se

[98] Cf. Bally 1935, p. 156, unde se afirmă că „l'entendeur est – toutes choses egales, d'ailleurs – plus conscient que le parleur".

[99] Ambele, uneori într-o măsură mai mare a doua, constituie o trăsătură generală a masei de vorbitori, nu neapărat neinstruiți. În lumea germanică și anglo-americană – probabil mai puțin în cea romanică – comunitățile locale și regionale își prețuiesc propriile norme lingvistice mai mult decît pe cele literare. Faptul se întemeiază pe înțelegerea clară a unei distincții. Aceasta pleacă de la concepția că norma literară are un caracter special, fiind destinată unei anumite modalități sau dimensiuni existențiale, în vreme ce norma lingvistică locală sau regională este destinată gestionării modalităților existențiale curente. Cele două destinații sînt mai degrabă necoincidente, efortul de a stăpîni norma literară fiind răsplătit numai în cazul în care individul este nevoit să intre în situații de comunicare ce-i impun utilizarea acesteia, norma literară nefiind una supradialectală, ci doar una comună mai multor categorii specializate de vorbitori, folosind anumite tipuri de comunicare situate la un anumit nivel.

Cum se vede, termenii distincției nu se confundă, întrucît a folosi norma literară ca pe una supradialectală ar însemna folosirea improprie a unui instrument destinat altui tip de uz. Desigur, în destule comunități anglo-americane și germanice, faptul ar echivala și cu o nedorită pierdere de identitate a grupului astfel diluat în masa ansamblului, adică cu o asumare a unei identități greu de acoperit de modul concret în care trăiește respectivul individ.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

supună normei creditate ca superioară, ignorînd-o activ şi conservator, dar deopotrivă poate încerca să o adopte.

De exemplu, în Camerun, pidgin-english se foloseşte pentru insulte sau în situații în care se poate glumi, iar bangwa, în celelalte cazuri. Opțiunea ține de situație, nerespectarea acesteia în alegerea limbii conducînd la expulzarea celui ce nu respectă convenția socială. Pe de altă parte, în Republica Centrafricană, limba oficială este franceza iar sango este cea uzuală. Ierarhia dintre limbi impune ca limba de prestigiu (franceza) să fie folosită în relațiile cu oficialii şi ca instrument de ascensiune pe scara socială[100].

În acelaşi sens, se pot cita două situații semnalate de către autorii GN, ambele întîlnite în jud. Vlaşca, în care subiecții anchetați constată: „Se vede că eşti dîn altă parte, că nu prea dai vorba ca noi. Ăi fi vr'un taxidar". (p. 157), şi „De, noi vorbim mai dîn topor, că aşa am apucat din bătrîni. Mă uit la ăi dă vin dîn meliție. Ăştia au vorba supțire, nu-i pricepe oricine" (p. 157-158). Dincolo de conştientizarea diferențelor dintre cele două vorbiri se remarcă poziționarea propriei vorbiri în centrul referențialului şi ironizarea – poate mai mult în cea de-a doua secvență – a vorbirii celuilalt. În al doilea caz se mai constată şi reacția negativă față de influența suferită de unii vorbitori ai propriei comunități, precum şi neîncrederea în aceştia (datorită faptului că şi-au abandonat – chiar parțial sau / şi conjunctural – propria normă).

Raportînd un caz de concurență între graiuri paralele, în Istrate 1939 se arată cum un informator susține că: „numai țîganii grăiesc aşa" (cu *f* pentru *ŝ*). De fapt, referirea se făcea la cei din satul vecin, între cele două sate relațiile nefiind amicale. La rîndul lor, ceilalți procedau la fel: îşi asumau propriul grai, pe care îl considerau corect şi superior în raport cu al vecinilor, cărora le aplicau acelaşi atribut.

În sfîrşit, în Dinu 1923-1924, textele LI, p. 131, şi LVIII, p. 132, semnalează: „Di ce scrii de toate helea, că şi-acolo or hi vorghind oamenii. Or nu vorghesc? Vorghesc? Cum vorgheşte?... Mai domnieşte!" şi: „La dumniavoastră la toate helia-i şchimbată vorba, da la nuci tot aşa trebuie să-i zică. Altu nume nu-i mai pune. Tot nuci". În primul caz nu este sigur că ironia lipseşte, iar în al doilea, exasperării date de constatarea neconcordanțelor dintre propriul grai şi norma literară i se adaugă plasarea propriului grai în poziția de reper.

Totodată, el poate să considere din diferite motive că norma sa este inferioară alteia şi să încerce a-şi însuşi norma superioară[101].

Ca receptor – sub impulsul de a obține comunicarea (eficientă) –, individul va tinde în oricare dintre aceste situații să echivaleze fone-

[100] Leclerc 1992, p. 31 ş.urm.

[101] Hagège & Haudricourt, p. 41, nota, vorbeşte despre „hypercorrectisme" şi exemplifică prin evoluția convergentă *kl*, *fl* > *hly*, fenomen determinat de aspirația vorbitorilor către o altă normă.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

tismele şi formele celeilalte norme, transpunîndu-le în modalităţi proprii. Întrucît sensul poate fi acelaşi pentru toţi, diferenţa formală nu-i împiedică să ajungă la acesta[102].

Ca vorbitor, el are capacitatea de a-şi orienta discursul către şi în funcţie de receptor[103], lucru pe care îl poate face dacă, în urma comparaţiei celor două norme, apar diferenţe semnificative pe verticală, pe care le-ar vrea estompate, reduse ori anulate. În acest caz, vorbitorul se orientează încercînd să utilizeze elementele identificate ca fiind particulare normei receptorului[104].

> Mărimea forţei care-l impulsionează pe vorbitor este evidentă în felurite tipuri de situaţii. Uneori, copleşit de norma către care tinde şi incapabil să o întrebuinţeze fără a-şi submina scopurile, vorbitorul poate utiliza „haina de sărbătoare" a propriului grai. Actul nu foloseşte acestei întreprinderi, dar este relevantă punerea în mişcare a mecanismului. Aceleiaşi cauze i se datoresc situaţiile în care vorbitorul, în căutarea formei potrivite, aleargă aparent haotic, de la o formă hipercorectă la alta, după cum s-a văzut în situaţiile din *Appendix Probi* şi după cum se va vedea mai jos.

---

[102] Studiind fenomenul de diferenţiere în cadrul aceleiaşi limbi, la nivelul mai multor graiuri locale şi referindu-se la felul în care se pot înţelege între ei vorbitorii aparţinînd unor graiuri diferite, A. Meillet afirmă existenţa unor reguli de corespondenţă între aceste graiuri, reguli de care vorbitorii sînt conştienţi şi care se constituie într-un „moyen de transposer en gros un parler dans l'autre". Tot acolo se arată că: „Dès l'instant que des hommes appartenant à des groupes divers emploient des parlers déjà différenciés, ils ont le sentiment de ces régles de correspondance (...)" (Meillet 1926, p. 111).

[103] Cf. Puşcariu 1937, p. 85, 189-190. De altfel, literatura de specialitate este foarte bogată în exemple care atestă la vorbitor schimbări ale discursului obişnuit în funcţie de poziţia socială, proveniența geografică, sexul, vîrsta receptorului, cum este cazul – tipic – al preotului de ţară care, adresîndu-se unui consătean, îl întreabă: „Bade Ioane, sînt *potcoviţi* caii?", după care, adresîndu-i-se lui S. Puşcariu, precizează: „Cînd pleci călare la munte trebuie mai întîi să te uiţi dacă calul e bine *potcovit*" (Puşcariu 1937, p. 85). Cf. şi Puşcariu IV, p. 1376, unde se discută situaţia individului cu mai multe norme (autorul le numeşte *graiuri*), în funcţie de destinatar.

[104] În Caragiu Marioţeanu 1958 se fac aprecieri asupra mecanismelor psihice ce intervin în comunicare, interpretîndu-se cu fineţe actele de vorbire ale celor anchetaţi. În sensul discuţiei de faţă, autoarea observă că, în speţa studiată, un informator aromân – dacă se simte neînţeles sau dacă de faţă este şi un dacoromân – începe să vorbească cît de corect poate, sistemul de referinţă fiind cel dacoromân – majoritar –, ceea ce dezvăluie unul dintre mecanismele importante ale actului de comunicare şi supravegherea la care se supune singur vorbitorul, totul doar în subsidiar şi aparent în vederea desfăşurării unei comunicări reuşite, dar în principal întru obţinerea acceptului social (p. 81-82).

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

Aici interesează cu deosebire situația în care vorbitorul aparținînd normei dialectale (ori inferioare din punct de vedere social) încearcă să elimine particularitățile diferențiatoare ale rostirii sale şi să adopte în loc pe cele ale normei către care astfel tinde.

> Poate fi relevant în acest sens faptul că, după ce a fost deprins de către aromâni, pronumele de politețe din dacoromână – inexistent ca atare în aromână – este utilizat de aceşti vorbitori chiar şi cînd sînt nesiguri asupra situației. Ei preferă să comită o astfel de greşeală (în aceeaşi situație, în aromână, nu ar fi utilizat o formă corespondentă) decît să nu se conformeze normei dacoromâne. Mai important încă este faptul că, astfel, acei vorbitori au senzația că se conformează noii lor norme, o stăpînesc şi s-au încadrat în noua societate.

În măsura în care vorbitorul acționează astfel se poate constata apariția fenomenului hipercorectitudinii, ca rezultat caracteristic claselor sociale şi indivizilor aflați în ascensiune (sau care aspiră într-acolo), dotați cu o mai mare mobilitate[105] şi puternic motivați sub aspect social[106].

Efectele acestui comportament pot duce la analize eronate şi se pot concretiza în forme hipercorecte. Dincolo de mecanismele psihice de cedare care intră în funcțiune, aceste exagerări indică existența unor capacități active de analiză şi orientare ale vorbitorului care, cu mijloacele limbii, construieşte o vorbire, uneori nereperabilă, dar

[105] Pe urmele lui Labov şi vorbind despre „lack of security", în Tiugan 1977 se arată că „*The linguistic insecurity* is specific to the speakers which adopt standards of correctness imposed by a group other than their own reference one and leads to hypercorrection because the speakers did not interanalyse yet the forms lately learned. So they are not able to apply the rules which can tell them where their «correction must stop»" (s.a.) (p. 437). Demonstrarea ideii că fenomenul hipercorectitudinii este o marcă mai cu seamă a acestei categorii de vorbitori care, concentrîndu-se asupra rostirii proprii şi a celorlalți, se controlează şi reacționează exagerat, apare şi în Tiugan 1978, 1979.

[106] În urma unui studiu efectuat asupra vorbirii a 24 de copii, în care analizează formele participiului prezent cu variația *-in* / *-ing* (variație ce nu afecta conținutul semantic al cuvîntului) şi fără a înlătura explicația istorică, dar observînd că variația liberă nu se poate explica satisfăcător exclusiv cu ajutorul acesteia, în Fischer 1958, p. 52, se afirmă: „Although the mechanisms of psychic economy are becoming better understood in diachronic phonemics, they are not always sufficient to explain fully the progressive ad[o]ption of variant forms, and that people adopt a variant primarily not because it is easier to pronounce (which it most frequently is, but not always), or because it facilitates some important distinction in denotational meaning, but because it expresses how they feel about their relative status versus other conversants".

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

mereu raportîndu-se la un alt nivel, comparat cu al său. Din perspectiva planului fonetic nu este neapărat necesar ca faptul să antreneze cu sine o uşurare a articulării, principiul economiei în limbă – sub aspectul particular al comodităţii – nefiind nici motorul, nici piedica acestui tip de schimbare.

> Situaţia aceasta tinde să caracterizeze tot mai mult comportamentul lingvistic al vorbitorilor în perioadele de mari schimbări sociale, în care stratificarea socială tinde să dispară sau este programatic repudiată şi negată. Faptul poate duce la apariţia unei norme supradialectale „de echilibru", iar accesul liber la aceasta poate crea o zonă comună şi aparent neutră, un refugiu sau un sanctuar în care oricine este binevenit. În unele perioade, diferenţele dintre aspectele literare sau dialectale ale diferitelor zone şi din sînul acestora se întăresc proporţional cu consolidarea stratificării sociale şi a claselor de prestigiu – care îşi păstrează individualitatea[107]. În altele se manifestă ştergerea deliberată a acestor diferenţe, cu participarea tuturor la aspectul comun, regulile fiind continuu rescrise. În consecinţă, pentru a avea acces într-un cerc, vorbitorii nu mai sînt condiţionaţi de însuşirea trăsăturilor şi particularităţilor normei respective, uniformitatea graiului şi cantitatea vorbitorilor fiind suficiente.

De aceea, în cadrul procesului complex care vizează accesul la norma supraordonată, prioritate în prelucrare au fonetismele şi formele (observaţia este mai puţin acută pentru compartimentul gramatical) cu caracter de marcă (fie că aparţin normei către care se tinde, deci trebuie adoptate, fie că unicizează norma din care se pleacă, deci trebuie lepădate). Aceasta întrucît scopul celor ce aplică astfel de substituţii nu este doar pătrunderea în noua normă, dar şi distanţarea de cea iniţială (adică cea proprie), diferenţiind formele şi astfel marcîndu-şi pătrunderea, eventual apartenenţa la noua normă.

> Fenomenul are loc mai ales la vorbitorii copleşiţi de numărul şi prestigiul celor care ţin de norma superioară, cu care vin în contact. Tot

[107] Lipsa contactelor intense între diferitele grupuri componente ale aceluiaşi subdialect precum şi între grupurile ce-şi corespundeau între diferitele subdialecte, posibilitatea evoluţiei oarecum paralele şi prestigiul fiecărei clase conducătoare erau condiţii care au favorizat evoluţia independentă şi pe căi diferite a graiurilor şi subdialectelor limbii române, consolidînd unitatea acestora. În fapt, fără existenţa politicilor lingvistice unificatoare, comportamentul lingvistic – dar nu numai acesta – al unei comunităţi ar avea o rază de acţiune proporţională cu capacitatea naturală a respectivei comunităţi de a întreţine contacte intense şi frecvente, la nivelul indivizilor componenţi, care să difuzeze eficient produsele activităţii respectivei comunităţi.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

> acesta este şi cazul „contactului" cu mass-media şi principala cauză a evoluției graiurilor în sensul extincției lor, prin nivelarea şi anularea diferențelor şi prin mutații, fenomen care, odată declanşat, aleargă repede către deznodămînt[108].

Calea pe care se încearcă acest dublu act este imitația, mijlocul fiind substituția. Dar tot aceasta este şi calea pe care apar racordări inadecvate la norma de adoptat, ele datorîndu-se, în principal, dificultății funciare de a stăpîni cu competență egală două norme[109].

Un tip particular de astfel de situație îl constituie cel în care, datorită circumstanțelor speciale ale subtipului de contact lingvistic care este ancheta, vorbitorul are reacții care, în esență, se încadrează într-o clasă de comportamente ce apar şi în alte situații de comunicare. Aceste reacții nu sînt caracteristice unui subtip particular de contact lingvistic – cum este ancheta dialectală –, ci unor vorbitori aflați într-un tip de situație de comunicare, în contact cu un anumit tip de receptor-emițător. Fie că sînt dotați cu anumite capacități de percepție, analiză şi producere a sunetelor, fie că posedă doar unele dintre aceste calități (primele două sau doar pe prima), indivizii care în cursul anchetelor

---

[108] Cf. Dumistrăcel 1978, p. 23-60.

Uneori este dificil de arătat dacă presiunile sociale au ponderea cea mai însemnată în modelarea comportamentului lingvistic, în modelarea limbii indivizilor şi dacă nu cumva individul dovedeşte o mai mare fidelitate lingvistică față de mica sa comunitate decît față de cea mare. Alături de adevărul evident că realitatea este dinamică şi nuanțată este de luat în seamă faptul că intervenția mai multor factori – variabile cu ponderi diferite de la un mediu la altul – face ca analiza situațiilor concrete să nu permită o concluzie uniformă.

Cu toate acestea, situațiile astfel analizate se lasă clasificate, pe baza unor monografii făcute din perspectivă sociolingvistică: W. Labov, *L'influenza relativa della famiglia e dei compagni sull'oppuralimento del linguaggio*, în *Aspetti socio-linguistici dell'Italia contemporaneo. Atti dell'Congresso internazionale di studi*, Bressanone, 31 maggio-2 giugno, Roma, 1977, p. 11-53; D. Parisi, *Sulla diversità delle competenze linguistiche*, în *vol. cit*., p. 127-138, Laura Benigni, Elisabeth Bates, *Interazione sociale e linguaggio. Analisi pragmatica dei pronomi allocutivi italiani*, în *vol. cit.*, p. 141-165, Nora Galli de'Paratesi*, La standardizzazione delle pronuncia nell'italiano contemporaneo*, în *vol. cit.*, p. 167-195, Peter A.M. Seuren, *Riorientamenti metodologici nell studio delle variabilità linguistica*, în *Ideologia, filosofia e linguistica. Atti del convegno internazionale di studi* Rende (cs), 15-17 settembre, 1978, Roma 1982, p. 499-515.

[109] Pot exista cazuri de indivizi capabili să stăpînească foarte bine două norme (cf. ALR II *Introducere*, p. 43, unde este menționat un vorbitor, bun cunoscător al particularităților de grai din diferite zone ale Banatului – ceea ce nu-i afecta norma graiului său, păstrînd separate acele trăsături de cele caracteristice graiului său), dar acestea sînt excepții nesemnificative prin frecvență şi calitate.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

dialectale se străduiesc să servească drept modele reprezentative ale respectivului grai pot fi comparați cu cei ce refuză acest lucru şi care, de cele mai multe ori, din perspectiva lingvistului, ar putea fi modele mai potrivite de acest fel.

Anchetele dialectale oferă exemple de situații variate prin elementele care intră în opoziții. B. Cazacu semnalează o relație pe vîrste, unde un tînăr dă răspunsul *tînăr*, cu precizarea că *ćinăr* spun „cei lipsiți de studii", iar un bătrîn răspunde *tinăr*, după care se corectează *ćinăr*, cu observația că prima formă se rosteşte „la țară"[110]. Autorul comentează că relațiile sociale (ieşirea bărbaților din cadrul restrîns al comunității rurale şi contactele cu oraşul mai ales) se opun factorului conservator (femeile), pe care, probabil, îl vor copleşi cu timpul[111]. Totodată, el observă că schimbările fonetice nu se datoresc, în aceste situații, unor evoluții organice, ci imitației şi adoptării pronunțiilor din limba comună şi înlăturării treptate a fonetismelor regionale.

De altfel, însăşi legea fonetică se dovedeşte a fi valabilă mai degrabă pentru grupuri restrînse[112]. Existența schimbărilor fonetice care se pot întinde pe domenii destul de vaste, chiar la populații diferite din punctul de vedere al componenței sociale, existența fonemelor ca mărci ale cuvintelor, sisteme cu aceleaşi trăsături distinctive, precum şi evoluția acestora în relativ acelaşi sens pentru întreaga comunitate pot indica faptul că o schimbare fonetică – rezultat al evoluției fonetice – se poate manifesta în sînul unei comunități restrînse, restul populației ajungînd la acel rezultat prin imitație şi împrumut[113].

Aici se poate afla cauza pentru care se înregistrează variații ce nu pot fi explicate pe calea evoluției fonetice normale, factor care se adaugă la acela că distribuțiile sînt legate de contexte şi de dialectele sociale. Astfel, împrumutul poate avea un rol important în cadrul factorilor ce determină evoluția limbii, stînd la baza „de la fausse loi phonétique"[114]. Fireşte că mai greu se elimină formele cu fonetisme comune întregii arii din care face parte respectiva localitate, mai ales dacă aceasta este strîns conectată la viața regiunii, important este însă că evoluția se

[110] Cazacu 1956, p. 255-256.

[111] Grupul impune şi recunoaşte subdiviziunile din sînul său, care se referă la toate nivelele limbii, pe categorii de vorbitori (vîrstă, sex, nivel cultural-intelectual şi de pregătire, statut social etc.). Aceste diferențe sînt percepute şi acceptate ca atare. Cu toate acestea, grupul îşi păstrează unitatea sa, un control riguros exercitîndu-se asupra fiecărei subdiviziuni.

[112] OR I, §85, nota.

[113] Cf. Schogt 1961, p. 92.

[114] *Ibid*.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

poate face şi „sărind” peste etape şi trecînd direct la o etapă, fără a ajunge acolo pe calea evoluției fonetice. Deşi persoana tînără a deprins rostirea „corectă” dintr-o altă normă (probabil cea literară), iar cea în vîrstă dintr-o normă paralelă, ambele au avut posibilitatea de a opera echivalări între sunete ce-şi corespund în punctul inițial de evoluție a fluxului sonor. În ambele cazuri, fie să este vorba despre fonetismul persoanei tinere, care provine din norma standard (literară), fie de cel al celor vîrstnici, la care se înregistrează doar *ć* > *t*, ceea ce rămîne important este faptul că s-a observat o corespondență şi s-a pus în mişcare un mecanism de substituție. În ceea ce priveşte relația pe vîrste – aspect ce nu poate fi absolutizat – semnificativă este atitudinea față de schimbare, în ciuda conştientizării diferențelor.

În ALR II *Introducere* se relatează despre subiecți cu grai „împestrițat”, datorat încercărilor de a pronunța „mai literar”, şi care evită, de exemplu, fenomenul palatalizării dentalelor, „şi *fireşte*, a labialelor” (s.n.) (p. 50). Astfel, unui informator îi este ruşine să rostească *k’*, *g’* şi susține că ciobanii palatalizează, în sat nemaivorbindu-se aşa. Un altul pretinde că oclusivele palatale pentru *p* şi *b* sînt caracteristice femeilor („muiereşte se zice aşa”) (p. 70, 73-74). Cazurile sînt comparabile cu cel al localnicilor din satul Vînători, jud. Mureş, care se jenează să servească drept reprezentanți ai unui grai pe care îl consideră urît, cu toate că între ei vorbesc doar cu labialele palatalizate (p. 87).

Fie că în grai s-au produs modificări ce-au dus la abandonul unui fonetism, iar între vorbitori au apărut diferențieri ce duc la constituirea – sub acest aspect – a unor grupuri între care există decalaje, fie că o comunitate se compară cu altele recunoscîndu-le „superioritatea”, sub aspectul unui anumit fonetism pe care ei nu l-au abandonat, în esență, toți aceşti vorbitori posedă sisteme de referință pe care le observă, la care se raportează şi în funcție de care reacționează lingvistic[115]. De aceea, vorbitorii de mai sus se pot alătura celor care încearcă să „înşele” anchetatorul, oferindu-i oglinda revolută a graiului lor, dimpotrivă, oferindu-i imaginea unui grai cît mai puțin diferit de norma literară.

[115] Cele mai multe reacții sînt generate de palatalizarea oclusivei bilabiale surde, sunetul cel mai supus fenomenului, atît ca intensiune, cît şi ca extensiune, unele destul de „aparte”: *opi* pentru *ochi*, *rapiu* pentru *rachiu*, (Philippide 1984, p. 173) *pirie* pentru *chirie*, *Pivuța* pentru *Chivuța* (Puşcariu 1931-1933, p. 57).

Dinu 1923-1924 consideră că forme precum *pk’ar* şi *piar*, pe care le aude în cadrul anchetelor sale, provin din încrucişarea fonetismului *p* şi *pk’*, *k’* şi se explică printr-o „falsă reconstituire”, ele înlocuind forma *k’ar* (< *clarus*) (p. 110). Forma *piar* este semnalată şi de către Alexandrina Istrătescu (1927-1928), care consemnează „*piar*, refacere greşită pentru *chiar*”.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

Important este că, exceptîndu-i pe cei din clasa localnicilor din Vînători, nici unii, nici ceilalți nu sînt infailibili, fapt care demonstrează că mica lor înşelăciune există.

Dezbătînd reacțiile conştiente ale vorbitorilor aparținînd normei dialectale în general, S. Puşcariu prezintă[116] o formă precum *vinimă* pentru *inimă*, culeasă de la un subiect din punctul 122 al ALR. Acesta vrea să-şi arate capacitatea de a adopta forme ale normei folosite de cei culți – cu alte cuvinte, de a-şi adapta, cel puțin pe un segment reprezentat de unele forme, vorbirea la cerințele normei culte – mai mult, de a opera cu principiile normei culte pe care să le aplice la vorbirea lui. Oarecum conştient de greşeala pe care o poate face în orice moment în care ar vrea să acționeze astfel, modificîndu-şi rostirea, el va reacționa excesiv față de propriile forme şi va înlătura palatala înlocuind-o cu labiodentala corespunzătoare (o astfel de situație arată că *inimă* se rostea în acel punct cu spiranta palatală sonoră, depalatalizarea urmînd modelul *yin* < *vin*, *yisat* < *visat*[117]).

Un caz asemănător se recunoaşte în *viarili rîsului*[118], unde se produce substituirea lui *y*, provenit din alterarea secvenței inițiale a cuvîntului *gheare*. Invers, o formă precum *yínir*^{i} pentru *viner*^{i} 'vineri' rezultă din supralicitarea fonetismului dialectal şi, eventual, dintr-o reacție ce încearcă să aşeze lucrurile pe o bază reală[119]. Rămîne oarecum izolat şi mai rar informatorul inteligent, care înțelege scopurile anchetei, îşi asumă rolul pe care îl joacă şi caută în mod onest – dar şi competent – răspunsuri adecvate, „corecte", „bune", colaborînd cu anchetatorul[120].

---

[116] Puşcariu 1994, p. 238-239 (unde se foloseşte termenul *hiperzel*).

[117] Formele acestea sînt caracteristice sud-estului Transilvaniei, de unde era respectivul informator, la granița ariei existînd chiar rostirea cu *iı̯*-.

[118] Atestat în Istrătescu 1927-1928 (textul CXXIV) şi considerat de autoare o „refacere greşită, ca *livian* pentru *lighean*" (p. 165). Dumistrăcel 1978, p. 176, citează *viară* < *gheară*, care atestă corespondența respectivă în conştiința vorbitorului.

[119] Dumistrăcel *et al*. 1997, p. 293.

[120] O prezentare şi un comentariu competent apar în Dumistrăcel *et al*. 1997, p. 96-111, 122-136, 217-218 şi urm., 240-242 şi urm. Rămîn de adăugat aici situațiile, poate mai puțin comode pentru anchetator, în care regulile jocului încep să fie atît de cunoscute subiectului anchetat încît uneori devine greu de distins cine este cel testat.

În ceea ce priveşte „inconştiența" informatorilor, trebuie reproduse subtilele sugestii care apar în Dumistrăcel 1978, p. 60: „Garanția autenticității faptelor de vorbire notate într-o anchetă nu rezidă, în principiu, în asigurarea «inconştienței» informatorului în legătură cu faptul că i se înregistrează limba, ci în sesizarea şi prezentarea consecventă, de către anchetator, a împrejurărilor şi datelor care să permită interpretarea exactă a înregistrărilor".

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

Ceea ce susține Labov cu referire la individ: „în vorbirea fiecărui individ se produc modificări ale unor variabile lingvistice în funcție de schimbările contextului social şi ale subiectului conversației”[121], este valabil şi pentru comunitate, după cum se vede în cele susținute în Gillieron & Roques 1912, p. 74: „Le langage est ainsi l'objet d'une étude incessante, un travail d'assimilation et de retouche, qui paralysent la liberté de son developpement, soit qu'un parler fier de soi et dédaigneux de voisins qu'il juge inférieurs, peut-être parce qu'ils représentent un état social moins avancé, se prenne lui-même comme modèle, refonde à son image les mots qui lui viennent du dehors et impose à la diversité historiquement régulière de ses éléments une régularité factice, mais actuellement saisisable, soit qu'au contraire des parlers, qui ne veulent plus ou ne peuvent plus être indépendants, trouvent hors de chez eux ce qu'ils tiennent pour le modèle du bien dire et refaçonnent leur personalité méprisée à l'image de celle qu'ils admirent”. Cu toate acestea, comportamentul vorbitorului – nu doar cel lingvistic – indică faptul că el se raportează permanent la grupul din care consideră că face parte, dar fără a pierde din vedere corespondentele de contact[122].

Un alt tip particular de orientare către norma literară poate fi observat la utilizarea cuvintelor străine din aceasta. Probabil că mai mult decît în alte situații, aici se văd cu limpezime reacțiile claselor superioare vizînd separarea lingvistică de celelalte clase delimitate socio-cultural, prin poziție socială, instrucție, grad de stăpînire a normei etc. În cazul termenilor împrumutați – la care clasele inferioare au acces –, dacă aceştia prezintă fonetisme identice cu cele care, la clasele inferioare ori în vorbirea populară, provin din manifestarea vreunui fenomen repudiat de norma literară, se produc reacții de respingere şi înlocuire a acelor fonetisme. Faptul se petrece pe baza premisei că materialul lexical străin devine al limbii primitoare în momentul în care

---

În aceeaşi direcție merge şi comportamentul informatorilor în caz de suprasolicitare, expus în Dumistrăcel 1982, p. 385; apoi Dumistrăcel *et al*. 1997, *passim*.

[121] W. Labov, *The study of language in its social context*, în „Sociolinguistic Patterns”, Philadelphia, 1972, apud TDR, p. 33.

Fireşte că apariția unor forme poate fi provocată de situația specială de comunicare – ancheta dialectală –, aşadar de intrarea în act a relației anchetator-informator. Este de remarcat că, de regulă, indiferent de aria dialectală de proveniență a anchetatorului, relația dintre cei doi poli (anchetatorul şi informatorul) se centrează pe coordonata *literar* / *popular*, în esență pe una diastratică (cf. Dumistrăcel *et al*., p. 36 şi urm.).

[122] ALR II *Introducere*, p. 272, semnalează cazuri în care subiectul „se lasă sugerat de pronunția anchetatorului, lucru pe care, de altfel, cel dintîi îl observă singur.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

este asimilat din punct de vedere formal[123]. Astfel considerate, cuvintele respective pot prezenta riscul de a fi contaminate prin rostirea de către vorbitorii de grai ori neinstruiți, cu fonetismele acelora. Necunoscînd fonetica şi dinamica ulterioară a etimonului, vorbitorul normei literare, ori al graiului ce nu prezintă fenomenul, va considera – chiar riscînd – că este necesară aducerea acestuia la fonetismul corespunzător din norma literară. Din punctul de vedere al acelui vorbitor, mai degrabă la nivel subconştient, riscul merită a fi asumat deoarece astfel se vor păstra deosebirile dintre cele două norme, adică identitatea şi statutul lor[124]. Deasupra individului însă, în cele din urmă comunitatea este cea care decide, reglajele făcîndu-se prin aceasta, automat şi în funcție de uzul efectiv[125] – act care, de altfel, nu reuşeşte mereu.

De regulă, prin reacție la tendințele de apropiere ale grupurilor inferioare, grupul dominant luptă împotriva oricărei schimbări care i-ar afecta integritatea şi individualitatea marcată lingvistic. Datorită mijloacelor de diferențiere folosite îndeobşte şi pe fondul necunoaşterii primitivelor, nici acest grup nu este ferit de crearea şi adoptarea de forme hipercorecte. Se poate bănui că fără observarea atentă a formelor normei literare (sau a unei norme din care lipsesc efectele palatalizării labialelor) şi fără cunoaşterea istoriei limbii sau măcar a etimologiei cuvintelor implicate, nici un vorbitor nu ar putea cunoaşte forma pe care un cuvînt din graiul său a avut-o cîndva, probabil cu multe generații în urmă.

> Un utilizator obişnuit al normei literare nu face legătura (nici fonetică, nici etimologică) dintre *des* şi *dens*, *închina* şi *înclina*, *legămînt* şi *ligament*, de plidă, el neştiind că primul şir este moştenit, iar cel de-al doilea e împrumutat mult mai tîrziu, ambele avînd aceleaşi etimoane latine (*densus*, *inclinare*, *ligamentum*). El nu ştie că primul

[123] În Philippide 1984, p. 125-126, se numeşte *poliglotizm* fenomenul de circulație a xenismelor; a se vedea şi Gh. Adamescu, *Adaptarea la mediu a neologismelor*, în „Analele Academiei", seria III, t. VIII (1936-1938), p. 49-124.

[124] Între cele două norme delimitate de către G. Ivănescu nu există limite de netrecut, din acest motiv forțarea căilor de pătrundere în norma literară fiind posibilă cu şi prin mijloacele mecanismelor puse în mişcare de factorii care acționează în graiuri, atunci cînd formele astfel generate vin în contradicție cu o serie. În acest sens este sugestiv exemplul dat în Sala 1957, p. 196, unde se descrie cum un subiect, întrebat dacă se rosteşte *păln'*, a răspuns că forma cu *n'* este maghiară (51/192), extinzînd în mod inutil o analogie. Se poate presupune că manevra evazivă a acelui vorbitor era o opțiune nejustificată în cazul cuvintelor care, în graiul său, ar fi trebuit să sufere palatalizarea bilabialei *m*.

[125] Asupra trecerilor de la o normă la alta, a apărării normei proprii şi a conservatorismului unui grup, precum şi pentru relația diferitelor grupuri cu limba literară, a se vedea Schick 1976, p. 293 şi 323 şi urm.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)

a suferit acțiunea unor legi fonetice – astăzi caduce dar caracteristice unei perioade trecute –, în vreme ce al doilea a păstrat fonetismul etimologic tocmai întrucît nu a parcurs (în limba română) perioada care să-l fi „erodat" în acel fel.

La rîndul lor, tendințele grupurilor subalterne constituie expresia manifestă a unei tendințe sociale către unilingvism, regularizarea lingvistică urmărind compatibilizarea normelor pînă la atingerea nu doar a intercomprehensiunii (la un nivel de suprafață, mai ales), ci în special a uniformizării limbii[126]. Fenomenul acesta se petrece, de regulă, în anumite epoci, constituind oglinda tendințelor de mişcare socială pe verticală.

La nivel individual lucrurile se aseamănă. Succesul acțiunii unui individ care îşi construieşte treptat o structură lingvistică comportamentală asemănătoare cu aceea a grupului către care tinde – diferențiindu-se de cei din grupul său – depinde de găsirea termenilor de comparație, de accesul la structura model, de capacitatea de analiză a limbajului acelui model, de motivațiile şi de reacțiile celorlalți față de noul său comportament. Căutarea aceasta pe verticală şi presiunile din ambele sensuri pot apărea atît interdialectal, cît şi în sînul aceluiaşi dialect[127], acesta fiind încă unul dintre mecanismele schimbării[128].

Socializarea şi tendința indivizilor de a-şi căuta forme noi de identitate conduce la variații – care pot fi destul de accentuate – ale idiolectelor, ceea ce creşte eterogenitatea vorbirii individuale. Pe de altă parte, un grup închegat nu permite vorbitorilor săi abateri prea mari de la norma respectivului grup. În acest context este limpede că între variațiile individuale cu semnificație socială şi structurile lingvistice există o relație de interdeterminare[129].

---

[126] În sensul ştergerii diferențelor care, în ordinea stratificării sociale, sînt defavorabile acelei comunități. Cf. Corbeil 1983.

[127] Astfel, este relevant ceea ce observă M. Joos, în *The Medieval Sibilants*, în „Language", Journal of the Linguistic Society of America, 2 (1952), p. 222-231: „the phonetic drift, which was kept going in the ususal way: that is, the dialects and idiolects of higher prestige were more advanced in this direction, and their speakers carried the drift further along so as to maintain the prestige-giving difference against their pursuers. The vanity factor is needed to explain why phonetic drifts tend to continue in the same direction; the 'inertia' sometimes invoked is a label and not and argument" (p. 229).

[128] Asupra felului în care se dezvoltă unele „variante condiționate social" sau „variante socio-simbolice", care nu semnifică diferențele în universul discursului primar, ci servesc la a simboliza statutul relativ al vorbitorului, a se vedea Fischer 1958, p. 51.

[129] Cf. Labov 1966, p. 5.

BDD-B842-04 © 2019 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.51 (2025-12-08 15:34:18 UTC)